

DENG

SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Umut AYTAŞ

Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni
Bayram BOZYEL

Hukuk Danışmanı
Av. Hasan Dağtekin

YAZIŞMA ADRESİ
Kooperatifler Mah. Cami Sok.
(Ofisa Sanat Sokağı) Karamanoğlu Apt.
No: 3/8 21100 Yenışehir/Diyarbakır
Tel: 0 542 340 19 49

BASKI
Saygın Reklam
Tel: (0412) 224 95 35 / Diyarbakır

ISSN: 1302-7964

İSTANBUL TEMSİLCİSİ
Bahattin TURAN
Tel: 0 545 405 37 41

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Mustafa BİRDEN
Tel: 00 49 176 237 359 43

WEB SİTESİ
www.kovaradeng.com

SOSYAL MEDYA HESAPLARI

E-mail: dengdergisi@gmail.com
Facebook: www.facebook.com/kovaradeng/
Twitter : https://twitter.com/kovaradeng

İçindekiler - Naverok

Merhaba 2

Bayram BOZYEL

Covid-19'un emekçi sınıflar üzerindeki etkisi ve karşı mücadele 3-8

Dr. Kawe MEHMUD

Doza rewaya gelê Kurdistan û serederî digel pêşhatên aloz li Rojhelata Navîn 9-11

Dr. Kawe MEHMUD

Kürtlerin haklı davası ve Ortadoğu'daki gelişmelere yaklaşım 12-14

Çetin ÇEKO

Rusya'nın Kürt kartı, kimin lehine kimin aleyhine? 15-17

Ekrem ONEN

Şerê Emenistan û Azebaycanê û Kurdistan Sor 18-20

Haydar CİHANER

Statükodan yayımlarıyla Türk dış politikası 21-26

Ümit TEKTAŞ

Küresel Etkiler ve Yeni Ekonomi Programı 27-36

A. Mecîd DURMUŞ

Zehmetî û astengiyên li ber yekitiyê 37-39

Mehmet BAYRAK

Kürt vatanseverlik ve milliyetçiliğinin öncüleri 40-52

Selman HESO

Li dor diyaloga Kurdên Rojava 53-53

Hasan DAĞTEKİN

Fırtınalı yılların haşarı çocukları 54-62

Mazhar KARA

Di bin sîya koronayê de roj û rojev 63-66

Nasır KEMALOĞLU

Di kurmançî de tewang û guherbarî 67-73

Dara NATIQ

Rewşa dawî a Îran û Rojhilatê Kurdistanê! 74-76

Munzur ÇEM

İçerik bakımından Dersim Lawıkları-V 77-86

Em kêfa dijminan li xwe neynin, werin em li dora destkeftinên xwe yên netewî bibin yek 87-88

Merheba

Em tev di serdemeke germ û hessas da derbas dibin.

Di 3ê meha yanzdan da hîlbijratina Joe Biden ji Partiya Demokrat jibo serokatîya Amerikayê bûyereke girîng e û li seranserê cihanê bûye ciyê nîqaşê. Herwisa şerê di navbera Ezerbeycan û Ermenistanê piştê mehek û nîv anha bi agirbesek bi dawî bû. Ji aliyê din bandora şewba cornavîrusê li herêmê û li dinyayê gihîştîye asteke gelek xeter. Yek bûyereke aktuel û xeter jî ev e ku, ji ber hebûn û çalakîyên PKKê di van demên dawî da li Herêma Kurdistanê tansiyon gelek bilind bûye.

Di vê hejmarê da nivîskarê me Bayram Bozyel di gotara we da li ser encamên şewba coronayê a li ser çînên jar û xebatkaran hur dibe. Mazhar Kara jî di nivîsa xwe da bi zîmaneke edebî ji me ra behsa rojên coronayê dike.

Di vê hejmarê da Sekreterê Giştîyê Partiya Komonist a Kurdistan (Başur) Kawe Mehmed jî nivîsek nivîsî. Birêz Mhamud di nivîsa xwe da li ser Herêma Kurdistanê û hewcedariya helwesteke Kurdistanî disekine. Yek ji berpêrsê Partiya Pêşverû Selman Heso jî bala me dikşînê liser pêvajoya ku Tevergera Kurd li Suriyê tê da derbas dibe.

Di vê hejmarê da herwiha gotarên birêz Dr. Ekrem Onen, Çetin Çeko û Haydar Cihaner cîh dikrin. Di van hersê gotaran da siyaseta Tirkîyê a li derve, rewşa Qefqasyê û rola Rusyayê bi hurgilî tê nîqaşkirin.

Nivîsarên Birêz Mehmet Bayrak, Ümit Tektaş, Nasır Kemaloğlu, Hasan Dağtekin, A. Mecid Durmuş, Dara Natiq û Munzur Çem jî, her yek ji wan hêjayê xwendin û nirxandinê ne. Bê şêk hûn ê bi eleqe û keyfeke mezin wana bixwînin.

Di dawîya vê hejmarê da herwisa daxwuyaniya ku ji aliye 500 kesên ronakbîr, nivîskar û siyasethedar ve hatiye imzekirin ku bi hebûn û helwesta PKKê li Kurdistanê Başur ve leqedar e cî digre..

Dema bixwînin hûn ê biecibînin.

Merhaba

Sıcak ve yoğun gelişmelerin yaşandığı bir dönemden geçiyoruz.

3 Kasım'da yapılan ABD başkanlık seçiminde Demokrat Joe Biden'in seçilmesi ve olası sonuçları bütün dünyada yoğun ilgi konusu. Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir aydan fazla süren çatışma şimdilik bir ateşkesle sonuçlandı. Pandemi-19 salgını içinde bulunduğumuz bu son aylarda hem bölgede hem de dünyada pike yapmış görünüyor. Daha yakıcı ve güncel bir sorun ise PKK'nin varlığı ve izlediği tutumdan kaynaklı son dönemde Güney Kürdistan'da artarak yükselen gerilim.

Bu sayıda yazarlarımızdan Bayram Bozyel'in Pandemi-19'un dünyada emekçi ve yoksul kesimler üzerindeki yıkıcı etkilerini ele alan makalesini, Mazhar Kara'nın Corona günlerine ilişkin edebi bir dille yazdığı notlarını okuyacaksınız.

Bu sayıda yer alan (Güney) Kürdistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Kawe Mahmud'un Güney Kürdistan'ın içinde geçtiği hassas süreci irdeleyen makalesi önemli tespitler içeriyor. Partiya Pêşverû yetkilisi Selman Heso'nun ise Suriye Kürt hareketine ilişkin kısa bir açıklaması yer alıyor.

Bu sayıda yer verdiğimiz Sayın Ekrem Önen, Çetin Çeko ile Haydar Cihaner'in Türkiye, bölge ve Kafkaslarda yaşanan gelişmeleri ele alan makaleleri okuyucu açısından ufuk açıcı ve yeni perspektifler içeriyor.

Bu sayıda ayrıca Mehmet Bayrak, Ümit Tektaş, Nasır Kemaloğlu, Hasan Dağtekin, A. Mecid Durmuş, Dara Natiq ve Munzur Çem'in birbirinden güzel ve içerikli yazılarını ilgi ve keyifle okuyacaksınız.

Son olarak Güney Kürdistan'da PKK'nin varlığı ve eylemlerinden kaynaklı gelişmelere ilişkin 500 dolayında Kürt aydın, yazar ve siyasetçinin imzasıyla yayınlanan basın açıklamasına yer veriyoruz.

Okuyunca beğeneceğinizi umuyoruz.

Covid-19'un emekçi sınıflar üzerindeki etkisi ve karşı mücadele*

Bayram BOZYEL

Bayram BOZYEL

Kovara DENG

2019 yılının son ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan corona virüsü kısa sürede tüm dünyaya yayıldı ve 200'den fazla ülkeyi etkileyen bir pandemi haline geldi.

Salgının önünü almak amacıyla bu yılın (2020) ilk altı ayında ülkeler arası ticari ve insani hareketler durduruldu. Milyarlarca insan evlerine tıkanmak zorunda kaldı. Ekonomik faaliyetler durma noktasına geldi. Milyonlarca insan işini kaybetti. Bir o kadarı gelir kaybına uğradı. Birçok ülkede sağlık sistemleri çöktü ya da artan hasta sayılarını tedavi etmekte zorlandı.

Daha şimdiden corona virüsün dünyada bulaştığı insan sayısı 70 milyona yaklaşırken, Bir buçuk milyon dolayında insan coronadan yaşamını yitirmiştir. Bu gidişle mevcut sayıların daha da artması kaçınılmazdır.

Öncekiler gibi Covid -19 da durduk yerde hayatımıza musallat olmuş değildir. Tüm bunlar sınırsız kar güdüsüyle doğanın iç dengelerini bozup dünyayı talan eden kapitalizmin yol açtığı sonuçtur. Kapitalist ekonomik ve siyasi sistem daha şimdiden ekosistemin bozulmasına; iklimlerin değişmesine, atmosferde ısınmanın artmasına, buzulların erimesine, su kaynaklarının azalmasına,

denizlerin yükselmesiyle, kuraklıkların yaşanmasına, canlı çeşitliliğinin azalmasına ve birçok salgın hastalıkların ortaya çıkmasına yol açıyor.

Covid-19 aynı zamanda hayırlı bir iş gördü. İçinde yaşadığımız dünyanın ekonomik ve politik yapısındaki pek çok açığı ve çelişkileri çıplak bir şekilde açığa çıkardı, görünür hale getirdi.

Corona virüsün insanlığı büyük oranda tehdit ettiği bu koşullarda bile iktidarlar insan sağlığı yerine ekonomiye, başka bir ifade ile kendi çıkarlarına öncelik vermektedirler.

Dev kitlesel işsizlik

1929 Büyük Ekonomik Bunalımından sonra dünyada ilk kez bu çapta büyük bir ekonomik kriz yaşanmaktadır. Corona virüs yüzyılın en büyük ekonomik daralmasına, uluslararası ticaretin önemli oranda gerilmesine neden olmuştur. IMF, 2020 yılında dünyada ekonominin % 5 dolayında küçüleceğini öngörürken, Dünya Ticaret Örgütü 2020 de uluslararası ticaretin % 14 ile 32 arasında gerileyeceğini tahmin etmektedir.

Covid-19 pandemisinin 10 trilyon dolar-dan daha fazla bir maliyete neden olacağı ön-

görülmektedir. Küresel ekonomide her yüzde 1'lik azalmanın 10 milyondan fazla insanı yoksullaştıracığı hesaplanmıştır. **(1)**

Sadece ABD'de işini kaybedenlerin sayısı 35 milyonu geçmiştir. Yapılan araştırmalar pandemi sonrası 60 milyon kadar insanın aşırı derecede bir yoksulluğa sürükleneceğini ifade etmektedir. ILO'nun yaptığı analizlere göre Covid-19 salgını neticesinde yaşanan tam veya kısmi sokağa çıkma ya da karantina önlemleri, dünyadaki işgücünün yaklaşık yüzde 81'ini temsil eden 2,7 milyar işçiyi etkiliyor. Salgından ötürü "ciddi ve yıkıcı" risk altında bulunan sektörlerde 1 milyar 250 milyon işçi çalışıyor. Bu rapora göre benzer şekilde, kendi hesabına çalışan küçük esnaf ve zanaatkarlar, küçük işletme sahipleri de büyük bir kayıp yaşayacaklar. Bu krizde, dünya ekonomisinde yüzde 6'lardan yüzde 10'lara varan bir daralma bekleniyor. Dünya Çalışma Örgütü'nün ortaya koyduğu verilere göre pandemi sebebiyle tüm dünyada bir buçuk milyardan fazla insan işsiz kalabilir. Bu durum önümüzdeki dönemde sağlık alanında ciddi sorunların yaşanacağı ve eşitsizliğin önemli oranda artacağı anlamına gelmektedir. **(2)**

Pandemi en çok emekçileri vuruyor

Bütün dünyada pandemiye karşı önlemler kapsamında insanlar evlerinde kalırken, işçiler çalışmayı sürdürmek zorunda kaldılar. Toplu araçlara binip, bir arada çalışarak hastalıkla-ölümle ailelerine asgari ihtiyaçları sağlama mecburiyeti arasında gidip geldiler. Başka bir ifade ile sistemin işlemesi ve devamı için bazıları gözden çıkarılabilirdi ve bazıları "daha az değerliydi".

Salgının sebep olduğu kayıplar ve yıkım dışında pandemiyle birlikte girilen kapanma dönemi ekonomik bir kâbusu da beraberinde getirmiştir.

Hiçbir birikimi ve sosyal güvencesi olmayanlar, günlük yevmiye usulüyle çalışanlar, bu süreç içerisinde işten çıkarılanlar, tamamen kepenk kapatan hizmet sektöründe ça-

lışanlar, zaten halihazırda işsizler ve ücretsiz izne çıkarılanlar, hastalığın yarattığı korkunun dışında, belki daha da büyük bir kâbusun içine itildiler.

Böyle bir süreçte dar imkanlarla temel ihtiyaçlarını gidermek zorunda olan insanlar için karantina, virüsten korumak için geçirilen bir süreçten çok, hayatta kalma savaşını ve açlık korkusunu simgeliyor. Corona virüsün ırk, din, dil sınıf ayrımı yapmadığı sıklıkla belirtilmektedir. Ancak gerçek şu ki bu hastalıktan en çok yoksul emekçi kesimler etkilenmektedir. Çalışanlar, alın teriyle yaşayanlar, evsizler, engelliler, mülteciler, göçmenler, cezaevlerinde bulunanlar virüse karşı korumasız ya da daha büyük risk altındadırlar.

Yoksullukla ırkın birleştiği noktada yıkım daha da büyük

Corona virüs bazı alt toplumsal kesimler bakımından çarpan etkisine yol açıyor. Örneğin Amerika'da virüsten ölenler arasında siyahların sayısının daha fazla olmasının temel nedeni yoksulluğun ırkla birleşmiş olması, siyahların daha yoksul olmasıdır. Sosyal eşitsizliğin Covid-19 ile yakın ilişkisi İspanya, ABD ve Birleşik Krallıkta pandemi- nin erken dönemlerinde ortaya çıkarılmış ve virüsün sınıfsal niteliği sergilenmiştir. İspanya'da Katolonya hükümeti Covid-19 enfeksiyonunun en yoksul bölgelerde diğer bölgelere göre 6-7 kat daha yaygın olduğunu bildirmiştir. ABD'nin en dezavantajlı bölgelerinde ölüm riskinin dramatik olarak yüksek olduğu gösterilmiştir. İngiltere ve Galler'de siyahlar, Asyalılar ve etnik azınlıkların, ağır Covid'li hastaların yüzde 34,5'ünü oluşturdukları raporlanmıştır. Chicago'da yapılmış bir çalışmada Covid-19'dan ölümleri oranı siyahlarda 100 binde 34,8 iken, aynı oranın beyazlarda 8,2 olduğu bildirilmiştir. **(3)**

Görüldüğü üzere salgınlar, ekonomik ve sosyal sınıf ayrımlarını derinleştiriyor ve virüsü daha ölümcül hale getiriyor. Virüsün etkilediği toplumlarda hastalığı daha ağır geçirenler genellikle ekonomik olarak toplumun

alt kesimlerinde olan insanlar. Araştırmalar, yoksul kesimlerde virüse yakalanma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koyuyor.

Covid-19 ile derinleşen eşitsizlik, eşitsizlik sayesinde kolaylaşan virüs yayılımı

Pandemi nedeniyle dünyada hükümetlerin ayırdıkları 11 trilyon doların toplumun refahı, yoksul ve kırılgan grupları desteklemekten çok mevcut neoliberal sistemi sürdürmek için şirketlere destek olarak dağıtılmıştır. Bu egemen iktidarların bir politik tercihidir.

ABD’de yapılan bir çalışmada COVID-19 testinin negatif çıkma olasılığının en düşük gelir grubunda yüzde 38, en yüksek gelir grubunda ise yüzde 65 olduğu raporlanmıştır. DİSK-AR tarafından yapılan bir çalışmada DİSK üyesi işçiler arasında COVID-19 pozitif vaka oranının genel vaka oranından 3.2 kat fazla olduğu bildirilmiştir İstanbul’da hastalık yaygınlığının, bedensel işçilerin en yoğun yaşadığı ilçelerde (Esenler, Zeytinburnu, Bahçelievler vb) daha yüksek olması, şaşırtıcı değildir. (4)

Pandemi nedeniyle uygulanan sokağa çıkma yasakları ve işyerlerinin kapatılması, gelir ve iş kaybını, sonuçta da işsizliği ve yoksulluğu artırmaktadır. Bin iki yüz Norveçli ile gerçekleştirilen bir anketin sağladığı bulgular, daha düşük eğitim ve gelir düzeyine sahip kişilerin geçici işten çıkarılma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koyuyor. Covid-19 çalışma yaşamındaki işçiler için iki yıkıcı sonuca yol açıyor; ilki virus riski altında çalışmak, ikincisi kalıcı kitlesel işsizlik. Fabrikada, ofiste çalışırken, kargo taşıırken veya sayaç okurken virüse yakalanmak mı, yoksa evinde kalıp uzun süre işsizliğe dayanmak mı? Ölümlerden ölüm beğenmek bu olsa gerekir.

Salgından en çok etkilenen sağlıkçılar, öğrenciler, kadınlar

Uluslararası Af Örgütü, dünya genelinde sağlık çalışanları üzerinde yaptığı bir araştır-

manın sonucunu duyurdu. Araştırmaya göre tüm dünyada en az 7 binden fazla sağlık çalışanı Covid-19 nedeniyle öldü.

Türk Toraks Derneği’nin Türkiye’de pandeminin ilk üç ayını kapsayan araştırma sonuçlarına göre sağlık çalışanlarında Covid-19 enfeksiyon oranı yüzde 13,9’dur. Sağlık çalışanları toplumdan 46 kat daha fazla bir oranda Covid-19 hastalığına yakalanmaktadır. (5)

Okulların uzun süre kapatılması yoksulluk içinde yaşayan çocuklarda olumsuz sosyal ve sağlık sonuçlarına yol açabilir. Okulların kapatılmasıyla başlanan online eğitim ise, internet bağlantısı ve bilgisayar/televizyon bulunmayan evlerde yaşayan çocukların eğitim almalarını engellemekte, bu da eşitsizliği artıran bir işlev görmektedir (dijital eşitsizlik).

İngiliz Guardian gazetesinde yer alan bir haberde İngiltere’de salgın nedeniyle uygulanan kısıtlamalar sürecinde, kadınların çocuk bakımı ve ev işlerini daha fazla üstlendiği, işlerini kaybetme oranının erkeklerden daha fazla olduğu, daha çok şiddete maruz kaldığını, elde edilmiş kazanımların geriye gitmesi riskiyle karşı karşıya olduğunu gösteren verilere yer verilmiştir.

Türkiye’de durum

Bazı devlet kurumları tarafından kamuoyu ile paylaşılan verilere göre salgın nedeniyle 4,6 milyondan fazla sigortalı işçi ile işsiz iş ve gelir kaybı nedeniyle İŞKUR ödeneklerinden yararlanmak için başvurdu. Bir diğer ifadeyle kayıtlı sektördeki toplam 14 milyon 211 bin işçinin 4 milyon 665 bini İŞKUR ödeneklerine başvurdu. Ayrıca yaklaşık 2,8 milyon kendi hesabına çalışan (esnaf ve serbest meslek sahipleri) bu kapsamda değil. Yapılan bir araştırmaya göre salgının yarattığı iş ve gelir kaybının 7 milyondan fazla çalışanı etkilediği söylemek mümkün.

DİSK tarafından yapılan bir araştırmaya göre Covid-19 nedeniyle meydana gelen iş kaybı ve işsiz sayısı artışı 10,7 milyon olarak gerçekleşti. Nisan 2019’a göre işsiz sayısı

ve istihdam kaybı 10 milyon 759 artarak 17 milyon 722 bine yükseldi. Bu işsiz kitlenin ancak dörtte birine asgari ücret dolayında ve 3 aylık destek sağlanabiliyor, geri kalan dörtte üçlük kesim herhangi bir sosyal korumadan yoksun durumda. **(6)**

Uzaktan çalışmadaki eşitsizlik

Yapılan bir başka çalışmaya göre, Türkiye’de istihdamın yüzde 24’ü evden çalışmaya elverişli işlerde çalışıyor, fakat geride kalan yüzde 76 işe gitmek zorunda. Bu kesim salgının yayılması yüzünden hem sağlığından hem de işinden olma riskiyle karşı karşıya. Gene aynı çalışmaya göre, dört yıllık üniversite mezunu ve üstü eğitim düzeyine sahip çalışanlar işlerinin ortalama yüzde 50’sini evden yürütebilirken, bu oran daha düşük eğitilmiş işgücünde yüzde 17’ye düşmektedir. **(7)**

ABD verilerine göre maaş dağılımının en alt çeyreğinde bulunan çalışanların yüzde 9,2’si, en üst çeyrektekilerin ise yüzde 61,5’i uzaktan çalışabiliyor. Amerika’daki işçilerin yüzde 30’undan azı evden çalışabilirken, bu istatistik ırk ve etnisiteye göre farklılaşıyor. Latin kökenliler yüzde 16 ile evden çalışma şansı en düşük olanlar, bunu yüzde 19.7 ile siyahiler takip ediyor. Asya kökenliler ise yüzde 37. **(8)**

Yoksul insanlar normal koşullarda bile sağlık hizmetlerine yeterince ulaşamazken, kriz dönemlerinde en kırılgan durumda kalırlar. Çatışma alanları, mülteci kampları ve hapishaneler gibi en kırılgan ortamlarda hastalık yayılmaya devam etmektedir.

Öte yandan BM dünyanın son elli yılın en kötü gıda kriziyle karşı karşıya olduğu uyarısında bulunmaktadır. Gıda krizinden geri kalmış yoksul ülkelerin daha çok etkileneceğini söylemeye gerek yoktur. Başka bir ifade ile ekonomik krizin düşük gelirli ve ülkeleri zengin ülkelere göre daha fazla vuracağı kesin.

Kürdistan’da durum daha da vahim

Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz, Kürt kentleri açısından iki kat daha derin yaşanıyor.

2008-2019 yılları arasında Kürdistan’dan batıya 1 milyon 468 bin kişi göç etmesine rağmen Kürt kentlerindeki işsizlik hep yüksek oranlarda seyretti. Sadece 2015 yılı sonrası başlayan çatışmalardan ötürü en az 50 bin esnafın kepenk indirdiği biliniyor. Savaş nedeniyle Kürt kentlerindeki iktisadi kriz daha da katmerlendi. Savaştan ötürü yayla yasakları, 11 sınır kapılarında uygulanan engelleyici politikalar, OHAL uygulamaları, yerinden göç ettirme politikaları vb. çok sayıda durumun bileşmesiyle Kürdistan’da kriz daha da derinleşti. Sadece Diyarbakır’da son 9 ayda 1000 işyeri kapandı

Pandemi ile kriz katmerlendi!

Pandemi krizinin etkisiyle son aylarda uygulanan sokağa çıkma yasağı, 20 yaş altı ve 65 yaş üzeri nüfus için getirilen kısıtlama, bakanlık genelgeleriyle kapalı tutulan işletmeler ve fiili olarak kapanan işletmeler etkisiyle Kürt kentlerinde olan işsiz sayısının (907 bin) kalıcı bir şekilde en az yüzde 35 artma riski taşıdığı, 300-600 bin işsiz daha açığa çıkacağı ve bu kentlerde işsiz sayısının 1,2 Milyon-1,5 Milyon bandına yükselme riski taşıdığı ifade tahmin edilmektedir. Fakat bunun yanı sıra Kürt kentlerinden dışarıya giden yaklaşık 60-80 bin mevsimlik işçinin, 50-80 bin turizm işçisinin, 100 binden fazla inşaat işçisinin de bu kentlerin işsizlerine dahil olacağı bir dönem yaşanıyor.

Başka bir ifade ile Kürdistan Pandemi’den Türkiye’ye göre iki kat daha fazla etkilenmektedir.

Adil ve eşitlikçi bir dünya düzeni; öngörüler, temel ilkeler

Pandemi-19 salgını kapitalist sistemin bütün açmaz ve zafiyetlerini göstermek bakımından bir ayna işlevi görmüştür. İnsanlığı etkisi altına alan coronavirüs salgını dünyanın bildik ezberlerini bozmuşa benziyor.

Kar güdüsünü esas alan kapitalizmin aşırı, obur, ekolojiyi ve insan sağlığını yok sayan ekonomik kalkınma model insanlık için sadece yıkım getirmiş ve gelinen noktada iflas etmiştir.

Benzer şekilde son yirmi 20-30 yılda yaşanan özelleştirme furyası çerçevesinde sağlık sistemi özelleştirilerek kamu sağlığı ikinci plana itilmiştir. Pandemi 19 başladığında sağlık sisteminde yaşanan tıkanmanın bir nedeni de bu alanda izlenen siyasal ve ekonomik politikalarlardır.

Yine son pandemi krizi dünyada tarıma ve gıda sektörüne özel bir öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Başka bir ifade ile dünyaya hâkim olan ekonomik, sosyal ve siyasal sistem çok yönlü sorgulanır olmaya başlamıştır.

14. yüzyılda kara ölüm salgınının dünyada önemli sosyal ve siyasal sonuçlar doğurması gibi Coronavirüsünde toplumsal dönüşümde önemli sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.

Pandemi-19 Küresel bir sorun olduğuna göre buna karşı mücadelenin de küresel olması kaçınılmazdır.

Dünyada adil, demokratik, eşitlikçi ve barışlı ebedi kılacak bir sistemin inşası için atılması gereken altı temel adımdan söz edilebilir:

Bunlardan birincisi, yeni bir çevre bilincinin yaratılması; ikincisi, tekelci kapitalizmin yol açtığı sosyal ve ekonomik yıkımın kontrol altına alınması; üçüncüsü, gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu giderek ekonomik ve sosyal politikalar; dördüncüsü, katılımı ve çoğulculuğu mümkün kılan bir yönetim biçimi olarak güçlü demokrasi; beşinci, farklılıkların bir arada yaşaması için gerekli anlayış; ve son olarak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün demokratikleştirilmesi.

Yeni bir çevre bilinci

Modern çağda insanlığın doğaya yaklaşımı *ben-insan merkezci* oldu. Bu yaklaşım soldan sağa bütün ideolojiler tarafından benimsendi. K. Marx, eserlerinde insanın, doğa üzerinde kuracağı hakimiyet oranında özgürleşeceğini iddia ediyordu. Kapitalist sınıfın açgözlü ve obur sanayileşmesi sonucu ekosistemin iç dengesi bozulmuş, insanlığın geleceği tehlike altına sokmuştur.

Bu ise insanın doğaya ve yaşama yaklaşımını radikal bir biçimde değiştirmesini gerektiriyor. Çevre ve doğaya duyarlı ekolojik bir yaşam ve ekonomik modeli inşa etmek insanlığın önündeki en önemli görevlerden biridir.

Tekelleri dizginlemek

Dünyamızda yaşanan çevre kirliliği, sosyal eşitsizlik, demokrasinin cılızlığı ve obur sanayileşme gibi sorunların birçoğunun nedeni dünyadaki hâkim tekelci kapitalist anlayıştır.

Tekelci kapitalizm, insanlığın özgürlük ve eşitlik ideali önündeki en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Tekelcilik özgürlük ve eşitlikle bağdaşmaz. O halde tekelci kapitalizm insanlığın sonunu getirmeden insanlık bu yapıları kontrol altına almalı ve dönüştürme iradesini ortaya koymalıdır.

Eşitlik

Dünya nüfusunun yaklaşık %30'u (yaklaşık 2.5 milyar insan) günde bir dolar gelirle yoksulluk sınırında yaşadığı, 2,1 milyar civarında insan evlerinde temiz suya erişim sağlayamadığı bir dünyada demokrasi ve özgürlükten bahsedilemez.

Diğer yandan bütün insanların yeryüzünün ortak sahipleri olmaları bakımından bir *Yurttaşlık geliri* hakkına sahip olmaları gerekir. Yurttaşlık hakkı olarak asgari gelir hakkı, mülkiyet haklarını lağvetmeden, atılabilecek adil ve eşitlikçi bir adımdır. Başka bir ifadeyle ekonomik alanda eşitlik sağlanmadan siyasal alanda eşitlikten söz edilemez.

Örneğin son koronavirüs salgını kapsamında bazı ülkelerde toplumun yoksul kesimlerine belirli bir süre için ücret ödeme yönündeki uygulama sürekli hale getirilebilir.

Güçlü demokrasi

Temsili demokrasi modelinin toplumsal ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığı açıktır. Çoğunlukçu demokrasi ise toplumun farklı ve azınlıktaki kesimleri için ayrımcılık ve dışlanmaya neden olmaktadır. Arzulanan şey

çoğulcu, katılımcı, toplumun bütün farklılıklarının uzlaşısına dayanan güçlü bir demokrasidir. Demokrasinin demokratikleştirilmesi acil bir görevdir.

Farklılıklarla birarada yaşama modeli olarak federalizm

Modern çağın homojen ulus-devlet yapıları, yerlerini farklılıkların birlikte nasıl yaşayacağına tartışıldığı bir döneme bırakmaktadır. Günümüzde demokrasilerin önünde, çoğunluğun iradesini azınlıkların saygısıyla birleştirme, göçmenleri nüfusa katmayı başarma, kadınların siyasal karara katılımını sağlama görevi durmaktadır. Yapılacak şey farklılıklarımızla birlikte yaşamayı, olası en büyük çeşitliliği içeren bir dünya kurmayı öğrenmektir. Farklılıkların konsensüsüne ve siyasi eşitliğine dayalı en uygun model hiç kuşkusuz federalizmdir.

Ulusal özgürlüğü gaspedilmiş ulusların sorunu dünyadaki çarpıklığın diğer bir nedenidir. Ülkeleri işgal edilmiş ve ulusal boyunduruk altına alınmış uluslar için self determinasyon hakkı BM gözetiminde gerçek manada hayata geçirilmelidir. Ezilen halkların özgürlüğüne kavuşması dünyadaki birçok gerilim ve çatışma zeminini ortadan kaldıracığı gibi, insanlığın özgürleşme yolculuğuna yeni bir enerji katacaktır.

Birleşmiş Milletlerin Örgütü'nün demokratikleştirilmesi

Birleşmiş Milletler Örgütü 2. Dünya Savaşı galiplerinin çıkarları doğrultusunda ku-

rulmuştur ve halklardan çok devletleri temsil etmektedir. BM Genel Kurul'unun, Federal Konsey biçimine bürünmesi ve yetkilerini bir meclisle paylaşması gerekecektir. Bu durumda halklar bu dünya parlamentosu içerisinde, hükümetleri tarafından değil, seçilmiş temsilciler tarafından bütün dünya vatandaşları olarak temsil edilebileceklerdir. Devleti olmayan halklar için de BM parlamentosunda özel bir temsil mekanizması oluşturulmalıdır.

Başka bir deyişle BM bir milletler federasyonu olarak demokratik bir biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.

(1) *Spinney L. Küresel Salgınların nedeni toplumsal eşitsizlik mi? Gazete Duvar 14.04.2020*

(2) *ILO...*

(3) *Bambra C. Riordion, Eşitsizlik ve Covid-19 Dr. Ali Kocabaş*

(4) *DİSK Covid -19 Raporu*

(5) *Türk Toraks Derneği resmi sitesi*

(6) *DİSK Covid- 19 Raporu*

(7) *Birgün 16 Nisan 2020*

(8) *Eşitsizlik ve Covid-19 Dr. Ali Kocabaş*

• *Bu metin, 21 Kasım 2020 tarihinde yapılan (Dört parçadan) Kürdistan Sol Partiler Konferansı'na tebliğ olarak sunulmuştur.*

Doza rewaya gelê Kurdistan û serederî digel pêşhatên aloz li Rojhelata Navîn

Dr. Kawe MEHMUD

Dr. Kawe MEHMUD

Kovara DENG

Di pêşangeheka taybet de bo berhemên Pîkaso li bajarê Tolozî yê Frensa, min tabloyek bi navê “Balafir” dît, bala min bo xwe rakêşa. Di tabloyê de hejmareka jinan li ser deryayekê melevanî dikirin, dû ji wan jinan diaxiftin, sîng û memkên yêkê ji wan li dervêbûn, di nav derya de belemek xuya dibû, ji aliyê çepê yê tabloyê jinek li ayîndê esmanî dinêrî, dxwast bala temaşevanan bo aliyê rastê yê tabloyê rakêştî ku balefireka reş a gelek biçûkli esmanî xuya dikir.

Pîkaso dixwazît çi ji mere bêt?

Helbet temaşevanên tabloyê reng e danûstandinên ewan herdu jinan, yan xuya bûna sîng û memkên jînekê ji wan, yan belemê bala wan kêşandibe, lê eger temaşeyê hemû tabloyê bikin, neku beşekê tabloyê bi tenê, wî çaxî dê xuya bît ku navê tabloyê Balafir her çende gelek bi biçûkî jî diyar dibe.

Ev metode bo nirxandina tabloya siyasî li Rojhelata Navîn gelek girînge.

Guhartinên Rojhelata Navîn her tim pêdewistiya wan bi nirxandinên nû û xwendina rehendên wê heye, bi mercekê ku tablo bi giştî bihête şirove kirin, ne tînê bala mirovî li ser beşekê bi tînê yê tabloyê be.

Paşan encamên ewê xwendinê ji aliyê Hikumeta Herêma Kurdistanê û navenda biryarê û aliyên siyasî bi seng cihê xwe bigre, hebûna boçûnên cuda di nirxandinan de pîrseka çaverêkiriye ji egerên çendîn xalên babetî di serî de ji alozî û têkelçûnên bûyer û pêşhatan. Giranî û fişara dirokî ya evan babetan li ser pîrsgirêka rewaya gelê Kurdistan, ji bilî cudatî di metoda bîrkirinê û nirxandinan de, bi giştî ewan hokaran wê çendê dixwazin, ku berdewam vexwandinên nû bo tabloyê siyasî yê Kurdistanê û deverê bihên kirin, ku ji hevdu nahêne cudakirin.

Her dem Kurdistan mijareka veqetyayî nebûye ji Rojhelata Navîn, evê jî destpêkeke bû danana hêlên giştî yên serederiyê digel erk û guhartinên çaverêkirî.

Tabloyê siyasî yê Iraqê raste rast kartêkirina xwe li ser rewşa Kurdistana Başur heye, çext li ser berdewamiya kirizên dirokî yên dewleta Iraqê dike. Guhartinên taqimên hikumraniyê û hatina Kazimî li ciyê Abdulmehdî her çende milmilanên di nav bera Îtilafa Îslama siyasî ya Şîî kurtir dibe, belê ji egerê hebûna dewleta kûr (paralel) ku pêktên ji çekdarên Heşda Şebî ku bi pratîk hukmî dike û dikare biryara vekişandina hêzên Emerîkî di Perlementoya Iraqê de bisepîne. Berdewam

muşekan arasteyê Balyozxana Emrîkî dike û karwanên serbazî yên Emrîkî dike armanç. Rolê sinurdar û şiklî daye her sê deshelatên fermî yên Iraqî, bi vî awayî hikumeta federal nekarî rewşa jiyana xelkê zehmetkêş li Iraqê baş bike. Disan neşîya ji derveyê zihniyeta netewa serdest, serederiyê digel daxwaz û mafên Kurdistanê bike.

Bi giştî evê rewşê nabît veder ji bûna Iraqê bi meydana milmilanên Emerîkî û Îranî, her wesa nabîtveder li nexşê siyasî yê Emerîkî di Rojhelata Navîn bihête temaşe kirin, bi taybetî jî destpêkên nû yên xuya bû, ku pêktên bi gavên “girêbestên sedî” ku Felistinî di gotara siyasî ya xwe de razînebûn, wesa dizanî ku ya bi dawî anî, belê pêngavên praktîkî yên normalkirina peywendî yên di navbera Îsrail û Mîrnişînên Yêkgirtî û Behrêyn û Sudanê xuya bûn.

Hemû pêşbînî jî ber bi hindê diçin ku welatên din yên erebî jî vergirît nemaze di Kendavê de. Eve jî guhartinên bingehîn e di dîroka siyasî ya welatên Kendavê ku nakokî û milmilanên ewan digel Îsrailê nine, belku digel Îranê ye ku metirsî û gef e li ser tenahiya rewşa welatên Kendavê û ev ne tenahiyê jî negetîfane bandora xwe li ser aboriya cîhanê dike.

Aliyekê dîn yê tabloya Rojhelata Navîn siyaseta Turkiya ye, ku ya rastî sê kirîzên bûye, kirîza aborî, kirîza bînpêkirina azadiyan, kirîza ne çareser kirina pîrsgirêka rewşa Kurdistanê Bakur. Xwe vedizin jivan kirîzan bi mebestên çareser kirinê, deshelatdarên Turkiya dixwazin evan kirîzan bibene derveyê sinurên xwe, lewma jî dagîrkirina Turkiya li beşekê axa Rojava Kurdistanê û Kurdistanê Başur û destêwerdan di welatê Lîbya û milmilaneyên di navbera Azerbêycan û Ermîniya di hête dîtin. Eve jî bilî arasteyên populîstî jî bo peydakirina kerb û kînê di gotarên siyasî yê deshelatdarên bo paldana nêrînên Îslama siyasî ya tundrew û grupên teroristî xuya dibin. Bi giştî serederiya Turkiya nahête cuda kirin ji eva sala 1923, ji derbasbûna sed saliya rêkeftinnama Lozanê.

Di Rojhelata Navîn de nabît amajê bi rewşa Suriya nekin, ku evejî girêdayî rolê Rusya li deverê û karkirin li ser demên Sizarî û li ser demên Sovyet û li ser demê Putîn bo gehiştin bi “ava şletinan” (germ).

Nirxandina evê rewşa berdewam a nû û xwendina pêşhatan babetekê jiyaniye bohemû aliyên tevgera rizgarîxwaza nîştîmanî ya gelê Kurdistan di her çar parçeyan de. Her çende li ber astê rewşa siyasî ya her parçeyekê mamele kirin û kartêkirina evan sedeman ji ber rewşên babetî, di yêk astê da nînin. Lewma kartêkirina sedemên navdewletî, guhartinên li ser rewşa başur û rojava bi bandortire nemaze di vê qonaxa çarenivîssazde, çunke rast e sedemên navxweyî bingehên serekî yên guhartinan e. Lê guhartinên bingehîn ku raste rast girêdayî navendên baladest in di civaka navnetewî de, pêtdiviya bi desteka sedemên navnetewî heye.

Piştî berçavkirina pişka serekî ya evî tabloyê, di Kurdistanê Başur de di biyavên xwendineka nu de navendên biryarê pêtdivî çawan sererderiyê bikin?

Ji bo evê pirsê çend xalan xuya dikim:

1. Kurdistanê Başur pêwistiya bi tenahiya siyasî ya navxweyî heye. Tenahiya ewlehî di rewşa aborî û saykulolojiya civakî li komelgehê nayêne cuda kirin. Kurdistanê Başur pêwistî bi kongrekê nîştîmanî yê kurdistanî heye, hemu aliyên siyasî û pîspor û kesayetiyên şareza yên civaka sîvil têda beşdarbin, ku nexşe rêka çareserkirina hemû krîzên Kurdistanê Başur darêje, divê bawerî dayne ku eve gav derfetê bo dariştina desturê herêmê saz bike, ku yêkek ji erkên evê qûnaxê ye û bandora herêma Kurdistanê di civaka navnetewî de bihêz bike.

2. Nirxandina pirsên aloz di kongreyê de ji wana çarenivîsê prosesê siyasî di Iraqê de weke girêbesteka siyasî dinavbera aliyên siyasî yên evê prosesê da li ser prensîbên beşdar bûn û belansa lihevhatina sala 2003 biryar dane û erkên cîbecî kirina desturê Iraqê û madê 140 de.

3. Danana siyaseteka derveyî ya yêkgirtî li Herêma Kurdistanê bo çawaniya serederiyê digel peywendîyên derve û welatên herêmi û welatên zilhêz.

4. Kar kirin jibo berjwendiyên bilinda Kurdistanê di biwarên evan peywendîyan de, têgehiştin ji wê rastiyê ku welatên mezin û zilhêz di biyavên prensîb û aydiyayên siyasî serederiyê digel nakin, pêverê (pivan) serederiya wan berjwendiyên siyasî ne di demekê diyarkirî de.

5. Belansa serederiyê digel evan welatan yê kartêkirina nîgetîv û puzetîv li ser rewşa rewya gelê me heye, kar kirin bo hindê di demekê destnîşankirî de mifa ji ewan

peywendîyan benê dîtin bo cîbecîkirin û gehiştin bi dosyeka diyarkirî yê eleqedar bi babetên dabînkirina mafên gelê Kurdistanê ve.

6. Kar bêtêkirin ku peywendî digel welatên mezin û zilhêz tenê di biyavên serbazî de bît, ew rêkeftin û peywendî ye biwarên siyasî û aborî bandor hebît li ser pêşdabirina berjwendiyên hevbeş.

7. Giringîdan bi karên lobîkirinê ji derveyê welatî û danana nexşekê pêtdivî ji derveyê eqliyeta berteska hizbî.

Li dawiyê jî dibêjîm evê mijarê pêtdiviya wê bi diyalog û danustandinên zêdetir heye.

Kürtlerin haklı davası ve Ortadoğu'daki gelişmelere yaklaşım

Dr. Kawe MEHMUD

Dr. Kawe MEHMUD

Kovara DENG

Fransa'nın Toulouse kentinde, Picasso'nun eserlerinin yer aldığı özel bir sergide gördüğüm "uçak" adlı tablosu dikkatimi çekti. Tabloda denizde yüzen bir grup kadından ikisi kendi aralarında konuşuyorlar, birisinin memeleri dışarıda. Denizde bir kayık görünüyor. Tablonun sol yanında bir kadın gökyüzüne bakıyor ve tabloyu seyredenlerin dikkatini tablonun sağ yanında bulunan ufaklık bir uçağa çekmek istiyor.

Picasso bu tablosunda ne demek istiyor?

Tabloda yer alan ve konuşan iki kadın ya da birisinin dışarıda olan memeleri veya kayık izleyicilerin dikkatini çekmiş olabilir. Eğer tablonun sadece bir kısmına değil de tümüne bakacak olursak, o zaman tablonun adının neden "uçak" olduğu anlaşılacaktır, her ne kadar uçak küçük görünse de.

Tabloya ilişkin bu değerlendirme yöntemi, Ortadoğu'daki siyasi gelişmeleri ele almada önem arz ediyor.

Ortadoğu'daki siyasi değişimler, tablonun bir kısmını değil tümünü görmek koşuluyla her zaman yeni değerlendirme ve okumaları gerektirir.

Sorunlar hakkında, özellikle yaşanan çatışma ve kaos gibi somut konularda

görülen farklı değerlendirmeler, bu okuma tarzının Kürdistan Hükümeti, siyasi taraflar ve karar merkezleri nezdinde ağırlıkla yer etmesinin sonucudur. Bu konunun Kürdlerin haklı davasında olan ağırlığı ve baskısı, okuma metodu konusundaki farklılıkların yanı sıra, Kürdistan ve Ortadoğu'da var olan siyasi tablonun -ki, bu her ikisi birbirinden ayrılamaz- yeni okumasını gerekli kılıyor.

Kürdistan her zaman Ortadoğu gündeminin ayrılmaz bir parçası oldu. Bu ise, olası gelişmeleri anlamak ve beklenen görevleri yerine getirmek için ihtiyaç duyulan yaklaşımın parametrelerinden birisidir.

Kürdistan'daki gelişmeleri doğrudan etkileyen Irak'taki var olan siyasi durum, Irak devletinin tarihi krizinin devam ettiğini vurguluyor. İktidardakigurubundeki değişim ve Kazimi'nin Abdulmehdi'nin yerine gelmesi, her ne kadar Şii İslami İtilafı arasındaki siyasi çekişmeyi derinleştirdiğini gösteriyorsa da pratikte Heşdi Şabi güçlerinden oluşan derin devletin (paralel devletin) hükmü sürüyor. Sürekli biçimde ABD elçiliğine roketlerle saldıran Heşdi Şabi, parlamentoya ABD güçlerinin çekilmesini dayatabiliyor, Irak'taki resmi erklere ise sınırlı ve biçimsel bir yetki bırakıyor. Bu nedenlerden dolayı

federal hükümet Irak emekçilerinin yaşam şartlarını iyileştiremiyor, Kürdlerin talep ve haklarına, egemen ulus zihniyeti dışında bir anlayışla yaklaşıyor.

Bu durum genel olarak Irak'ın ABD ile İran arasındaki çatışmanın alanı olmasından ve ABD'nin bölgeye yönelik siyasi programından bağımsız değildir.

ABD'nin bu politikası, Filistinlilerin, siyasi söylemlerinde dile getirdikleri rahatsızlıkların da gösterdiği gibi "set anlaşmaları" için attığı adımlardan oluşuyor, pratikte kendini İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Sudan arasında yaşanan normalleşme ile gösteriyor.

Bu adımların başta Körfez ülkeleri olmak üzere tüm Arap ülkelerini kapsamayı öngörüyor. Bu gelişme Körfez ülkelerinin tarihinde temel bir değişimi ifade etmektedir; sözkonusu ülkelerin İsrail ile değil Körfez'in güvenliği için tehdit ve tehlike olan İran ile çatıştıklarını, tehdit altında olan Körfez'in ise dünya ekonomisini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Ortadoğu tablosunun bir başka yeri ise, 3 kriz ile yüz yüze olan Türkiye'dir. Türkiye ekonomik kriz, hak ve özgürlüklerin ayaklar altına alınması ve çözüme kavuşturulmamış Kürd meselesi gibi sorunlarla yüz yüze. Sözkonusu sorunları çözmekten kaçan iktidar, sorunlarını sınırların dışına taşıyor; Batı ve Güney Kürdistan'ın bir kısmını işgal ediyor, Libya'nın iç işlerine karışıyor, Ermenistan-Azerbaycan sorununda taraf oluyor. Bu politika aynı zamanda kendini iktidarın halkı radikal İslami görüş ve guruplara yönlendiren popülist, kin ve nefret içeren siyasi söyleminde de gösteriyor.

Kısacası Türkiye'nin yaklaşımı, yaklaşık yüz yıl önce 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması'ndan ayrı düşünülemez.

Ortadoğu tablosundan bahsederken, Rusya'nın bölgedeki rolünden, Çarlık, Sovyet ve Putin döneminde hayata geçirilmeye çalışılan "sıcak denizlere"

ulaşma politikasından bağımsız olmayan Suriye'deki durumu gözardı etmek olmaz.

Yeni durumu sürekli değerlendirmek, gelişmeleri okumak, tüm parçalardaki Kürd halkının özgürlük mücadelesi için hayati öneme sahiptir. Her parçadaki siyasi durumun ayrı olması nedeniyle gelişmelere ilişkin farklı yaklaşımlar var. Bu nedenle, özellikle içinden geçtiğimiz sonuç belirleyici süreçte, uluslararası faktörlerin Batı ve Güney Kürdistan'a etkisi daha büyüktür. Evet, iç dinamikler değişimin temelidirler. Ama dış egemen güçlere bağlı olan temel değişimlerde, dış dinamiklerin desteğine ihtiyaç vardır.

Tablonun bu okunmasından sonra, Güney Kürdistan'daki karar organları yeni bir okuma ve değerlendirme sürecine nasıl yaklaşmalıdırlar?

Bu konuda birkaç noktanın altını çizmek istiyorum:

1- Güney Kürdistan'ın siyasi iç huzura ihtiyacı var. Güvenlik ve huzur ekonomik durum ve toplum psikolojisinden bağımsız değildir. Güney Kürdistan'daki tüm siyasi tarafların, sivil toplum kuruluşlarının, uzman kişilerin katılacağı Kürdistanî bir kongre toplanmalıdır. Bu kongre sorunların çözümünü için bir yol haritası hazırlamalı, yeni bir Bölge Anayasası'nın hazırlanması konusunda güvence vermelidir. İçinde bulunduğumuz aşamada Kürdistan Bölgesi'nin görevlerinden birisi de Bölge'nin uluslararası arenadaki etkisini güçlendirmektir.

2- Kongrede yakıcı sorunlar; bunlardan Irak'taki siyasi süreç, taraflar arasında katılımcı ve 2003 anlaşmasına uygun yeri bir toplumsal sözleşme, Anayasa'nın 140. Maddesinin uygulanması görüşülmelidir.

3- Kürdistan Bölgesi için birlikte bir dış politika oluşturmak, büyük devletlerle, bölge ülkeleriyle ilişkilerde yaklaşımı belirlemek.

4- Uluslararası ilişkilerde büyük

devletlerin prensiplerle değil, belli dönemlere ilişkin siyasi çıkarlarıyla hareket ettikleri gerçeğinin bilincinde olarak, uluslararası arenada Kürdistan'ın yüksek çıkarlarını korumak.

5- Halkımızın durumu üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunan devletlerle ilişkilerde bir denge tutturmak, Kürd halkının taleplerini gerçekleştirmek amacıyla, belirli dönemlerde bu ilişkilerden yararlanmak için çaba sarf etmek.

6- Bölge ve büyük ülkelerle ilişkilerin sadece askeri alanda olması için çaba harcanmalıdır. Siyasi ve ekonomik alanlardaki anlaşmalar ve ilişkiler karşılıklı çıkarların geliştirilmesine yönelik olmalıdır.

7- Yurtdışından lobi çalışmalarına önem vermek, bu amaçla dar parti çıkarlarından uzak bir yol haritası hazırlamak.

Sonuç olarak bu konu, daha fazla diyalog ve ilişkiyi gerektiriyor.

Rusya'nın Kürt kartı, kimin lehine kimin aleyhine?

Çetin ÇEKO

Çetin ÇEKO

Kovara DENG

Ruslar ile Kürtlerin ilişkileri on dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı ve Fars imparatorlukları ile çatıştıkları dönemde başladı. Birinci Dünya Savaşı ardından imparatorlukların aralarında imzaladıkları sulh anlaşmaları sonucu, önemli sayıda Kürt nüfus, Kafkasya coğrafyası ve Rusya'nın siyasi sınırları içinde kaldı. Yakın tarihe gelindiğinde her iki ulus arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerin sıklığı arttı. İkinci Dünya Savaşı sonrası 1946'da Çarlık Rusyası'nın halefi Sovyetler Birliği, Doğu Kürdistan'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasına destek verdi. Yaklaşık bir yıl sonra yine aynı şekilde yıkılmasına da vesile oldu.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılması ardından Güney Kürdistan ulusal hareketi lideri Mele Mustafa Barzani, beş yüz civarında peşmergeyle birlikte 1947'de Sovyetler Birliği'ne iltica etmek zorunda kaldı. Irak'ta 1958'de monarşinin devrilmesi ve Baas Partisi'nin General Abdülkerim Kasım önderliğinde iktidarı ele geçirmesiyle, Barzani ve arkadaşlarının Sovyetler Birliği'ndeki on bir yıllık sürgün hayatı da sona erdi.

Kremlin, Irak Kürdistan Demokrat Partisi ile Irak Baas Partisi arasında varılan 1960 memorandumı ve 1970 Otonomi Anlaşma-

sı'nı destekledi. Böylece Sovyetler Birliği, 1970'lerin başlarına kadar Irak'ta Kürtlerin hamisi rolünü sürdürdü. Soğuk savaş döneminde 1969'da Güney Kürtlerinin ABD ile başlayan gizli ilişkileri 1972'de resmiyete dö-külünce, Sovyetler Birliği'nin Kürtlere hami-liği de son buldu.

Irak ve İran arasında imzalanan 1975 Cezayir Anlaşması İle Güney Kürdistan hareketi hezimete uğrayınca, Kürtlerin ABD ile olan ilişkileri de zayıfladı. Kürtler, soğuk savaş döneminde Batı ve Doğu bloku arasında gidip geldiler. Bu medcezir, ABD'nin 1990'da Irak'a müdahalesine kadar devam etti. Güney Kürdistan hareketi için ABD'nin Irak'a müdahale planı, yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

ABD ile 1990'da canlanan ilişkiler, 1992'de gelişti ve tekrardan resmiyete dö-küldü. El-Kaide'nin 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezine saldırısıyla, Kürtlerin rolü bölgede daha da güçlendi. 2000'li yılların başlarında ABD'nin, Irak ve Güney Kürdistan politikası netleşmeye başladı ve Kürtler başat güç olmak üzere, Iraklı Arap muhaliflerle birlikte 2003'de Saddam'ı devirdiler.

Dönemin ABD Başkanı George W. Bush, Mesud Barzani'yi 2005'de Beyaz Saray'da ağırladı. Süreç içinde ABD ile Güney Kürdistan arasındaki ilişki, müttefiklik statüsüne evrildi. 25 Eylül 2017 Kürdistan bağımsızlık referandumunu ABD desteklemese de söz konusu münasebet, müttefiklik hukuku üzerinden her iki güç arasında devam ediyor.

Rusya'nın Ortadoğu sahnesine dönüşü

ABD, Ortadoğu'da varlığını kuvvetlendirdiği dönemde, Sovyetler Birliği dağılma sürecine girmişti. Rusya 1991-2014 arasında yaklaşık yirmi üç yıl kendi iç siyasi ve ekonomik sorunları ile uğraştı. Suriye iç savaşının 2011'de başlaması ve Beşar Esad'ın ülke genelinde kontrolü kaybetmesiyle, 2015'de Şam, Moskova'dan askeri ve siyasi destek talebinde bulundu. Kremlin, söz konusu talebi, kendi topraklarına yayılması muhtemel 'terörü' önlemek gerekçesiyle, Şam'ın davetine icabet edeceğini açıkladı.

Şam'ın Moskova'dan yardım talebinde bulunması, sadece iki devlet arasındaki tarihi siyasi ve askeri ilişkilerden kaynaklanmadı. Suriye iç savaşında ABD başta olmak üzere, Türkiye ve Körfez ülkeleri açıktan Suriye muhalefetine destek verdiler. Şam'ın yanın da ise sadece İran vardı.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ardından Rusya, uluslararası alanda, özellikle Ortadoğu'da siyasi ve askeri gücünü kaybetmişti. Şam'ın Moskova'yı daveti, Rusya'nın kırılğan ekonomisi açısından ciddi bir külfetti. Fakat bölgede ve uluslararası düzeyde Rusya'nın tekrardan kuvvetini göstermesi ve tarih sahnesine dönmesi için önemli bir fırsattı. Zira, Kremlin'in Şam'ın davetine evet demesinin nedeni yalnızca bu değildi.

2014'de Kırım'ı ilk önce işgal ardından ilhak eden Moskova için bahis mevzusu davet, uluslararası toplumun dikkatini Kırım'dan çekmek açısından bulunmaz bir vesileydi. Ayrıca Rus silah sektörü, ürettiği silahları gerçek savaş sahasında test edeceği bir imkana kavuşacaktı.

30 Eylül 2015'de Şam ile imzalanan anlaşma ardından, Rus askeri güçleri Suriye'ye girmeye başladılar. Rus askeri güçlerinin Suriye'de konuşlanmasından birkaç ay sonra, Kasım 2015'de ABD askerleri Ocak 2015'de özgürleşen Kobani'ye giriş yaptı. ABD, Suriye'deki askeri varlığını IŞİD'e karşı mücadele eden omurgasını Kürt güçlerinden Halk Korumaya Birlikleri'nin (YPG) oluşturduğu, Suriye Demokratik Güçleri'ni (SDG) eğitmek ve donatmak olarak gerekçelendirdi.

Rusya'nın Suriye'deki varlığı hem Rojava hem de Güney Kürtlerinin Moskova ile ilişkilerini yeniden dizayn etmelerine yol açtı. Aynı şekilde söz konusu dizayn, Rusya tarafından da yapıldı. Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından kendi içine kapanan Rusya'nın Kürdistanlı siyasi güçlerle ilişkileri yeniden canlanmaya başladı.

Hemen hemen her dört parçadaki ana akım Kürdistanlı hareketlerin resmi temsilcilikleri Moskova'da bulunuyor. Ayrıca Kürtlerin ulusal demokratik hakları için çalışma yapan küçük bir Kürt diasporasına da Moskova ev sahipliği yapıyor.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Aralık 2016'da Güney Kürdistan bağımsızlık referandumuna ilişkin bir soruya, "Irak'ın iç işlerine müdahale etmiyoruz" cevabını verdi. Rusya'nın Güney Kürdistan bağımsızlık referandumuna ilişkin duruşu tarafsızlık oldu.

Eylül 2017 bağımsızlık referandumu sonrası Bağdat, Ankara ve Tahran, Güney Kürdistan'a yaptırım uyguladılar. Moskova, nakit para ve kredi sıkıntısı çeken Kürdistan Bölgesi Yönetimi (KBY) ile enerji anlaşmaları yaparak, umulmadık bir anda Güney Kürdistan'a nefes aldırdı. Bu çerçevede Şubat 2017'de Rus enerji devi Rosneft, KBY'ye yaklaşık 3,5 milyar dolar kredi verdi. Beş petrol üretim blokunu ve gaz ihracat alt yapısını geliştirmek için sözleşmeler imzaladı. Zor bir dönemde Rus yatırımı ve desteği, Güney Kürdistan'ın Bağdat, Ankara ve Tahran'a karşı bir nebze de olsa elini kuvvetlendirdi.

Putin, çeşitli vesilelerle Kürtlerin 'zor bir kadere' karşı koymadaki cesaretleri ve terörizmle mücadeledeki rollerini her zaman dile getirdi. Zira Rusya, bölgede Kürtlerin önemli bir aktör oldukları bilinciyle hareket etmekle birlikte, Kürtlerin başta ABD olmak üzere Batılı güçlerle olan müttefiklik ilişkilerinden de rahatsızlık duydu. Elinden geldiğince Kürtleri, ABD ekseninden çıkarmanın mücadelesini vermeye çalıştı ve çalışıyor.

Bağımsızlık referandumu sonrası Rusya'nın KYB'ye ekonomik desteği, Washington'un Erbil ile olan ilişkilerini zayıflatma ve bölgeye girme hamlesiydi. Bugün ise Rojava Kürdistanı'nda Kürt Ulusal Birliği Partileri (PYNK) ile Suriye Kürt Ulusal Konseyi (ENKS) arasındaki birlik görüşmelerine Moskova'nın sessiz kalması, görüşmelere ABD'nin arabuluculuk etmesinden dolayıdır.

Bölgede etkinliği olan tüm ilgili aktörlerle temaslar sürdürmek, Rusya'nın geleneksel dış politikası ola geldi. Moskova, Kürtlerin federasyondan kültürel özerkliğe uzanan ademi merkeziyetçi statü talep ve haklarını 'desteklemekle' birlikte, bu konuda Arap, Türk ve İran devletleriyle ilişkilerinde denge siyaseti ve onların hassasiyetini her zaman göz önünde tuttu. Kürt sorunu gündeme geldiğinde bu devletlere karşı sessizliğini korudu.

Kürtler açısından ABD ve Rusya

Kürtler açısından Rusya ile ABD arasındaki fark; Rusya'nın bölgede mevcut statükoya seyirci kalması, ABD'nin ise Irak ve Suriye'de olduğu üzere, var olan nizama radikal müdahalede bulunmasıdır. Bölgede anti demokratik ve suni statükonun sarsılma veya değişim gerekçesi, ister İsrail'in güvenliği, isterse İran'ın yayılcı siyasetinden kaynaklı olsun, her iki pozisyon da Kürtler için kurulu haksız nizamı değiştirmede önemli bir fırsattır. Bu nedenlerden dolayı, Kürtlerin tercihi, ağırlıklı biçimde ABD'den yanadır.

Beş yıldır Suriye iç savaşına müdahil olan Rusya, hem Esad'ı iktidarda tutmak hem de

Türkiye'nin Esad'a karşı duruşunu değiştirmeye ikna etmek için savaş boyunca Kürt kartını kullandı. Bu açıdan Kremlin, istediği zaman elindeki Kürt kartını Afrin örneğinde olduğu gibi Kürtlerin lehine veya aleyhine kullanabiliyor. Zira, Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alımının en önemli nedenlerinden biri de Ankara'nın Moskova'dan Afrin vizesi almasıydı. S-400 ile Kürt kartı Kremlin tarafından Ankara lehine böylece Afrin'de kullanılmış oldu.

Kremlin'in elindeki Kürt kartını Ankara'ya karşı kullanmasına ilişkin bir başka bilgi de geçtiğimiz haftalarda İngiliz basınında çıktı. Söz konusu bilgi Libya, Doğu Akdeniz, Kafkasya ve Nagorno-Karabağ'da Türkiye ile karşı karşıya gelen Rusya'nın, Türkiye'nin Afrin'den çekilmesini istediğiydi.(1) Bu bilgi taraflarca teyit edilmese de S-400'lerin aniden Ankara tarafından test edilmesi, Moskova'nın tepkisini azaltmaya yönelik bir adım mı olduğu yorumunu akla getirdi.

Vladimir Putin, Suriye üstünden Türkiye'nin Batı ile olan sorunlarını ve Tayyip Erdoğan'ın otokratik iktidarını sağlamlaştırma çabasını ustaca kullandı. Bunu yaparken de Türkiye'nin yumuşak karnı Kürt kartını şartlara göre Türkiye'nin lehine ve aleyhine işletti.

Trump'ın zikzaklı Suriye siyasetine rağmen ABD, Suriye'de petrol sahalarını Kürt güçler ile birlikte koruyacağını ve Esad'a ekonomik yaptırımlar uygulayacağını açıkladı. Bu açıdan Suriye'de ABD varlığının son bulması ve Batı blokunda Rusya lehine sorun yaratması için Putin'in Erdoğan'a ihtiyacı devam ediyor.

Ayrıca Esad zafer coşkusuna kapılarak, Moskova'nın ısrarına rağmen Kürtlerle siyasi diyalogda esnek olmayı reddediyor. Hem Esad'ı hem de Erdoğan'ı gerektiğinde durdurmak gerektiğinde ise her ikisine de yol açmak için Rusya, elindeki Kürt kartını aktörlerin lehine ve aleyhine kullanmayı sürdürecektir.

(1) <https://www.middleeasteye.net/opinion/erdogan-finally-discovers-russian-bear-putin>

Şerê Emenistan û Azebaycanê û Kurdîstana Sor

Ekrem ONEN

Ekrem ONEN

Kovara DENG

Şerê Ermenîya û Azerîya berya demekê jî nuşkave destpekîr. Bê guman ji bo herkesî pîrsek tê rojevê, ji ber çî ev şer ji nuşkave û nuha despêkir? Heger em dur neçin bi kurtî tarîxî sebebên vê pîrsê binerin, em dikarin weha bêjin: piştî avakirina Sovyetê, ji bo millet û kêmeqelyetan mafê azadîyê hat dan û di sala 1923 de li vê hêrêma Kafkasya di nava Axa Ermenistanê de herêma otonomî a Azerîya binavê Naxçîwan, her weha di nava axa Azebaycanê de herêma otonomî a Ermenya binavê Karabaxa çîyan ava kir. Di navbera vana de her weha «красный Курдистан» Kurdîstana Sor ava kirin.

Wek em dizanin Kafkasya bi tevayî û başûrê Kafkasya bi teybet ji tarîxî de ji bo Rûsya Qeyserî, ji bo Sovyet, herweha nuha jî ji bo Rusya stratejîk grîngîya wê heye. Rusya her dem xwestîye bi Kurdan, Ermenîyan, Azerîyan û milleten din yê Kafakasya re hudûdên xweyî Kafkasya saxlem bike ku ji alî Başûr hudûdên wê welatê ku potansîel dujmin dihesibîne nikaribe bi ser wan de werin. Wek em dizanin piştî têkçûna Sovyetê rola Rûsya li Kafkasya zeîf bû, Rûsya her dixwest cardin vegere Kafkasya û di kontrola xwe xî, bi teybet bi hatina Pûtîn ser hukum ev sîyaseta Rûsya xurtir bû. Bes di heman

demê de welatên Rojava û DYA jî li Kafkasya aktîv bûn, jî Rûsya re problem derdixistin wek li Ermenistanê, Azebaycanê, Gurcistanê ûhw. Ji sala 2018 de ku Paşanyan bû serokê Ermenistanê vekirî li dijî Rûsya helwest girt hemû kadroyên nav dewletê wek ordî, îstixbarat û dezgehê dewletê yên din kesên nêzî Rusya bûn diavetin. Li vir Rusya dixwest bê ku mudaxelak eskerî bike hukmê Paşanyan biguhere, ji alîkî din Rusya dixwest Azarbaycanê jî bi xweve girede. Azebaycan ev demeke dirêje haziriya xweya eskerî dikir û li benda fersende bê ku konjuktûr jêre musait bibe Ermaniya ji Karabaxê derxe. Azeriya ev nakokîya navbera Rusya û Ermenistanê dît, Rûsya heta derecakê îşareta kesk dan Azerîya, bi Azerîya dan fam kirin ku ewê piştgirîya Ermenistanê nekin û wê madeya rêxistina parastina eskerî a kolektîv bi kar nîne (ОДКБ). Rusya ji ber çî weha kir ji ber dizanî bû ew piştgirîya Ermeniya nekin Azarî wê zorê bide Ermenîya wê gelek axa Karabaxê di destê Ermeniya de ji destwan derxe, wê demê Ermeniya û Azerîya mecbûrî seknandîna şer bike. Li vir Paşanyan wek serokekî di şerde şikestî wê bê naskirin ku axa Ermeniya teslîmî Azerya kir ku xelkê Ermeni bi xwe wê Paşanyan ji hukum de bixe (Kontrşoreşa rengînî bike), herweha Azarî jî nêzî Rusya

dibin ji ber gelek axa xwe ji destê Ermanîya derxistin. Lê ya herî gring hedefa Putîn ku ev dor 25 sala li hêviyê bû Ku Rûsya cardin vegere Kafkasya û Kafkasya di kontrola wan debe pêk hat. Nuha 2000 eskerê Rûsya kete herêma Kafkas ku diyare hew ji wir derdikeve. Nuha em dikarin bêjin Rusya hemu Aktor (Gruba minsk, Turkî û Îran) li derve hiştin û wek wan dixwest kirin, Rûsya da fam kirin ku ew li Kafkasya şîrika qebûl nakin.

Kurdistana Sor

Kurdistana Sor di sala 1923 de dema otonomîya Naxçivan û Karabax ava bû ew jî ava bû, kurdên Kurdistana sor bêhtre wan kurdê Şîîa bûn. Piştî mirina Lenîn û hatina Stalîn di nava hukmê Sovyet de tevlihevî destpêkir. Di vê serdema Kurdîstana sor tê avakîrîn du kesên di xerabûna Kurdîstana sor û surgûnkîrîna Kurdan xwedî rolên mezînin (Lavrentî Berya û Mîr Cafar Bagîrov). Ev herdu kes wê serdemê li Azerbaycanê wek du kadroyên Sovyetî di Îstixbaratê de kar dikirin. Bagîrov bi xwe Azerîye bes Berya esil Gurce bes ew jî hatibû li Azerbaycanê kar dikir. Ev her du kes ku nuha dokument rê didin, gelek planê dijberîya Sovyet u tehrîbatên mezin pêk anîn. Heger em binin ser Kurdan, pêvajo ji mere rêdidin ku bi aktiv insiyatîva van herduya di sala 1929 de Kurdîstana sor ji ortê rakirin û Kurd surgûnî Asya navîn kirin. Paşê jî siyaseta asimlasyonê despêkir.

Ev rewş heta belavbûna Sovyetê dewam kir. Di sala 1989 de û bi belavbûna Sovyetê ev navçe dîsa bû cihê krîzê, Ermenya doza Karabaxê û herêma Kurdîstana sor kirin, Kurda xwestin ji nuhde Kurdîstana sor ava bikin, Azerîya ne dixwestin bidin Ermenîya, li ser vê şer dest pê kir. Ermenî ji fersenda hebû bi alikariya diaspora xwe bi teybet yên ji DYA hatibûn Karabax û herêma Kurdîstana sor îşxal kirin. Divê demê de, Ermenîya her weha bê perwa êrişî Kurdên li herêma Kurdîstana sor kirin, bi hezaran Kurd yên ku li wir dijîn, ji cihê wan derxistin surgûn kirin, gelek ji wan ketin çîyan ji ber serma berfê mirin. Evêya wek dokument gelek rojnamevanê biyanî, her weha ku ez bi gelek

Kurdên şahida van bûyerane peyivîme. Li gor agahiyên hene Ermenîya ev ketlîama li hember Kurdan, wek kînek Kurdan di dilê wande be pêkanîn, bi teybet ev Ermenîyê ji diasporayê hatibûn. Ji xwe piştî têkçûna Sovyetê hukumeta Ermenîstanê bi hemû dezgehên xwe siyasetek dijmunaîtiya Kurdan dikir meşandin, pêşî Kurdên musulman derxistin, paşê hemû dezgehên Kurdan yên ji demê Sovyetêde hebûn wek Rêya Taze, Radyoya Kurdî Erîvanê û yên din girtin û yên nav guhertin. Wek minak Rîya Taze girtin, hew finans dane, radyoya kurdî Rewanê kirin radyoya ya Êzdkî rewanê, paşê alimê wan gotin Êzîdî ne Kurdin, paşê teede li Êzdiyê digotin em Kurdin kirin. Niha pirsek di serê mirov de çêdibe. Gelo ew destkeftiyên Kurda li Ermenîstanê ji salên 1920 virde hebûn, rastî Ermenîya dixwest û kirin an jeopolîtîk hesabê hukumeta merkezî a Sovyet bû ku Ermenya ne dixwestin jî, lê ji hukmê merkezî Sovyet bi tirs bûn bela xwe bi Kurda ne didan? Ji ber roja Sovyet belav bû dest bi dujmunaîtiya Kurdan kirin û dezgehên Kurdî girtin. Hêjayê lêkolînê ye.

Nuha Rûsya cardin vegerya Kafkasya û herêma Kurdîstana Sor kete nav axa Azerbaycanê û eskerên Rûsya li ser sînorê Kurdîstana Sor bi cih bûye. Heger Kurdên Sovyeta berê nuha bikaribin ji alikî bi Rûsya re ji alî din bi Azerbaycanîya re pîrsa Kurdîstana Sor binin rojevê, şert nuha jê re çê dibe û di pêşde ev şert dikare xurtir bibe, divê Kurd xwe jêre hazir bikin.

Lavrentî Berya û Mîr Cafar Bagîrov

Ev her du di nava Hukmê Sovyetê de gihan qonaxê herî bilind. Bagîrov bû serokê Azerbaycan her weha bu endamê komita merkezî a Partiya Komunist a Yekîtiya Sovyetê (КПСС). Berya di gelek konaxan de derbas bû bû serokê Îstixbrata Sovyetê. Paşê her du jî bi gunehbariya ku ji istixbarata Inglîz re kar dikirin Berya di 1953 û Bagîrov di 1956 de idam kirin (kuştin).

Bi teybet Bagîrov dujmunaîtiyek wî ya teybet li hember Kurdan hebû. Ew rola wî

di xerakirina Kurdistana sor de, her weha di sugûnkirina Kurdan de, dervî wê rola wî ya di xerakirina Komara Kurdistan Mahabad de hebû. Ji ber Bagîrov dixwest Kurdistana Rojhilat di nava Axa Azerbaycana Îran de xwedi maf bin, lê Rehmetyê Qazî ew qebl nekir û piştî têkçûna Komara Kurdistan Mahabad ku Mistefa Barzani bi pêşmergên xwe ve hatin Sovyet ku derbasî nava axa Azerbaycan bûn. Wê demê Bagirov her astengî ji Barzanî re derdixist. Evêya serokê Istixbarata Sovyetê Sudaplatov di bîrabînên

xwe de behs dike. Kesê li ser navê Sovyetê bi Barzanî re li Sovyetê têkilî kir Sudaplatov bû, ew dibê: “ dema ez ji Moskova çûm Barzanî bibînim, berpirsên Sovyetî gotin ji Barzanîre bêje tiştê em ji wîre dibên bira ji Bagirov re nebê”, ji ber Bagirov dixwaze Kurdan ji bo Azerbaycana Îranê bi kar bîne”. Tevî Bagirov serokê Cumhuriyete Sovyetî bû, bes Sovyet ya jî bawerî pe nedianîn. Hêjaye li ser rola Berya, Bagirov û Anastas Mikoyan di dijberîya siyaseta li dijî Kurdan lêkolîn bibe.

Statükodan yayılmacılığa Türk dış politikası

Haydar ÇİHANER

Haydar ÇİHANER

Kovara DENG

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte devletin yapısal kodlarını belirleyen, bu özelliğiyle yaklaşık bir asırlık sürece damgasını vuran ve dokunulmaz bir ideoloji olarak varlığını devam ettiren Kemalizm, Türkiye'nin iç ve dış politikasının yön tayin edicisi olmuştur. Birbirinden ayrı düşünülemeyen iç ve dış politikanın bu ideoloji çerçevesindeki temel paradigması; tekçi, (Türkçü) otoriter, Arap kültür emperyalizminden uzak duran ve Batıcı olma adına modernist olmasıdır. Ancak bu modernistlik Sayın Fikret Başkaya'nın dediği gibi toplumun değil, otokrasinin (diktatörlüğün) modernleşmesidir. Kemalizm'i bu şekilde özetlerken, onun değişen dünya şartlarına direnme ve bu anlamda statükocu olma işlevine büründüğü de gözden kaçırılmamalıdır.

Kemalizm'in temel taşları aynı kalmak kaydıyla, bu ideolojiden bazı sapmaların görülmesi Demokrat Parti iktidarında görüldüyse de esaslı sapma arzusu Özal dönemine denk gelmektedir. Ancak Kemalizm'in bekçisi olma misyonunu kendinde gören Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Özal'ın bu arzusu önünde fren görevi görmesi, istenilenin gerçekleşemeyeceğini göstermiştir. Çünkü TSK bu ideolojiyi korumak adına hükümetleri

hükümet yapmış, ancak iktidar yapmamıştır. İktidar hep bilindik ellerde, yani TSK'de olmuştur. Doğrusu 12 Eylül faşist darbesinin malum generali Evren'in yaptığı mitinglerde elinde İslam'ın kutsal kitabı ile boy göstermesi, TSK'nin Kemalizm'i mi, yoksa kendi çıkarlarını mı koruduğu veya ABD emperyalizmine uşaklık mı ettiği konusunda soru işaretleri yaratmış olmakla birlikte konumuz dışı olduğu için detaylarına burada yer verilmeyecektir.

AKP'nin çekirdek kadrosunun tarikatlar koalisyonu olduğu, hangi ortamda kimlerin desteğiyle kurulduğu ve hangi vaatlerle iktidar olduğu bilinmeyen bir sır olmadığı gibi, bu partinin TSK ile nasıl hesaplaştığı ve bu kurumu nasıl kendi bileşenlerinden biri haline getirdiği de bilinmeyen bir sır değildir. Hesaplaşma sonrası, Erdoğan, Yeni Osmanlıcılıkla uyumlu bu bileşenlerle fetihçi -yayılmacı arzusunu, militarist güçleri kullanarak yaşama geçirmek istemiştir. Erdoğan, arzusunu uygulama sürecinde dünya liderlerinden hangisi kendisine ayak bağı olmak istemişse ona, meydan okumayı da ihmal etmemiştir. Bu meydan okuma özellikle çekirdek seçmenin duygu yoğunluğuna zirve yaptırarak, belkide farkında olunmadan Er-

doğan'ı yüceltme gibi bir kurgulanmaya yol açmıştır. Bu kurgulama giderek, Erdoğan'a "dünya Müslümanlarının lideri" payesini vermiştir. Ancak tüm bu Erdoğan adına yapılan olumlamlar, giderek irtifa kaybetmekte, dahası Erdoğan'ın sonunu hazırlamaktadır. Bu genel değerlendirmeden AKP'nin dış politikasına ve an itibariyle uygulamalarına yönelecek olursak, Kemalizm'den önemli sapmalar olduğu ve fetihçiliğin revaçta ancak aynı zamanda can çekişmekte olduğu görülmektedir.

AKP'nin dış politikası esasen Davutoğlu'nun partide etkili bir figür olarak sahneye çıkması ile başlamış ve "komşularla sıfır sorun" olarak şekillenmiştir. Bir süre devam eden bu siyaset tarzı, hem Türkiye'nin ekonomik olarak kayda değer bir gelişme göstermesini, hem Arap ülkeleri için bir rol-model olmasını gerçekleştirmiş, hem de Türkiye bölgenin bir merkez ülkesi olarak çekim gücünü arttırmıştır. Tüm bunların toplamı ise Türkiye'nin Ortadoğu'da bölgesel güç olmasının yolunu açmıştır. İşte bu yeni durum "komşularla sıfır sorun" olan dış siyaset stratejisini, güç zehirlenmesi nedeniyle, birkaç cephede neredeyse eş zamanlı olarak komşulara saldırı siyasetine dönüştürmüştür.

Neo - Osmanlılık (yayılmacılık) adı verilen bu yeni dış siyaset stratejisinin ilk emareleri Davutoğlu ile zamanında görülmekle birlikte, Erdoğan'ın Türk Tipi Cumhurbaşkanı olarak ipleri ele geçirmesi ve tek adam olarak devleti yönetmesi ile ayyuka çıkmıştır. İçeride olduğu gibi dış politikada da artık ilgili diplomatlar Erdoğan'ın emir ve talimatlarını yerine getiren memurlar düzeyine indirgenmiştir.

Yeni Osmanlılık adı verilen Türk Dış Siyaseti kendiliğinden değil, belli şartların ve ortamların oluşması sonucu gerçekleşmiştir. Buna göre; a) 20 yıla yakın bir zamandır Türkiye'yi yöneten kadro, Osmanlı'da kardeş katlinin nasıl ve niçin yapıldığına, daha düne kadar İstanbul'da var olan köle pazarlarına, padişah annelerinin uyruklarına...

bakmadan, tek başına Osmanlı'nın fethettiği topraklar üzerinden okuma yaparak, bu topraklar üzerinde miras sahibi olduklarını düşünmektedir. Bu düşünce tarzı fetihçi (yayılmacı) siyaset tarzını tetiklemekte ve özendirmektedir. B) Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile iki kutuplu dünya sona ermiş ve zaman içinde çok kutuplu dünya oluşmuştur. Bu çok kutuplu dünya, zaaf, yetmezlik ve karmaşıklık ile birlikte bölge devletlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Ortadoğu gibi bir bölgede bu zaaf ve yetmezlikler Türkiye'yi bölge devleti yapmış ve Türkiye küresel güçler arasındaki çelişkilerden yararlanarak bu konumunu daha da ileriye taşımak istemiştir. C) Türkiye öteden beri militarizmin etkin ve yetkili olduğu bir devlet kimliği taşımaktadır. Bu kimlik, MHP'nin ırkçılığı ve Erdoğan'ın fetihçiliği ile birlikte hareket eder olunca Yeni Osmanlılık için gerekli zemin oluşmuştur. D) 40 yıldır PKK ile süren mücadele için, tek çözüm yolu yok etme şeklinde kararlaştırılınca, her yıl devlet bütçesinin önemli bir bölümü silahlanmaya ve mevcut silahların modernizasyonuna ayrılmış ve bu durum Türkiye'yi NATO'nun en önemli silahlı güçlerinden birisi haline getirmiştir. Bu güç ve fetihçilik arasındaki bağın yarattığı özgüven Yeni Osmanlılığı tetikleyen bir başka unsur olmuştur. E) Son olarak, satın alınmış medya yolu ile Erdoğan'ın kışkırtıcı dili sürekli olarak sade vatandaşa servis edilmiş, bu dil yandaş akademisyenlerin destekleyici bilgileri ile donatılmış ve sonuç olarak sade vatandaş da Yeni Osmanlılığın kurgulanmış destekçileri olmuştur.

Yeni Osmanlılığa kapı aralayan gerekçeleri kısaca bu şekilde özetledikten sonra, bu yolda atılan pratik örnekleri incelediğimizde, Türkiye'ye saldıran veya Türkiye'nin içişlerine müdahil olan hiçbir ülke olmadığı halde, bu ülkenin komşu ülkelere ya saldıran ya da müdahil olmak için cepheler açan ülke konumunda olduğu görülmektedir. Bu durumun pratik örnekleri aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

1. Türkiye ile Yunanistan arasında öte-

den beri Yunan adalarının kara suları, fır hattı (hava sahası), on iki ada ve Kıbrıs gibi konularda sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar nedeniyle Ege hava sahasında iki ülke uçakları zaman zaman havacılıkta “it dalaşı” adı verilen yollardan birbirlerini taciz etmektedirler. Ancak iki ülke arasındaki “it dalaşı” son zamanlarda havadan denize yönelmiş ve iki ülke kozlarını Akdeniz’de paylaşmaya başlamıştır.

19 Temmuz 2020’de Türkiye, savaş gemilerinin refakatinde Oruç Reis sismik araştırma gemisi ile Akdeniz’de doğalgaz araştırmalarına başlayınca Yunanistan bu araştırmanın kendi kara sularında olduğunu belirterek yapılan çalışmayı engellemek için bölgeye savaş gemileri göndermiştir. İki ülke arasında savaşa ramak kala Alman Başbakanı Merkel devreye girerek doğabilecek tehlikeyi engellemiştir. Bunun üzerine Oruç Reis gemisi, Mevlüt Çavuşoğlu’na göre Antalya Limanına bakım onarım için, Erdoğan’a göre ise diplomasiye fırsat tanımak için demir atmıştır. İlerleyen süreçte iki ülke askeri birimlerinin görüşmeleri başlamış ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır. Türk yetkililerin verdiği bilgiye göre müzakerenin sonuçsuz kalması nedeniyle Barbaros sismik araştırma gemisi 9 Kasım’a kadar araştırmalara devam edecektir. Anlaşılan o ki iki ülke arasında sürtüşme bir süre daha devam edecektir. Ancak, iki ülkenin NATO üyesi olması, Yunanistan’ın ayrıca Avrupa Birliği üyesi olması, ABD’nin Mora’ya savaş gemisi göndermesi ve AB’nin yaptırım tehdidi, Erdoğan’ın kükremesinin iç kamuoyu için olduğunu ve asla Yunanistan ile savaşı göze alamayacağını göstermektedir. Sözün kısası bu sürtüşme savaşı getirmez. Ancak tüm bunlara rağmen Erdoğan, Kasımpaşalılığın uluslararası ilişkilerde işe yaramadığını öğrenebilmiş değildir.

2. Uzunca bir zamandır Doğu Akdeniz’de doğalgaz rezervlerinin keşfedildiği ve bu rezervlerin net olmasa bile İsrail, Mısır Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan arasında belli kriterlere göre paylaşılacağı bilinmektedir. Ancak Türkiye hem kendisi-

nin hem de KKTC’nin bu gazda pay sahibi olmasını ileri sürmekte ve gerekirse bunun için askeri güç kullanma yoluna gideceği mesajını vermektedir. AB ise, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki yasa dışı uygulamalardan vazgeçmesini istemektedir. Nitekim 15 Ekim’de yapılan AB toplantısında Almanya’nın devreye girmesi ile yaptırımların uygulanması önlenmiş, ancak Türkiye’nin söz dinlememesi durumunda bu yaptırımların uygulanabileceği, dahası, daha kötü sonuçların ortaya çıkabileceği mesajı verilmiştir. Kısacası Erdoğan’ın yüksek perdeden atarak bazılarını ürkütebileceği ve bazı tavizler koparabileceği düşüncesiyle oluşturduğu Doğu Akdeniz siyasi stratejisi de çuvallamış görünmektedir. Çünkü sismik araştırmaların yeniden başlamasına Yunanistan, ABD, AB ve şimdiye kadar Erdoğan’ı idare eden Almanya’dan sert tepkiler gelmeye başlamıştır.

3. Libya, Kaddafi döneminde dünya küresel sistemine dahil olmadı ve kendine özgü politikası ile Batılı küresel güçleri rahatsız etti. Bu nedenle Rusya ve Çin gibi Birleşmiş Milletler daimi temsilcilerinin de onayıyla ABD öncülüğündeki NATO güçleri tarafından Kaddafi denklem dışı bırakılıp ülke, siyasal İslamcılarının inisiyatifine bırakıldı. O gün, bu gündür Libya’da çatışmalar dur durak bilmeden devam etmektedir.

Yayılmacı dış siyaset güden Erdoğan, Libya’nın eski bir Osmanlı eyaleti olduğu gibi saçma bir meşruiyet yaratarak ve ülkedeki kaotik durumundan yararlanarak Libya’nın içişlerine karışmaya başlamıştır. Bu anlamda Trablus’taki hükümetin başkanı olan Serrac Ankara’ya çağrılarak kendisiyle, Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması (Münhasır Bölge) anlaşması yapılmıştır. Daha sonra Suriye’den birçok siyasal İslamcı paralı asker, Libya’ya bazı silahlar eşliğinde gönderilerek Serrac lehine bir avantaj sağlanmıştır. Ancak bu duruma tepki gösteren ve Tobruk’taki meclis başkanı Akile Salihi destekleyen Mısır, BAE, Fransa ve Rusya, Türkiye ile karşı karşıya gelmiştir. Hal böyle olunca, petrol bölgesi olan Sirte -Cufra hattının silahsızlandırılma-

sı ve askerden arındırılması istendi. Daha sonra Halife Hafter ile Serrac'ın yetkili kıldı kişiler arasında Fas'ta bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma gereği tüm yabancı unsurların ve paralı askerlerin Libya'dan çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu durumdan hoşlanmayan Erdoğan, Serrac Hükümetinin İçişleri Bakanı olan F. Başağa'yı Ankara'ya çağırması ve yeni planlarını onun üzerinden yürütmeye çalışmıştır. Ancak Başağa, daha Ankara'da iken Serrac tarafından geçici olarak görevden alınmıştır. Birleşmiş Milletler gözetiminde Cenevre'de taraflar yeniden bir araya gelecek yeni bir ateşkes antlaşması imzaladılar. Bu antlaşma, ilk antlaşmanın ruhuna uygun olarak yabancı askerlerin Libya'dan çekilmesini, bu ülkede savaşan tarafları destekleyen ikinci ülke danışmanlarının ülkeden ayrılmasını ve yeni seçimlere kadar ikinci ülkelerle taraflar arasında yapılan askeri anlaşmaların iptal edilmesini öngörmektedir.

Erdoğan'ın sahada olan masada olur söyleminin aksine Türkiye'ye bu anlaşmada yer verilmemiş ve bu durum Erdoğan'ı rahatsız etmiş olmakla birlikte, eğer antlaşma kalıcı barışa evrilirse Türkiye'nin Libya'ya gönderdiği radikal İslamcı askerler ve Türk askeri danışmanları ülkelerine döneceklerdir. Dahası yeni hükümet Türkiye ile Libya arasında yapılan Deniz Yetki Alanları Mutabakatını geçersiz sayabilecektir. Bu durumda Türkiye'nin Libya'daki yayımları emelleri boşa düşecektir.

4. Kıbrıs Adası özellikle jeopolitik konumundan dolayı Türkiye ile Yunanistan arasında öteden beri güç mücadelesinin yaşandığı bir ada olmuştur. Nitekim bu adadaki çatışmalar nedeniyle Türkiye, 1974'te düzenlediği saldırılarla, fiili olarak dünyanın hiçbir ülkesinin tanımadığı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetin kurmuştur. O günden bugüne adanın geleceği ile ilgili olarak BM gözetiminde birçok görüşme yapılmış, ancak hiçbir sonuç alınamamıştır.

Doğu Akdeniz'deki doğalgaz rezervleri nedeniyle ada, Türkiye için yeniden önem kazanmaya başlamış ve Yeni Osmanlıcılık

stratejisi doğrultusunda KKTC'nin siyasal yapısı yeniden masaya yatırılmıştır. Görünen o ki, bu masaya yeniden yatırılma sonucu çıkan karar, yasal olmasa bile fiili olarak KKTC'nin Türkiye'nin yeni bir vilayeti olarak Ankara'dan yönetilmesidir. Nitekim, 5 Ekim'de Erdoğan ile KKTC Başbakanı ve cumhurbaşkanı adayları Ersin Tatar arasında, sarayda bir görüşme yapılmış ve Tatar'ın cumhurbaşkanı olabilmesi için verilecek destek açık ve net olarak Erdoğan tarafından belirtilmiştir. Dahası bununla yetinilmemiş ve mevcut cumhurbaşkanı M. Akıncı'nın yeniden aday olmaması için tehdit edildiği de Akıncı tarafında kamuoyuna açıklanmıştır. Sonuç olarak, AKP ve MHP vekillerinin adada her türlü desteği ve propagandası, Türkiye'nin yeni valisi olma adayları olan E. Tatar'ın cumhurbaşkanı olmasını sağlamıştır.

18 Ekim'deki ikinci tur sonucu, adada çözüm için federasyon talebinin raftan kaldırıldığı, Kıbrıs'ta BM gözetiminde kapsamlı bir çözümünden vazgeçildiği ve inisiyatifin Türkiye'ye bırakıldığını göstermektedir. Bunun anlamı mevcut durumun devamı anlamında "çözumsuzlük çözümdür" demektir ki, bu durum ileride hem Kıbrıs'ta yaşayan Türk halkına büyük zarar verecek hem de Türkiye, AB üyesi olan bir ülkede yapacağı emrivakilerle önemli sorunlar yaşayacaktır. Kaldı ki Kıbrıs'taki yerli halkın da bu emrivakilere ne kadar dayanacağı bir soru işaretidir.

Sonuç olarak Yeni Osmanlıcılığın bir ayağı olarak, Kıbrıs Türk Bölgesi'nin, Türkiye'nin yeni bir vilayet olması küresel güçlerin de çıkarlarına ters düşmekte, mal ve hizmet akışında kuralıslığa sebebiyet vereceği anlaşılmaktadır. Nitekim, Rusya, ABD ve AB Kıbrıs'taki oldu bittiye uyarılarını şimdiden yapmaktadırlar.

5. Kafkasya'da Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, geçmiş de olmakla birlikte esasen Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte önem kazanmış ve aralıklarla dünya gündeminde yerini almıştır. Ancak daha önce bu bölgede çatış-

malar yaşandığında soruna ilgisiz kalan veya kerhen Azerbaycan'ı destekleyen Türkiye, yeni savaşta neredeyse cansiperane olarak Azerbaycan'ı desteklemektedir.

Türkiye'nin, Azerilerle soydaş oldukları düşünüldüğünde kendilerine verilen desteğin doğal olduğu söylenilebilir olmakla birlikte, verilen destek bölgede kanın dökülmesi yerine barışçıl müzakerelerin başlatılması şeklinde olması anlamlı olabilirdi. Ancak tam aksine Türkiye, savaşı kışkırtan ve bu şekilde bölgesel hakimiyet emellerini yaşama geçirmek isteyen bir izlenim vermektedir. Nitekim Suriye'den Azerbaycan saflarında savaşmak için siyasal İslamcı paralı askerlerin gönderildiği artık saklanılmayan bir gerçek olarak orta yerde durmaktadır. Erdoğan bu tavrı ile Azerbaycan'ı Rus etkisinden kurtararak kendi Yeni Osmanlı kolonyalist çekim alanına çekmek isteyebilir olmakla birlikte, aynı zamanda iç politikada kendi seçmeninin sinir uçlarıyla da oynamak istemektedir. Çünkü Erdoğan'ın her dış politika hamlesi içeriye, daha doğrusu seçimlere endekslidir.

Rusya, Türkiye'nin bu politik tavrından rahatsız olduğu için gerek tek başına gerekse Minsk Grubu üyesi olarak Ermeni ve Azeri yetkilileri ile ateşkes görüşmeleri yapmakta ve bu görüşmelere Türkiye'yi dahil etmemektedir. Bu anlamda saha-masa ikilisi Türkiye aleyhine işlemektedir. Eylül ayı sonlarında Erdoğan ile Putin arasında yapılan telefon görüşmesinden sonra Erdoğan'ın medyaya yansıyan "Dağlık Karabağ sorununu tatlıya bağlayalım" şeklindeki ifadesinin okuması yapıldığında Erdoğan'ın masada olma arzusunu ifade etmektedir. Ancak Kafkasya bölgesini arka bahçesi gibi gören Rusya'nın, Türkiye'yi belirleyici unsur olmamak kaydıyla masaya oturtacağı sanılmakla birlikte, Türkiye bu masada etkili güç olmayacaktır. Türkiye'nin masada var olabilme ihtimali, birazda Türk-Rus ilişkilerinin yara almaması adına olacaktır.

Sorun devam etmekte olup taraflar arasında ne zaman ve nasıl bir çözüm yolu bulunacağı henüz bilinmemekle birlikte, çözümün

Türkiye dış siyasetine bir kazanım olarak döneceğinin emareleri bulunmamaktadır. Çünkü Türkiye hem kendini yalnızlaştırarak hem de fetihçi Ortaçağ zihniyetini günümüze uyarlayarak sorunların çözümü ulaşamayacağını, Erdoğan var olduğu sürece anlayamayacaktır.

6. Erdoğan, kendisi gibi bir diktatör olan Esat ile "can ciğer, kuzu sarması" iken malum rüzgârın Suriye'de uzun süreli kalıcı olma şartı ile esmesi sonucu, bu ülkede siyasal İslam'ın egemen güç olmasını arzu etmiş ve Esat ile köprüleri atmıştır. Ancak geldiğimiz noktada Erdoğan, her türlü radikal İslamcılara destek ve yardım vermekle birlikte Suriye'de yönetim değişikliği yapma konusunda başarılı olamamış ve stratejisini Kuzey Suriye'de örgütlü bir güç olan Kürtlere göre uyarlamaya başlamıştır.

ABD ve Rusya gibi Suriye sahasının etkili güçleri olan ülkelerin aralarındaki çelişkiler ve ülkeyi bir ona bir diğerine pazarlama manevraları ile Türkiye, Suriye'de Ağustos 2016'da Fırat Kalkanı, Ocak 2018'de Zeytin Dalı ve Ekim 2019'da Barış Pınarı operasyonu düzenlenmiştir. Bu operasyonlar sonucu Kürtlerin yoğun olarak meskûn olduğu Suriye'nin kuzeyinin önemli bir bölümü işgal edilmiştir. Bu işgallerin nedeni, bilindiği gibi Suriye Kürtlerinin kazanımlarının Türkiye Kürtlerine kazanım olarak dönebileceği ve Türkiye'nin bölüneceği paranoyasıdır. Belli ki Türkiye'yi yönetenler bu paranoyadan kurtulamadı, kurtulacağı da benzemiyor.

Gelinen nokta, Türkiye'nin gözlem noktalarındaki askerlerini geri çekmekte ve M-4 karayolunun kuzeyine çekilmeye başlayarak İdlib'i boşaltacağı yönündedir. Bu durumun okuması Erdoğan'ın Esat' deviremeyeceğini kesin olarak anlaması ve tüm gücünü Kürtlerin kazanımlarını boşa çıkarma yönünde harcayacağı şeklindedir. Erdoğan gibi İslam kartına oynayan, Bahçeli gibi milliyetçi-ırkçı ve TSK gibi militarist olan üçlünün iç kamuoyunu teskin edebilmeleri Kürtlere oynamaya ve onları yok etmeye bağlıdır. Bu yok etmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği

ise Suriye Kürtlerinin dinamiklerine, birlik-teliğine bağlı olmakla birlikte, esasen ABD ve Rusya'nın çıkarlarına bağlıdır.

7. PKK'nin Suriye'den çekildikten sonra binlerce Kürdün ölümüne neden olan lanetli savaşı, Güney Kürdistan'da özellikle Kandil Dağlarında yuvalanarak devam ettirdiği ve son yıllarda mücadele alanını Şengal'i de içerecek şekilde genişletmek istediği bilinen bir realitedir. Bu lanetli savaşın Kürtler adına bir kazanım getirmediği, getirmeyeceği dahası kurtarılmış topraklar olan Güney Kürdistan'a zarar verdiği, vereceği de bir başka realitedir. Ancak realitenin bu olması "bırakujı" ye sebebiyet verecek gerilim ve çatışmaların oluşmasına ortam hazırlayacak zemini oluşturmamalıdır. Çözüm için gerekli yol ve yöntemin bulunmasının kolay olmadığı bilinmekle beraber, tarafların elini taşın altına koyması elzemdir. Aksi halde kazanan Türkiye'nin güvenlikçi politikaları daha doğrusu Erdoğan olacaktır.

Çünkü;

Türkiye tarafından düzenlenen Kararlılık operasyonundan hemen sonra, 15 Haziran 2020'de Pençe-Kaplan operasyonu başlatılmış ve bu operasyon Eylül ayının ilk haftasına kadar devam etmiştir. İlk defa bu kadar uzun süreli bir operasyonun yapılmasının tek nedeni PKK'yi ortadan kaldırma isteği değil, aynı zamanda Güney Kürdistan içlerine doğru 15-20 Km'lik bir alanı işgal etmek olmuştur. Nitekim bu işgal önemli oranda gerçekleşmiştir.

Fransa Devlet Başkan Macron, Irak merkezi yönetimini ziyaret ettikten sonra Güney Kürdistan'ı da ziyaret etmiş, ancak Erdoğan en azından Macron'un Kürdistan ziyaretini boşa çıkarmak için 4 Eylül 2020'de Neçirvan Barzani'yi Ankara'ya davet etmiştir. Bu ziyaret PKK ile ortak mücadele başta olmak üzere ikili ilişkilerin ele alınması olarak açıklansa da, gerçekte dünyada yalnızlaşan Erdoğan'ı bir parça da olsa yalnızlıktan kurtarmış ve rakibi Macron karşısında kendisine üstünlük sağlamıştır.

Sonuç Yerine

Türkiye'nin yayılmacı siyaseti, amaç-olanak tezaadı ve ülkedeki ekonomik darboğaz nedeniyle gerçekleşebilir değildir. Erdoğan'ın Doğu Akdeniz, Yunanistan, Libya ve Dağlık Karabağ üzerinden uygulamaya soktuğu bölgesel hakimiyet siyaseti kısa süre sonra iflas edecektir. Dahası KKTC'yi Türkiye'nin bir vilayeti gibi yönetmek isteyen Erdoğan, siyasi ömrü yettiği taktirde -sıkışmışlığı nedeniyle- bu amacından vazgeçip adada federasyon sistemine razı olabilecektir. Ancak ne Suriye'de ne de Güney Kürdistan'da işgal ettiği yerlerden kolay kolay vazgeçmeyecektir. Çünkü Kürt -Kürdistan sorunu söz konusu olduğunda Türkiye'deki yöneticilerde bilindik paranoya devreye girmekte, kıyım politikası gündeme gelmekte ve her şey mubah olabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi bu gerçeğin ders alınması gereken örnekleriyle doludur. Bu anlamda, alışkanlıklarımız olağanlaşmamalıdır.

Küresel Etkiler ve Yeni Ekonomi Programı (*)

Fişi çok erken çekerseniz, kendi kendinize ciddi zarar verme riski alırsınız.

Kristalina Georgieva İMF Başkanı

Ümit TEKTAŞ

Ümit TEKTAŞ

Kovara DENG

Oldum olası bir tanıımı duyarım. Gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler. Türkiye 40 yılı aşkın süredir, bu zincirin ortasında tanımlanır. Bana kalırsa gelişmekte olan ülkeler sıralamasının ortalarında bir yerde yer alır. Esasında bu (Ülkelerin gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş olma durumu), her alanda gelişmişlikten çok, ülke ekonomilerinin büyüklüğüne, gayri safi milli hasılanın toplam ne kadar olduğuna göre yapılan bir tanımlamadır. Sağlık, eğitim, hukuk, çevre ve insana saygı, haklar ve özgürlükler, demokrasi konusundaki ilerleme ve kişi başına düşen ulusal gelir hesaba katıldığında bu sıralama çok daha başka olur. Özellikle ekonomik düzeyi ve nispetten kalkınmışlık verileri yönünden yapılan bu listede, Türkiye genellikle 16'ncı ve 12'inci sıralar arasında gider gelir.

Hiç şüphe olmasın ki, bu ülkeyi yöneten en iddialı siyasi kadrolar bile gelişmiş ülkeler kavramını kullandıklarında, çoğu Batılı, yedi devleti; ABD, Kanada, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı kast ediyorlar. Erdoğan dâhil, Türkiye Cumhurbaşkanları, Başbakanları, iktidarı ve muhalefetiyle sayısız siyaset kadroları da Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler arasında olduğunu kabul ediyorlar. (Son yıllarda Rusya, söz konusu yedi ülkenin ara-

sına katıldı. Bu, Rusya'nın ekonomisinin gelişmişliğinden çok askeri ve siyasi gücünden kaynaklanıyor. Çin, Hindistan, Güney Kore, Brezilya gibi ülkeler, Rusya'dan daha zenginler ama bu kulüpte yoklar. Hemen belirtmeliyim ki birçok alanda, söz konusu yedi ülkeden daha ileride olan ve gayri safi milli hasılları 1-1.5 trilyon doların altında kalan Hollanda, İsviçre, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya gibi ülkeler de bu kulüpte yer almıyorlar.)

Salgın öncesinde ve sonrasında açıklanan yeni ekonomi programlarına ve teşvik-destek paketlerine değinmeden önce, dünya ile hemen hemen eş anlı karşılanan Kovid-19 sürecinin genel olarak küresel ekonomide yol açtığı sorunları ele almakta yarar görüyorum. Bunu yaparken küresel tarafla Türkiye'yi karşılaştırmaktan ziyade, bilhassa üretim açısından, mal ve para dolaşımı yönünden oluşan tahribatın boyutunu ve Türkiye ekonomisi üzerinde olası etkilerinden bahsetmek istiyorum.

Salgın döneminde küresel durum (Küresel etkiler)

Dünya ekonomisinin 2019 yılı (2020 yılında açıklanan verilere göre), ülkeler sıralaması şu şekildedir (İlk 20 ülke): **ABD** 20.5 trilyon, Çin 13.3 trilyon, **Japonya** 4.9 tril-

yon, **Almanya** 3.9 trilyon, **Birleşik Krallık** 2.8 trilyon, **Fransa** 2.7 trilyon, Hindistan 2.7 trilyon, **İtalya** 2.1 trilyon, Brezilya 1.8 trilyon, Güney Kore 1.7 trilyon, **Kanada** 1.7 trilyon, **Rusya Federasyonu** 1.6 trilyon, İspanya 1.4 trilyon, Avustralya 1,4 trilyon, Meksika 1.2 trilyon, Endonezya 1 trilyon, Hollanda 0.914 trilyon, Suudi Arabistan 0.779 trilyon, Türkiye 0.743 trilyon, İsviçre 0.715 trilyon gayri safi milli hasıla elde etmektedir. (Rakamlar ABD Doları cinsindendir.)

Bu listeye bakılırsa Türkiye'nin 2023 hedefleri olsa olsa gerçekleşmesi güç hayaller ve özlemler olarak kalacaktır. (Başından beri bu iktidarın 2023 hedeflerini gerçekleştirebilir olmaktan çok siyasi malzeme haline getirdiği açıkça belli olduğu halde, ne yazık ki bazı kesimler buna inanıyordu.) Siyasi iktidarın demokratik adımlar atmaktan vazgeçmesi, demokrasiyi ve demokratik değerleri hiç yerinde görmesi nedeniyle zaten bu hedeflerin uzağında kalan Türkiye'nin, salgın süreci ve sonrası ekonomik sorunlardan ötürü söz konusu zenginler listesinde bırakın onuncu sıraya yükselmesi, bulunduğu yerini muhafaza etmesi bile büyük başarı sayılır. Şurası kaçınılmaz ki küresel etkilerden dolayı Türkiye ekonomisi, kendi niceliği oranında, dışsattımına, mal ve hizmet çeşitliliğine göre zarar görmeye devam edecektir. Pek çok uluslararası otorite, uzman kuruluş, ekonomist; yeni normal denilen bu dönemin, 2023 yılına kadar devam edeceğini, bazı sektörlerde (Kara ve hava yolları taşımacılığı, turizm ve konaklama, doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim ve öğretim süreçleriyle ilgili olan sektörler gibi) 2019 yılındaki duruma ancak 2023 yılında gelinebileceğini söylemektedirler. Bazı kötümser senaryolardaysa, söz konusu sıkıntıların başka kimi sektörlerle beraber 2025 yılına kadar devam edeceği belirtilmektedir.

İMF başkanı Kristalina Georgieva, salgın sürecinin küresel ekonomiye maliyetinin 8 trilyon dolar olacağını öngördüklerini belirtirken, başka ekonomi çevreleri ve finans kurumları bu rakamın daha da büyük (10-15 trilyon dolar) olacağını ileri sürmektedirler.

İMF Başkanı, salgın nedeniyle 2020'nin son derece zor olacağını belirterek, "*Büyük Buhran'dan** bu yana yaşanan en kötü ekonomik daralmayı bekliyoruz,*" diyor. Georgieva, hem krizin derinliğine işaret ediyor hem de süresine ilişkin büyük bir belirsizlik olduğunu vurguluyor. "*Küresel büyümenin 2020'de keskin bir şekilde negatif olacağı şimdiden açık,*" diyen Georgieva, gelişmekte olan ve düşük gelirler elde eden ülkelerin büyük risk altında olduğunu vurguluyor. Bu ülkelerin talep ve arz şokları ile finansal koşullarda sıkışmaya maruz kaldığını, bazılarının ise sürdürülemeyen borç yüküyle karşı karşıya olduğunu anlatarak hükümetlerin eyleme geçtiğini söylüyor. 8 trilyon dolarlık mali eylem adımlarının atıldığını açıklayan Georgieva, "*2020 son derece zor olacak. Salgın, yılın ikinci yarısında zayıflarsa, onu kontrol altına almaya yönelik önlemler kademeli olarak kaldırılır ve ekonomi yeniden açılırsa 2021'de kısmi bir toparlanma bekliyoruz,*" değerlendirmesinde bulunuyor. Yani 2021 yılında dahi ancak kısmi bir toparlanma söz konusu olacak. Covid-19 salgınına karşı yapılması gerekenlere de değinen Georgieva, sağlık sisteminin desteklenmesi, likidite baskılarının önlenmesi ve likiditenin artırılması gerektiğini, koordineli mali teşviklerin önemli olduğunu belirtiyor. İMF, aynı zamanda ekonomik toparlanma ve istihdam için kamu yatırımlarının önemine vurgu yapıyor.

Nitekim Kristalina Georgieva, salgından kaynaklanan olumsuz etkilerin gelecek 5 yılda dünya ekonomisine maliyetinin 28 trilyon gibi dramatik bir rakama ulaşacağını öngörüyor. Dünya Bankası yıllık toplantıları kapsamında basın toplantısı düzenleyen Uluslararası Para Fonu (İMF) Başkanı Kristalina Georgieva, ekonomik ve finansal istikrar için sağlanan desteklerin bir süre daha kritik bir öneme sahip olacağını belirterek, "*Fişi çok erken çekerseniz, kendi kendinize ciddi zarar verme riski alırsınız,*" diyor. Georgieva, bir milyonu aşkın kişinin canını alan ve ekonomileri tersine çeviren Covid-19 kriziyle hala mücadele edildiğini, son birkaç aydaki tablonun daha az vahim olduğunu ancak Bü-

yük Buhran'dan bu yana en kötü küresel resesyonun (durgunluk) öngörülmeğe devam edildiğini söylüyor. Georgieva, söz konusu toplantıda küresel ekonominin bu yıl yüzde 4,4 daralmasının beklendiğini anımsatarak, “Kriz, gelecek 5 yıl içinde, üretim kayıplarında tahmini 28 trilyon dolara mal olabilir,” ifadesini kullanmaktadır. Küresel ekonominin görünümüne ilişkin tahminlerine yönelik büyük bir belirsizlik olduğunu vurgulayan Georgieva, “2021’de kısmi ve düzensiz bir toparlanma öngörüyoruz, büyümenin yüzde 5,2 olması bekleniyor,” diye konuşmaktadır.

Bütün bunlara karşın; FED (Federal Rezerv Sistemi) ABD, People’s Bank of China (Çin), BOJ (Bank of Japan), ECB (Europan Central Bank), Deutsche Bundesbank (Almanya), BOE (Bank of England) İngiltere, Banque de France (Fransa), BOC (Bank of Canada) Kanada, Banca d’Italia (İtalya), De Nederlandsche Bank (Hollanda) gibi dünyanın en zengin ülkelerine ait merkez bankaları 10 trilyondan fazla ABD Doları kaynağı şu ya da bu amaçla piyasaya enjekte ettiler.

FED Başkanı Powell, *şu ana kadar salgına karşı kullanabileceğimiz her aracı kullandık* diyor. FED Başkanı, aşırı destek vermenin riski, az destek vermekten daha düşük diyerek piyasaya enjekte ettikleri para ve parasal genişleme politikasını savunuyor. Ekonomi-deki görünümün belirsiz olmayı sürdürdüğünü belirten Powell, genişleme sona ermekten uzak diyerek desteğin devamından yana olduğu sinyalleri veriyor. Bu yazıyı kaleme aldığım günlerde (Ekim 2020), salgın sürecindeki Avrupa’nın nispetten daha fazla yaralı ekonomisi İspanya, 72 milyar Avro büyüklüğünde 3 yıllık yeni bir teşvik paketi hazırlığı içinde olduğunu açıkladı.

İMF, kamu yatırımları eliyle 30 milyon insanın istihdam edilebileceğini belirtirken Dünya Bankası, kovid-19’un 150 milyona yakın insanı aşırı yoksulluğa sürükleyebileceğini söylüyor. Dünyaca ünlü, ABD’li teknoloji zengini Bill Gates ise, aşı işe yararsa zengin ülkeler, 2021 yılının son çeyreğinde normale yaklaşır diyor. Hangi taraf-

tan bakarsak bakalım, küresel ekonomi zor bir dönemden geçiyor ve bu süreç, bir süre daha ekonomi verilerini olumsuz yönde etkileyeceğe benziyor. Mesela FED Başkanı, ABD’de hane halklarının daha çok desteğe ihtiyaç duyduğunu söylüyor. Dünyanın en büyük ekonomisinde salgın sonrası durum bu olunca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin durumunu tahmin etmek hiç de güç olmuyor.

Dünyanın bir başka güçlü ekonomisi Avrupa Birliği’ndeki genel iktisadi durumun ABD’den pek farklı olmadığı görülüyor. Avrupa Merkez Bankası (AMB) Başkanı Christine Lagarde, küresel ekonomide toparlanmanın inişli çıkışlı olabileceğini söylüyor. Birleşmiş Milletler toplantısı için hazırlanan video mesajında konuşan AMB Başkanı Lagarde, “*Ekonomide kötü geride kaldı. Fakat daha en zoru ise henüz gelmedi,*” diyor. Lagarde, küresel ekonomide salgının şoklarının belirleyici olacağına, toparlanmanın belirsiz ve eşit olmayan bir şekilde, inişli çıkışlı gerçekleşebileceğine işaret ediyor. Küresel ekonomideki değişimin, işsizliğin ve eşitsizliğin artmasına yol açacağını belirten Lagarde, hassas durumda olan insanların zor durumda kalabileceğini ileri sürüyor. AMB Başkanı Lagarde, “Eğer yeşil ve sürdürülebilir kalkınmayı her şeyin önüne koymazsak ve dayanışmayı temel prensip olarak benimsemezsek, tuhaf ve hoş olmayan ikaza maruz kalabiliriz,” diyerek durumun vahametini ortaya koyuyor.

Ticaret savaşları (ABD-Çin), ABD’nin bazı ülkelere uyguladığı ambargolar, istikrarsız bölgelerin çoğalması, AB-Britanya sorunu gibi küresel ekonominin gündemindeki pek çok konu dünyadaki genel ekonomik durumu büyük ölçüde etkiliyor. Büyük oranda ABD, İngiltere ilişkisinden kaynaklandığı düşünülen Brexit (Britanya Exit, Britanya Çıkış)’in yarattığı belirsizlik de şu ya da bu oranda dünya ekonomisi üzerinde olumsuz etki yapıyor. Zira bazı çevrelerce Trump yönetiminin bir dolu taahhütte bulunarak, İngiltere Muhafazakâr Parti yöneticilerinin iştahını kabartarak akıllarını çeldiği ve onları

kimilerince bin yılın projesi denilen Avrupa Birliği'nden kopardığı söyleniyor. Aynı çevreler, Donald Trump'ın, büyük Avrupa pazarına karşı nispetten daha zengin olan ABD pazarını açacağı sözünü verdiğini ileri sürüyor. (Serbest ticaret anlaşması sözü) ABD'deki başkanlık seçimlerini büyük ihtimalle kaybedecek olan Trump sonrasında, İngiltere'nin ve onun başbakanı Boris Johnson'un durumu, yani ne yapacakları merak ediliyor.

Diğer yandan, onca olumsuz şeye rağmen dünya milyarderleri (2189 kişi), ironik bir şekilde servetlerini %27,5 artırarak 10,2 trilyon dolara ulaştırdı. İsviçre merkezli yatırım bankası UBS ve çokuluslu danışmanlık şirketi Pricewaterhouse Coopers (PwC), "2020 Servet Raporu"nu yayınladı. Buna göre, Temmuz 2020'nin sonunda dünyanın en zengin yaklaşık 2 bin 200 kişinin serveti 10,2 trilyon dolara ulaşarak rekor kırdı. (Bloomberg Haber, 07.10.2020.) Salgın sonrasında piyasaya enjekte edilen trilyonlarca dolar, piyasadaki her aset (varlık) için değer artışına yol açtı. Görünen o ki enjekte edilen bunca para, çoklukla en zenginlerin ve daha az zenginlerin kasasını doldurmuş. Pek çok akademisyen ve ekonomist, bu süreçte, (Salgın döneminde) bazı sektörlerdeki olumlu gelişmelere rağmen, istisna hariç pozitif ayrışan hiçbir ülke olmayacağını iddia ediyor.

Hemen belirtmeliyim ki salgınla beraber turizm odaklı acenteler, hava yolları şirketleri, turizm ve konaklama, yiyecek ve içecek hatta reklam sektörleri en çok etkilenenler arasında sayılıyor. Sadece reklam sektörünün yaratım ve yapım sürecinin zararlarının milyarlarca dolara ulaştığı söyleniyor. Hava yolları şirketlerinin yolcu taşıma kapasitesi yönünden 2019 yılı düzeyine gelmeleri, kimilerine göre ancak 2023 yılında, kimilerine göreyse ancak 2025 yılında mümkün görünüyor.

Dünyadaki genel ekonomik durumla, para ve piyasa hareketleriyle ilgi olarak son bir cümle söylemek gerekirse, istediğimiz kadar küçük ve dar bir zaviyeden bakalım, dünya gördüğümüzden bambaşka bir yerdir. Yani küçük bir dünyaya sahip olmamız,

dünyanın da küçük olduğu anlamına gelmiyor. Bu yüzden de salgın döneminde, neredeyse piyasalar her haberi yukarı ya da aşağı yönlü fiyatladılar. İster olumlu olsun ister olumsuz, kısacası en küçük haber dahi piyasalar tarafından fiyatlandı. Böyle böyle bir dönem (Mart-Mayıs arası dönemde), küresel sermaye 10 trilyon dolardan fazla değer kaybına uğradı. Biliyoruz ki ülke ekonomileri büyüdükçe rezerv paraya, dolayısıyla döviz ihtiyacı artar. Ülkeler zenginleştikçe de tasarruf, tüketim ve benzeri nedenlerle bu ihtiyaç (Rezerv para ihtiyacı) doğar. Bu da her defasında ABD'ye ve onun parası dolara yarıyor. Dolar aldı başını gidiyor, hemen hemen bütün gelişmekte olan ve az gelişen ülkelerin parasına karşı boyuna değer kazanıyor.

Salgın sonrası Türkiye'de ekonomi ne durumda?

Türkiye son 10 yıldır ekonomik ve siyasal alanda ciddi oranda patinaj yapıyor. Bir yandan iktidar partisi içindeki ayrışmalar ve söz konusu partiden kopuşlar, bir yandan Avrupa Birliği ve ABD gibi küresel güçlerle iç siyaset kaygısıyla girilen bilek güreşi, bir yandan Çin-Rusya hattının önemli bir partner (ortak) haline getirilme arzusu, bir yandan 15 Temmuz darbe girişiminin genel olarak bütün ekonomik verileri önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemesi ve bir yandan da siyasal iktidarın bile isteye sertleşerek içeride ve dışarıda askeri çözüm söylemini güçlendirmesi ve kimi askeri adımlar atması, Türkiye'yi geliştirmekte olan ülkelerin en alt sırasına, az gelişmiş ülkeler düzeyine düşürdü. Kısacası son 10 yılda izlenen yanlış ama bilinçli politika nedeniyle Türkiye, küme düşme tehlikesiyle karşı karşıya ve bir alt lige doğru hızla yuvarlanıyor.

Deng dergisi Kasım 2018 tarihli 112'inci sayısındaki, *Ekonomik Dalgalanma Bağlamında Yeni Türkiye, Eski Sorunlar* başlıklı yazımda bunları söylemiştim.

"(...) 24 Haziran seçimlerinin tutanaklarının mürekkebi kurumadan, Türkiye'yi yakından izleyenler için sürpriz sayılmayan siyasi ve ekonomik

çalkantılar baş gösterdi. Önce kabinenin ilanı, ardından ABD ile sürdürülen bilek güreşi bu süreci tetikledi. Rusya ve Çin hattıyla taktik yakınlaşmanın ivme kazanması, cari açık ve dış borç stoku gibi nedenler zaten kırılğan olan ekonomiyi hep-ten sarstı. Hemen hemen her alana ilişkin ortaya atılan ve giderek karışıt üretmenin yanı sıra iç siyasete malzeme edilen “yerli ve milli” söylemi, piyasa oyuncularını rahatsız eden boyuta vardırıldı, Dışarıya bağımlılığı azaltan ve sürdürülebilir kalkınma için gerekli bir argüman(kanıt) olan bu söylem, ekonomik ve psikolojik amacı aşan negatif bir noktaya geldi.

(...) Beklendiği gibi ağustos ayının ortalarından itibaren ekonomi diliyle hareket edilerek, atılması gereken adımlar atılarak döviz kurunun ateşi söndürüldü. Dövizde aşağı yöne bir eğri oluştu. Hazine Bakanlığı ve Merkez Bankası’yla başlayan Eylül ve Ekim aylarındaki kararlılık, 7 lirayı aşan doları 5 lira, sekiz liraya çıkan Avroyu 6 lira civarına kadar düşürdü. Göreceli de olsa ekonominin siyasetin baskısından kurtulduğu şu sıralarda her iki para cinsi de oturmuş bir düzeye geldi. Şimdilik de olsa dövizin köpüğü alındı, krizden belli düzeyde sorumlu olanlarla nemalananların saldırıları püskürtüldü. (...) GSMH’sı 800 milyar dolar ve buna karşılık dış borcu 500 milyar dolar olan bir ülke, olsa olsa görece ekonomisi güçlü kabul edilir. Aynı zamanda ihracatı, ithalatını karşılamayan ülkeler ne zengin ne güçlü sayılır. Üstelik bu parametreler dünya devletleri ve uluslararası para fonları yönünden aşikârken. (...) Vatandaşlara dövizinizi bozun çağrısı ilk defa yapıldığında dolar 2,8 liraydı, beşinci kez aynı çağrı yinelenildiğinde dolar kuru 7 lirayı geçmişti. (...) Döviz yükselişi bağlamında son 2 yıllık dolar seyrine bakılırsa, durum şöyledir.(...)

İlk kez dolarınızı satın dendiğinde, kur 2,8 idi (2 Aralık 2016)

İkincisinde 3,8

Üçüncüsünde 4,8

Dördüncüsünde 5,05

Beşincisinde 7,0 lira civarıydı

Gerçekten de 2023 hedefleri ve Türkiye manzarası aynı yolu yürüyor mu? Mevcut demokrasi

göstergeleri, dünyanın onuncu büyük ekonomisi olmaya elveriyor mu? Para ve eğitim politikaları buna uygun mu? Hem demokrasi hem de küresel ekonomi kuralları yönünden dışa açık olma hali yeterli mi? İlk 400 üniversite arasında Türkiye’den hiçbir üniversitenin olmaması ekonomik büyüme adına yeterince umut kırıcı değil mi?”

Yukarıdaki yazının üzerinden yaklaşık 2 yıl geçti ve salgının etkileriyle beraber Türkiye ekonomisi çok daha sorunlu bir duruma geldi. Böyle devam ederse durum daha da kötüye gitmeye mahkûmdur. Öyle ki keşfedildiği iddia edilen 405 milyar m3 doğalgaz rezervi bile Türk varlıklarının değer kazanmasına yetmedi. Küçümsenmeyecek derecedeki bu keşif, beş on yıl önce yapılırsa Türkiye ekonomisinin yönü bambaşka olurdu. Algıların bozulması, uluslararası alanda ve yerelde siyasal iktidara olan güvenin zedelenmesi böylesine ciddi ve önemli gelişme karşısında bile beklenen olumlu etkinin onda birini gerçekleştirdi. Mesela bu habere rağmen Çin, piyasalarda Türkiye’den 25 kat daha ucuz kaynak buluyor. Türk Hazinesi, tahvil ihraç ederek bu sene 6.5 milyar dolar para sağladı. En son 5 yıl vadeli ve 6.4 getiriyle 2.5 milyar dolar tahvil ihraç etti. Çin ise 500 milyar Yuan karşılığı tahvili 5 yıllık ve 0.28 faizle ihraç etti. Çin de, Türkiye de demokratik değiller, iki ülkenin de demokrasi sorunu var. İki ülkeyi birbirinden ayıran birçok alan olmakla beraber anılan ülkelerin en belirgin farkları şudur. Teknolojide dünya lideri ve ülkeler düzeyindeki zenginlik bakımından dünya ikincisi olan Çin’in ekonomisi ve ekonomi yönetimi, Türkiye’ninkinden daha güvenilir. Çin ekonomisine ve ekonomi yönetimine daha çok itimat ediliyor. Ondandır ki Türkiye, **negatif faize**, nakit bolluğuna rağmen hâlâ çok pahalı para buluyor. Söz gelimi **negatif faizle** (Eksi (-) faiz) dolaşan para miktarının kabaca 10 ila 20 trilyon dolar olduğu söyleniyor. Aynı zamanda Türkiye’deki yöneticilere güven azaldığından, Türk Lirası varlıklarda oynaklık, diğer gelişmekte olan piyasalara göre oldukça fazla oluyor.

Piyasaları ilgilendiren bir başka önemli örnek de şudur. Türkiye’de ortaya çıkan birçok olumlu haber, ekonomi yönetimine güven kalmadığından, gerekli olumlu etkiyi yapamıyor. Söz gelimi Eylül 2020 dönemindeki ihracat, Türkiye tarihi açısından tüm zamanların en iyi rakamı olmasına rağmen, Türk varlıklarını olumlu katkı yönünde hiç etkilemedi. (Eylül 2020 tarihindeki ihracat miktarı 16.013 milyar dolar).

Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, rekorlardan bahsediyor, eylülde ithalatın 20.89 milyar dolar olduğunu söylüyor fakat piyasalar ve yatırımcılar bunu duymuyor. Bakan Pekcan, “Eylül’de altın harici ihracat yıllık yüzde 5,9, ithalat yüzde 9.1 arttı. Altın hariç ihracatın ithalatı karşılama oranında eylül ayında yüzde 90,9 seviyesine ulaşmış bulunmaktayız,” diyor. Ne yazık ki genel ekonomik ve siyasal durumdan dolayı bunlar, ‘iyi haber’ ve istatistik olmak dışında, pek fazla bir işe yaramıyor. Zira aynı günlerde hazine, bütçe açığı nedeniyle 154 milyar borçlanma yerine 308 milyar borçlanma için meclisten yetki istiyor. Bu da salgının ekonomiyi etkilediği düzeyin zorluğunu ve iyi haberlerin neden yeterli olumlu etki yapmadığını gösteriyor.

Artık her şeyi ben yapacağım mantığından işbirliği yapmalıyım, ortak akla itibar etmeliyim mantığına geçiliyor. Siyaset, ekonomi ve finans alanı da bundan, ortak akıldan etkileniyor. Ev ödevini yapmak yerine kendi ürettiği mazeretlere sığınma dönemi, zaman geçtikçe kapanıyor. Günümüz haber alma ortamında bunun çok çok zor başarılabılır olduğu biliniyor.

Hamaset dili bundan böyle gerçekleri gizleyemiyor

Kur oynaklığı nedeniyle Türk Lirası karşısındaki Avro ve ABD Doları, adeta tahterevalli üzerindeki bir nesne gibi oldu. Sürekli yükselip alçalıyor; düşüp kalkıyor. Nisan 2020 sonlarından bu yana yaklaşık rakamlarla Avro %30, ABD doları %25 değer kazandı. (Avro Nisan 2020 sonu: 7.50, 6-7 Kasım 2020 günlerinde 10.14; Dolar Nisan

2020 sonu: 6.90, 6-7 Kasım 2020 günlerinde 8.52). Bu yazıyı okuduğunuzda, kur tablosunun değiştiğini göreceğinizi söylemek müneccimlik olmaz sanırım.

Siyasi sorumluların manipülasyon (Hileli yönlendirme), dış güçlerin tezgâhı, Türkiye düşmanlarının saldırısı, ekonomik terör gibi hamaset söyleminden rekabetçi kur yararmızadır ve dövizle sorunumuz yoktur yaklaşımına gelmeleri, yönetimin güvenilirliği açısından hem içeride hem dışarıda tartışma konusu oldu. Son olarak Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak: *Dolarla uğraşmıyoruz, istesek düşürürüz. Maaşınızı dolarla mı alıyorsunuz* gibi ifadeleri, konuyu oldukça tuhaf ve ciddiyetten uzak bir noktaya getirdi.

Salgın süreci dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ‘yeni’ ile başlayan birçok kavramı günlük hayatımıza soktu. Özellikle reel sektör ve tüketici gündemli bu kavramlar; yeni normal, yeni ekonomi programı, yeniden yapılandırma (Kredi borçları kapsamında), yeni teşvik paketi biçiminde vücut buldu. Bu kavramlar, yıllardır gündemde olan ve siyasal hamasetin en önemli malzemesi sayılan ‘Yeni Türkiye’ söylemine çok yakıştı. Böylece her şey yenilendi!

Bu yıl Türkiye’de GSYH 702 milyar dolar olacak gibi görünüyor. Yıllarca ekonominin dümeninde olan ve şimdilerde DEVA Partisi Genel Başkanlığı yapan Ali Babacan bu rakamın (702 milyar dolar), 2004 yılı verilerine dönüş olduğunu iddia ederek 16 yıl geriye gidildiğini ve ekonomik buhran yaşandığını dile getiriyor.

Cari açık (Dış ticaret açığı) Ağustos’ta 4.63 milyar dolar, 8 aylık açık 26.5 milyar dolar, yıllık ise, geçen yılın ağustos ayına göre 23 milyar dolar. İşsizlik oranı, Temmuz’da 13.4, mevsimden arındırılmış işsizlik Temmuz’da 13.6, önceki ay 14.3. Aynı dönemde genç nüfustaki bu oran % 25.9.

Bütçe açığındaysa durum şudur: Merkezi yönetim bütçesi Eylül’de 29,7 milyar TL, Ocak-Eylül döneminde ise 140,6 milyar TL açık

verdi. Bütçe açığı, Eylül'de bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 67,5 arttı. Ocak-Eylül döneminde geçen yılın aynı dönemine göre açıklık artış yüzde 63,8 oldu. Böylece Türkiye, iki açıklık (Cari açık ve bütçe açığı) ülke olmanın zorluklarını yaşamaya devam edecektir. (Söz konusu alanlarda Ekim ayı verileri daha iyi değil, gidişata bakılırsa Kasım ve Aralık ayları da iyi olmayacak gibi görünüyor.)

Bunca zorluğun boy verdiği ve ekonomik sorunların arttığı bir ortamda, 2020 bütçesinde ülke güvenliğiyle ilgili kurumlara 138 milyar lira ayrılacağını söylemek, Türkiye'deki siyasi iktidarın gerçek tercihi bakımından önemli bir göstergedir. Abartılan rakamlarla net bütçe gelirlerinin 2021 yılında 1 trilyon 118 milyar lira olduğunu düşünürsek 138 milyar liranın değeri iyice anlaşılır. (***)

Denebilir ki pandeminin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileriyle mücadelenin hemen hemen hiçbir fırsat penceresi yoktur ya da kalmamıştır. Bir örnek vermek gerekirse sadece uzaktan eğitimin yol açtığı mali sorunların esnafa etkileri oldukça dramatik bir noktaya gelmiştir. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Başkanı Bendevi Palandöken, uzaktan eğitimin esnafa maliyetinin 6.6 milyar lira olduğunu ileri sürüyor. Bu rakamın yarısı bile doğru olsa içler acısı bir tablodan söz ediyoruz demektir.

Söz gelimi bu dönemde (Salgın süreci), Merkez Bankası ve özellikle de BBK (Bankalar Birliği ve Denetleme Kurulu) bir dönem durmadan yeni adımlar atıyordu. Bir yandan karşılıklara dönük adımlar, rasyo (oran) ayarlamaları, bir yandan da gecelik ve haftalık repo, ters repo, swap (takaslama) gibi alanlardaki adımlar, piyasa oyuncularının başını döndürüyordu. Hiç kuşku yok ki döviz kurundaki volatilité (Belirsizlik hali-oyunaklık), Türkiye ekonomisine büyük zararlar veriyor. 120 milyar dolarlık merkez bankası rezervinin, dövizin yükselişini engellemek amacıyla kullanıldığını iddia edenlerin sayısı her geçen gün artıyor. Eskiden bunu sadece muhalifler söylerken şimdi iktidara yakın çevreler de aynı ifadeyi kullanıyor.

Dünyadaki genel duruma bakıldığında, bazı ülkelerde beklenenin gerisinde kalsa da parasal genişleme adımları, salgın sürecinin ruhuna uygun şekilde atılıyor. Diğer yandan Türkiye, piyasa dostu adımların, özellikle politik tercihlere göre atıldığı kendi ligindeki az sayıda ülkeden biri olma kimliğini koruyor. Siyasal iktidar, herkesi ilgilendiren ve toplumun bütün kesimlerinin yararına olan adımları atarken oldukça cimri ve kısıntılı davranırken kendi çevresi sayılan kesimlere karşı son derece 'piyasa dostu' görünüyor. Enjekte edilen para miktarının tüm dünyada 15-20 trilyon ABD doları olduğunu düşünürsek Türkiye'deki 100 milyar liralık kaynağın devde kulak kaldığını söylemek gerekir. Buna rağmen likidite fazlalığı, kırılğan ekonomi nedeniyle Türk varlıkları dışında her şeyi (Altın fiyatlarını, döviz kurunu ve enflasyonu), yükseltiyor.

Kısıtlı kaynak ayrıldığını ve kaynak dağıtımında yanlış tercihlerde bulunulduğunu söyleyenlere rağmen, belli ki Hükümet başka türlü düşünüyor. Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, salgına karşı atılan ekonomik adımların tutarının 200 milyar TL'ye ulaştığını söylüyor. 'Temel İhtiyaç Desteği' kapsamında şu ana kadar 3 milyon 977 bin vatandaşa, 22 milyar 295 milyon TL kaynak sunulduğunu ileri sürüyor. Albayrak, 'Esnaf Destek Paketi' için başvuruda bulunan 582 bin esnaftan 448 bin 148'ine 8 milyar 390 milyon TL finansman tahsisi yapıldığını belirtiyor. Vatandaşların bireysel ihtiyaçları için devreye alınan 'Temel İhtiyaç Desteği' kapsamında şu ana kadar 3 milyon 977 bin vatandaşa, 22 milyar 295 milyon TL kaynak sunuldu diyor. Bakan Albayrak, yukarıdakilere ilave olarak kamuoyuyla son zamanlarda sık sık şu bilgileri paylaşıyor: *"Esnaf Destek Paketi' için 582 bin esnafımız başvuruda bulundu. Tam 448 bin 148 esnafımıza 8 milyar 390 milyon TL finansman tahsisi yapıldı. Paraf Ticari Kart için ise vatandaşımızdan 324 bin 814 başvuru geldi. 303 bin 565 esnafımıza kartları tahsis edildi. Paraf Kart ile beraber esnafımıza sunduğumuz finansman desteği toplam 16 Milyar 861 Milyon TL'ye*

ulaştı. İşletmelere sunulan 'KGF Kefaletiyle İşe Devam Desteği' kapsamında ise başvuruların 143 bin 769 firmaya ulaştığını söyleyen Albayrak, "Bu kapsamda 119 bin 804 firmamıza 107 milyar 412 milyon TL finansman tahsis edildi. Finansman tahsis edilen firmalarımızın yüzde 96'sını KOBİ'lerimiz oluşturdu."

Şurası kuşku götürmez bir gerçek ki, piyasa yapıcı bankalar eliyle baskı altında tutulan döviz kuru ve toplumun farklı kesimlerine dağıtılan krediler, ekonominin yükünü daha da ağırlaştırıyor, risk beklentilerini besliyor. Bu negatif havada (Olumsuz ekonomik şartlar kast ediliyor) rol alan bankaların ağırlığını kamu bankaları oluşturuyor. Siyasal tercihler bu yönlü olunca tablo hiç olmadığı kadar değişiyor. Siyaseten atılan adımlar nedeniyle görev zararlarından kaynaklı halk yığınlarının sırtına yüklenen ilave bir ağırlık ortaya çıkıyor. Bu da, doğrudan ya da dolaylı biçimlerde kamu mallarına yapılacak zam anlamına geliyor. Pek çoğu dışarıdan sendikasyon kredisi olarak alınan bu kaynakların her geçen gün kamu bankalarının ve dolayısıyla halk yığınlarının borç hanesini şişirmesi, daha şimdiden emekçi kesimlerin temsilcilerini (Sendikalar ve esnaf örgütleri) endişelendiriyor. Sözü etmişken ve yeri gelmişken sendikasyon kredisinin ne anlama geldiğine değinmekte yarar görüyorum. Yapılan bir anlaşma çerçevesinde uluslararası ticari bankalardan, bir banka ya da finans kurumu liderliğinde, birden fazla banka ve/veya finans kurumunun aldığı nakdi krediye sendikasyon kredisi denir.

Dikkat çekici olması hasebiyle, tek cümleyle de olsa bir konuya temas etmek istiyorum. Türkiye'den çok daha geriden gelen bir ülke olan Vietnam'ın ihracattaki durumunu oldukça öğretici buluyorum. 2019 yılının, Vietnam ekonomisi ve özellikle de ihracat sektörü için önemli bir yıl olduğu dikkat çekiyor. Şöyle ki: Vietnam'ın geçen yılki ihracatı 263 milyar dolar, ithalatı 259 milyar dolar olarak gerçekleşiyor. Özellikle belirtmek isterim ki, 2018 yılında Vietnam'ın

ihracat hacminin %7-8 oranında geliştirerek 253 milyar ABD Dolarına çıkartılması hedefleniyordu. Bu yıl ise 300 milyar dolardan fazla ihracat yapması bekleniyor.

Mevcut uluslararası ortamda, her dönemdekinden biraz fazla önem kazanan bir konu da şudur: Türkiye'nin 500-550 düzeyinde olan CDS puanı ilk defa 9 Kasım günü 500 puanın altına inmiş oldu. Bu da Türkiye'nin dününe göre daha çok yabancı sermaye yatırımı getirebileceği olasılığını güçlendiriyor. CDS puanının neden bu kadar etkili olduğunu anlamak için kısaca CDS'nin ne anlama geldiğine bakalım. CDS: Elinde tahvil ve benzeri finansal araçlar bulunduran bir kişinin, vade sonundaki alacağının belirli bir bedel karşılığında ödenmeme riskinin ortadan kaldırılmasına yarayan bir finansal enstrümandır (araç). Aslında bir nevi basit bir sigortalama işlemi gibi düşünülebilir. Örnek olarak yüksek getirisinden dolayı portföyünüze (Para çantası, sepet) Yunanistan devlet tahvili aldığınızı düşünelim. Hem bu yüksek getiriden istifade edip hem de bu yatırımınızın geri dönmeme riskine katlanmak istemiyorsunuz. Bu sırada CDS imdadınıza yetişiyor ve güncel bazı hesaplamalardan sonra her ülkenin riskine göre belirli bir maliyeti, CDS işlemi yapan kuruluşa ödeyerek ödenmeme riskini CDS işlemi yapan kuruluşa devredebiliyorsunuz. Bu ödenmeme riski için CDS şirketine ödediğiniz tutara ise CDS primi deniyor.

20 Eylül 2018 ve 29 Eylül 2020 tarihleri arasında üç defa Yeni Ekonomi Programı açıklandı. Kısaca en son açıklanan programdaki hedeflere bakarak yazıyı bitirelim. Aslına bakarsanız sadece adı yeni olan bir programdan söz ediyorum. Daha çok sayıda program açıklanacağı ve hepsi de birbirine çok benzediği için, en sonundakine bakmakla yetiniyorum. Zira hep şöyle oluyor, açıklanan yeni programda bir öncekiyle çok farklar; başarısız hedefler, tutturulamayan rakamlar ve saire gözleniyor. Önceki programların tutturulmadığının itirafı olan üçüncü yeni ekonomi programı, Berat Albay-

rak tarafından açıklananlar ve geleceğe dair hedefler ışığında, genel hatlarıyla ve yorum-suz olarak şunları içeriyor.

“Dengelenme sürecinin sonuna yaklaşırken pandemi sonrası dünya yeni bir sınamayla karşı karşıya kaldı. Kimi ülkeler ekonomilerini ve sınırlarını tamamen kapattılar. İşsizlik arttı. Belirsizlik ortamında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin para birimleri tüm dünyada değer kaybetti. Enflasyon oranımızdaki yükseliş trendi yerini yatay bir seyre bıraktı. Altın ithalatındaki hızlı artış ve turizmdeki düşüş nedeniyle cari işlemlerde geçici de olsa bozulma ortaya çıktı. Bu program salgın sonrası yeni normale nasıl uyum sağlayacağımızı ortaya koyacak.

“Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de parasal genişleme adımları atıldı. Salgın sürecindeki destek paketlerinin toplamı 494 milyar TL ile milli gelirin yüzde 10’una ulaştı. 9 milyon vatandaşımıza 47,5 milyar TL destek verdik.

“(…) Temamız yeni dengelenme, yeni normal, yeni ekonomi. Salgın sürecinde alınan finansal tedbirler kademeli olarak kaldırılacak. Normalleşme adımları önümüzdeki haftalarda da devam edecek.

(...) Enflasyon ve cari dengedeki kırılganlıkları azaltacak, rekabet, teknoloji ve verimlilik odaklı reformlara öncelik vereceğiz. 2020 yılına güçlü büyüme performansıya başlamıştık. Büyüme hedeflerine ulaşmak için ihracata, katma değerli üretim ve istihdama yoğunlaşacağız. Yılın tamamında büyümenin pozitif olmasını ve yüzde 0,3 oranında gerçekleşmesini öngörüyoruz. İşsizlik oranının, kademeli azalarak 2023’te yüzde 10,9 seviyesinde gerçekleşmesini bekliyoruz.

(...) Yenilenecek doğalgaz kontratları ve Karadeniz’deki doğalgaz keşfinin etkisiyle oluşacak uygun enerji ithalat fiyatları, cari dengeye katkı sağlayacak. YEP döneminde kamu yatırımları sağlık, demiryolu yatırımı, sulama projeleri, eğitim alanında yoğunlaşacak. Program dönemi boyunca bütçe açığının GSYH’ye oranının kademeli gerilemesi ve dönem so-

nunda yüzde 3,5 olması sağlanacak. Finansal istikrar için TL bazlı finansal ürünler teşviki, dolarizasyonun (ABÇ)**** azaltılması öncelikli hedeflerden olacak.”

Programa göre hedefler, aşağıdaki gibi öngörülmüştür.

“Büyüme

2020 büyüme tahmini yüzde 0,3 (Önceki yüzde 5)
2021 büyüme tahmini yüzde 5,8 (Önceki yüzde 5)
2022 büyüme tahmini yüzde 5 (Önceki yüzde 5)
2023 büyüme tahmini yüzde 5 (Önceki yüzde 5)

İşsizlik

2020 işsizlik tahmini yüzde 13,8
2021 tahmini yüzde 12,9
2022 tahmini yüzde 11,8
2023 tahmini yüzde 10,9

Enflasyon

2020 sonu TÜFE tahmini yüzde 10,5 (Önceki yüzde 8,5)
2021 tahmini yüzde 8 (Önceki yüzde 6)
2022 tahmini yüzde 6 (Önceki yüzde 4,9)
2023 tahmini yüzde 4,9

Cari Denge

2020 cari denge/GSYH tahmini yüzde -3,5 (Önceki yüzde -1,2)
2021 tahmini yüzde -1,9 (Önceki yüzde 0,8)
2022 tahmini yüzde -0,7 (Önceki yüzde 0)
2023 tahmini yüzde 0,1

Bütçe Dengesi

2020 bütçe dengesi/GSYH tahmini yüzde -4,9 (Önceki yüzde -2,9)
2021 tahmini yüzde -4,3 (Önceki yüzde -2,9)
2022 tahmini yüzde -3,9 (Önceki yüzde -2,6)
2023 tahmini yüzde -3,5

GSYH Büyüklüğü

2020 tahmini 702 milyar dolar
2021 tahmini 735 milyar dolar
2022 tahmini 801 milyar dolar
2023 tahmini 875 milyar dolar”

Söylenecik şeyler gittikçe çoğaldığından veya çoğalacağından birer yıl arayla açıklanan söz konusu üç programın üzerinde ayrıntılı şekilde görüşlerimi yazmaktan şimdilik feragat ediyorum. Zira zaten uzun

olan bu yazı, bir makaleye göre çok fazla yazılacaktı ve belki de pek çok okur için can sıkıcı olacaktı (Bu haliyle bile yazının sıkıcı olabileceğini düşünüyorum). Bu nedenle kısaca şunu söyleyerek yazıyı bitirmek istiyorum. Son dört beş yıldır öngörülen hedefler, hiçbir şekilde tutturulamıyor. Ekonomi yönetimi söz konusu politikalarla yoluna devam ettiği sürece gelecek dört beş yılda da bir şeylerin değişme olasılığı oldukça zayıf görülüyor. Sadece son 3 yılda bile defalarca revize edilen beklenti ve hedefler, ekonomi dümeninde veya yönetiminde olanlar açısından büyük bir soruna ve yetersizliğe işaret ediyor.

Son söz yerine kısa bir not: Bu süreçte yapılan maddi destekler ve meydana çıkan olumlu, olumsuz etkiler konusuna, bölüm pörçük verileri bir araya getirerek kısaca değindim. Yeni Ekonomi Programları konusunu analiz etmek, parça bütün ilişkisi yönünden yararlı olabilirdi ama yukarıda da belirttiğim gibi yazının uzaması nedeniyle bunu yapmaktan vazgeçtim. Açıklanan her bir program, yapılabilecek kıyaslamalarla, tutturulan, tutturulamayan hedefler nedeniyle neredeyse iki üç sayfadan fazla yere

ancak sığacağından konuyu bu yazıda ele almadım.

(*) Bu yazı kaleme alındığında, görev başında olan birkaç isim; seçim, istifa ya da görevden alma gibi nedenlerle yazıya son nokta konduğunda görevinden ayrıldı. Türkiye’de, sırasıyla Merkez Bankası Başkanı (Mesut Uysal) görevinden alındı, yerine Naci Ağbal, Hazine ve Maliye Bakanı (Berat Albayrak) istifa etti, yerine Lutfi Elvan atandı. ABD’de ise, Trump’ın seçimleri kaybetmesinden ötürü, önümüzdeki yılın ilk ayında koltuğunu Biden’a bırakacağı belli oldu.

(**) 24 Ekim 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Bunalımı. Söz konusu tarihte, Amerika Birleşik Devletleri’nde borsa dibe vurdu, binlerce şirket ve banka battı. Milyonlarca insan işsiz kaldı. 24 Ekim 1929 tarihe KARA PERŞEMBE olarak geçti ve büyük buhranın başlangıcı oldu.

(***) Kaynak: (https://www.turmob.org.tr/arsiv/mbs/pratikBilgiler/merkezi_butce_tahmin_edilen_gelirler-2019.pdf)

(****) Altını ben çizdim.

Zehmetî û astengiyên li ber yekitiyê

A. Mecîd DURMUŞ

A. Mecîd DURMUŞ

Kovara DENG

Babet an jî hewlên jibo yekitiyê yek ji rojeva serekî ya gel û hêzên siyasi yên Kurdistanê ne. Ev mijar gelek caran germ û gur bûye, gelek caran jî kiz bûye lê belê qet ji qîmet û giraniya xwe tiştek kêmtir û wîndî nekirîye. Bê guman xebat û karên baş jî hatine kirin lê heta niha negehiştîne wê astê ku daxwaz û hêvî jê hatibîne kirin. Ku wesa ye carna zirûf paldide ku ev bahse bête kirin.

Ez jî dixwazim vê derbarê da hindê gotin û nêrînên xwe bêxîme xizmeta vê.

Her çend ev babetek giştîgîr be jî, peywendîya xwe bi hemû beşên Kurdistanê û xebata neteweyî bi hemî pêkhatîyan ve jî heye, bi taybetî ezê liser Bakûrê Kurdistanê hûr bibim.

Berî her tiştek heke mirov bêje ku sedemê ji pêknehatina yekitiyê, çende bi kurdan ve girêdayî bit hind jî ji sedemê yan jî bi gotinek zelaltir hewl û destêwerdanên dewletên dagirker û xêrnexwazan e, dê ne gotinek xelet be; lê ev tiştek ji berpirsariya hêz û aliyên kurd kêmtir nake. Di pileya yekem da em wek kurd çî wek kes,

alî, partiyên siyasî em bi xwe berpirsyar in. Ji ber hindê ye ev babet bi giraniya xwe çiqas zerûr be ewqas jî hestiyar e.

Hestiyar e ji ber ku babetê qadekê berbelav e. Hestiyar e ku hêvî û daxwaza gelek azadîxwaz e bo zaminê serkeftinê. Hestiyar e ji ber ku pêwistiya wê bi komkirina hemî alî ne û ji bona kêmkirina nakokîyan xebatek bi sebir, dûrbîni û mîcid heye. Nabe ku ji bona berjewendiyên teng yên partî, şexsî yan her tiştek dî, wê bikîne hacetê karkirinê û pê bileyizin, di encam da gelek caran hatiye dîtin ku bûne cihê şkestina hêviyan.

Gelê Kurd gelekî qedîm yê vê erdnîgariya ku li ser e, ku dibêjinê Kurdistan. Cîvaka kurd çawa ku xudan çand û zîmanek dewlemend e, bîr û baweriyên cuda di nava xwe da dihevin, wesa jî pirreng û vekirîye ku rêyên gehîştina bi deshilatê ne asêkirî ne; statukoyan qebûl nake. Bi bawerîya min ev xalek bi hêz e ku her kes alî, partî, komel û her dezgehêk bi rasta serê xwe tevbigere. Gelo ma mirov nikare ligel vî tebîetê serederiyê bike, belê mirov

dikare xweş serederiyê ligel bike. Ji bo vê hewceyî bi dîtina rastiya civaka xwe û li berçav girtina taybetmendî û berpirsariya dîrokî heye.

Di binê vî barê giran da tişta ku qet hewceyî pê nebe, şîarên mezin û erzan firoşî ye.

Heta ku li her beşekî welêt lihev nêzîkbûn, pêkve karkirin û herî kêmtir gotarek hevbeş peyda nebe, wek ku ewa heta niha hatiye dîtîn gelek û gelek zehmet e ku yekitîyek seranserî ya hemî beşên Kurdistan ava bibe. Vêca ji ber hindê erk û riya ji hemiya kurttir ew e ku pêşiyê yekrêziyek bête dirust kirin.

Di vê serdemê global da rewş û peywendiyên di navbera gelê kurd yê li her beşê Kurdistan û tîkiliya partiyên siyasî jî ne wek berê ye. Gelek pêşveçûn û guherîn di vî wari da jî bi serda hatine. Ligel vê asayî bûn û nêzîkbûnê jî taybetmendiyan beşan her mane ku nabe li berçav neyên girtin.

Bê guman her pêşveçûn û deskeftek neteweyî li çî beşê Kurdistan bi dest ve bê cihê dilxweşî û piştevaniya hemî kurdan e. Bes nabe ev bibe cihê sergermîyek ku zirûf û hevsengîya cihê lê mirov ji bîr bike an nede berçav, yekser tetbîqa wê bixwaze yan ferz bike.

Hestên neteweyî, piştevanî tiştekan e azadiya biryardan, siyasetek serbixwe tiştekan dî ye. Li Bakûr gelek caran ev herdu tîne tîkil kirin ku zehmetiyên mezin dertêxine pêş.

Civak bi temamî nehatiye hişyar kirin û rêxistin kirin. Ewa ku niha li Bakur dibe di encama şerek malwêranker da rewşek mana di nava nal û bizmaran da ye, ku hemû hêjayiyên gel hatine heder kirin. Lazim e ev kar û neheqiyên tîne kirin

bêne aşkira kirin û alternatîfa wê bo gel derxin pêş. Hişyar kirin û bi rêxistin kirina gel jî karê saziya siyasî ye, bi partiyên siyasî ev kar dibe û digehine amanca xwe. Xebatek bi îstîqrar ku hêvî dide gel bi hemû cerbehîyên heta niha hatine dîtîn ve rastiye diselimînin. Kom kirina aliyan û dana berçav ya sosyolojiya civakê dimîne bo vê hêzê. Ji gel dipirsi ji vê rewşê nerazî ye û xeletiyên dibîne, di heman dem da ji nebûna pêşengîyek neteweyî û demokratîk bi gazinde ye. Li partî û rêxistin û kesayetiyên siyasî yê serbixwe bigire heta nivîskar û rewşenbîran dinêrî hemî yekitîyê dixwazin. Lê gava kar hate ser pratîkê, dibîni kêmtir ji wan bi muxlisî kar dikin û destê xwe tîxine bin berî. An bi hêcetên gelek biçûk an jî ji bê îradeyiya xwe ya biryardanê dibine rêgir. Gelek caran kar yan jî gotina ku dumahiye bête kirin û gotin di serî da dibêjin; ev ladan e ji erk û berpirsariya ku hilgirtine ser milên xwe. Gava dor hate gotinê jî dibêjin “me hinde qedêr kar kiriye, fedekarî kiriye, ka hûn bi rêkevin emê berê xwe bidîne heke we karê xwe bire serî hûn meşîyan em jî dê tevî we bibin”, bê ku berpirsariya xwe bîne bîra xwe û pêdiviya wê bike “nûnertiya” beşek civaka kurd dike. An jî kesê qebûl nake, xwe di ser serê her sazî û heta civakê ra jî dibîne.

Fakterek di yê ji hev dûr bûnê, jî parçebûn a di nava hêzên siyasî da pêktên e. Gelek sirûştî ye heke ferq û cudahiyeke siyasî kete nav refên tevgerê yan partiyekê di xetên cuda li kêleka hev berdewamiyê bidine xebata xwe. Her kesek jî aliyê xwe ve behsa demokrasî û peyrewa demokratîk bûna xwe dike, lê di kar û pratîkê da qet wê çand û toleransa hev qebûl kirinê nîşan nadin, nayête dîtîn. Halbekî ji bo berjewendiyên neteweyî ev erk û berpirsariyek e ku hemû alî mil bidine ber.

Li Bakûr kêmasiyek di ya di meydana siyasî da, nebûn an jî derneketina kesayetiyeke, serokek yan jî pêşengek karîzmatîk ku ligel hemû nakokî, ferq û cudahiyan bikare bê tirs destê xwe dirêjî aliyê beramber bike. Ku we bu qet destpêşxeri (înisiyatif) yek ku bikare bibe navendek û hêviyê mezin bike pêşnakeve. Cewekî wesa hêj peyda nebûye ku ferq û cudahiyan hem wek dewlemendiyek bibîne hem jî jibo demokrasiyek tendirust zamin bibîne ku ligel bi rê biçê.

Fakterek di yê astengiya li ber dirustbûna yekitiyê, ewlewiyet an jî karê pêşîn yê tevgera azadîxwaz ya Kurd li Bakûr û

têkiliyên wê yên ligel bizava demokrasiyewaziya Tirkîyê ye. Heke serederiyek rast ligel vê rewşê neyête kirin xeteriya parçebûna civakê jî têda heye. Şik têda nîne ku peywendiyek zû bi zû nayête qut kirin di navbeyna herduyan da jî heye. Lê tiştê bingehîn bi dest girtina meseleyê di bingehê rastiyên dîrokî ye. Ku Kurd xudan dozê neteweyî ne û çareseriyek li gor vê pêş bixin û bigehine mafên xwe yên rewa, ku hatine zêft kirin. Jibo vê jî yekrêziyek neteweyî û demokratîk karê esasi ye ku bigehine û bi vê hêzê mil bidine xebata demokrasiyek seranserî ku em têda karîger bin.

Kürt vatanseverlik ve milliyetçiliğinin öncüleri...

Mehmet BAYRAK

Mehmet BAYRAK

Kovara DENG

Dinleri belirli milliyetlere indirgemeye alışık Türk- İslam sentezci zihniyet; dinsel inançların insanlık tarihi kadar eski olduğunu; şimdiki Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi semavi (!) dinlerin geçmişinin sadece 2000 küsur yıla dayandığını; milletlerin genellikle dönemsel olarak din değiştirdiklerini; nitekim aynı şeyin Türkler için de geçerli olduğunu ve geçmişte Hazar Türkleri'nin hemen bütünüyle Musevi – yani kendi deyimleriyle Yahudi- olduklarını keza Türkî topluluklar genellikle Müslümanken Doğu Avrupa'daki Gagauz, Yakut ve Çuvaş Türkleri'nin Hristiyan olduğunu, Azerbaycan ve İran'dakilerin ağırlıklı Şii olduğunu yine Anadolu'dakilerin bir bölümünün Kızılbaş/ Alevi olduğunu görmezlikten gelerek, **Kürt yurtsever ve milliyetçi önderlerine çeşitli hırkalar giydirmeye çalışmaktadırlar.**

Özellikle Güney Kürdistan'dan İsrail'e geçen **“Kürt Yahudiler'in Halk Edebiyatı”** konusunda bir çalışma yapan ve çalışması Türkiye'de de yayımlanan **Prof. Dr. Jona Sabar**'dan yola çıkarak, Kürt ulusal hareketinde önemli bir yere sahip olan **Barzanîler**'i -sözde itibarsızlaştırma adına-

bir dosya konusu yapan Türk- İslamcı **Tarih ve Düşünce Dergisi**, konuyu şu başlıkla işlemişti: **“ Mühtedilikten Osmanlı'ya, İngilizler'e ve Türkiye Cumhuriyeti'ne İsyan... Hahamların Torunları Barzanîler ”** (Agd, Sayı:12/2002).

Güney Kürdistan konusunun tüm yakıcılığıyla gündemde olduğu yıllarda bu yayın, büyük yankı yapmış ve Türk basınına konu olmuştu. Yazı, şu sunuşla veriliyordu: **“Kaliforniya Üniversitesi İbranî Dili Profesörü Yona Sabar'ın ilginç iddiasına göre, özellikle ünlü Barzanî ailesinden gelen hahamlar Kürdistan'ın birçok yerinde dinî çalışmalar ve eğitim için merkezler kurmuşlardı. (...) Kürtçe konuşan Yahudilerle ilgili ilk ciddi çalışmaları, kendisi de Kürtçe konuşan bir Yahudi olan Yona Sabar yapmıştı.”** (Agd. s. 16)

Makaleyi kaleme alan **Ahmet Uçar**, Hakkari'ye yakın Barzan köyüne yerleşen ve burada bir dergâh (tekke, zaviye) kuran Barzanîler'in elden ele dolaşan gizli kitapları bulunduğunu, domuz eti yediklerini ve İslamiyete karşı olduklarını; tam olarak ne zaman din değiştirdiklerinin bilinmediğini ancak Nakşibendiliğin **“Halidiye”** koluna mensup olduklarını söylüyor.

Öncelikle belirtelim ki; diğer birçok halk gibi Kürt halkı da “çok dinli ve inançlı” bir halktır. Semavi dinlerden önceki bilinen dinleri Zerdüştilik iken sonradan birçok din ve inanca mensup olmuşlardır. Zerdüştiliğin en yakın devamcısı olan din Êzidîlik’tir. Zaten, bu dinin kuramcısı olan **Şeyh Adi** de Hakkari yöresindendir.

1991’de yayımladığımız Prof. Dr. Martin van Bruinessen’in **“Ağa, Şeyh ve Devlet/ Kürdistan’ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi”** kitabını görmüş olsa da, Kürdistan’daki dinsel yapılanmaya ve gizli dinleri bilmeyen Yazar, İngiliz diplomat **Edmonds**’tan ve Fransız yazar **Kutschera**’dan giderek şu anekdotu aktarıyor:

“1922’de Barzanîler’in ileri gelenlerinden biri, (Biz **Barzanîler** Tanrı’ya ve insanın temiz olması gerektiğine inanıyoruz. Fakat **Kuran**’ı anlamıyoruz. **Araplar**’ın kitabıdır. Atalarımızın önceleri **Hristiyan** olduklarına inanıyoruz. Ve Biz **Barzanîler** dua etmiyoruz. Ramazanda oruç tutmuyoruz) diyordu. **Molla Mustafa Barzanî**’nin yakın dostu İngiliz diplomat **Edmonds**’un kitabında anlatıldığına göre **Barzanîler**’in elinde, şeyhten şeyhe gösterilen gizli ve gizemli bir kitap bulunmaktaydı. **Kutschera**, hâlâ Mesud Barzanî’nin elinde bulunan kitaptan söz etmektedir.” (Agd, s. 22)

Oysa, yazar bizim 1997’de yayımlanan **“Alevilik ve Kürtler”** ve **“Êzidi- Kızılbâş-Yaresan Kürtler/ Belgelerle Kürdistan’da Gizli Dinler”** gibi çalışmalarımızı görseydi; Serhad bölgesinden başlayarak Şengal’a, oradan Rojava istikametinde Akdeniz’e kadar olan hatta yaşayan Kürtler’in kahir ekseriyetinin yakın geçmişe kadar **Êzidi** kökenli olduğunu, sözkonusu gizli kitapların da onların kutsal kitapları olduğunu anlayacaktı. Aynı coğrafyada yaşayan **Yaresan Kürtler**’in, dini önderlerince kaleme alınmış kutsal kitaplarının da son derece sınırlı olarak yayımlanmış olduğunu görecekti...

Yine bu noktada bir anımı aktarmak isterim. Ünlü Kürdolog **Bruinessen**’in bir yazısı ile sözkonusu önemli kitabını,

Türkiye’de ilk kez yayımladıktan sonra, aldığım cezalar üstüne Almanya’ya çıkmıştım. Yeni geldiğim aylarda beni Hollanda’daki evine davet etmişti. Birlikte olduğumuz beş gün boyunca sürekli sohbet ediyorduk. Bana, daha çok Alevilik ve bâtını inançlar konusunda sorular soruyordu. Yararlı bir görüşme olmuştu. Ayrılırken, aynen şunları söylemişti:

“Mehmet Dost, biliyor musun seni niye özellikle davet ettim? Beni, Türkiye’de ilk tanıtan insansın, bu nedenle sana manevi bir borcum vardı. Ayrıca, eskiden beri Kürdoloji’nin yanı sıra Alevilik konusunda da çalışıyorsun ve kendin de Alevisin. Biz, dışardaki insanlar ne kadar Alevilik üstünde çalışmış olsak da, Alevi kökenden gelen, Aleviliği duyumsayan ve içselleştiren bir araştırmacı kadar konuyu algılayamayız ve ortaya koyamayız. Bu nedenle hem ziyaret hem ticaret kabilinden seni davet ettim; iyiki etmişim, hem özlem giderdik hem de konuyla ilgili düşüncelerim daha da temellendi ve yerine oturdu. Bundan dolayı da sana teşekkür borçluyum...”

Demem o ki, konuyu doğru algılayabilmek için öncelikle Kürt coğrafyasının dinsel-inançsal kültür dokusunu, Kürt İslamı’nın ayırıcı özelliklerini ve Güney Kürdistan’dan İsrail’e göçen “Musevi/ Yahudi Kürtler” gerçeğini bilmek gerekir. (Jona Sabar’ın çalışması dışında bu konuda bkz. Pamela Wanda Clare Squires: **Dance and Danse Musik of Iraqi Kurdish Jews in İsrail/ İsrail’deki Iraklı Kürt Yahudiler’in Dansları ve Dans Müziği**, Kaliforniya Üni. Master çalışması- 1975; M. Bayrak: **Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları** içinde, Özge yay. Ank- 2002, s. 289).

Öte yandan, geçmişten beri İslam Halifelerinden ve Osmanlı Halife-Padişahlarından çok çekmiş olan Bâtınî Kürt topluluklarının, İslam’la çelişkilerine vurgu yapmalarında anlaşılmayacak birşey yoktur. Nitekim, başta Êzidi Kürtler olmak üzere bölge insanı üzerinde “ihtida” uygulaması yapan II. Abdülhamid’in zorla din değiştirtme politikası bilinmeden, Barzanîler’in neden

-yazarın dediği gibi mühtedi değil- “muhtedi” oldukları anlaşılamaz!.. Keza, yazarın Kürt yurtseverlerine ve millicilerine düşmanlıkla tanınan ve **Şeyh Abdüsselam Barzani**’yi idam ettiren Diyarbakırlı Musul Valisi **Süleyman Nazif**’e övgüler dizmesini anlamak da zor değil... Daha o, Kerkük Valiliğine atandığında, aynı bölgeden Kürt şairi **Şeyh Rıza Talabani**; “*Kerkük oldu vilayet/ Süleyman ana Vali/ Veyl size ahali*” dememiş miydi?..

Türk-İslamcılar’ın anlamadığı konulardan biri de; Kürt yurtsever hareketinin 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren evrilerek **Barzani, Berzenci** ve **Talabani** gibi dini misyonu olan aileler öncülüğünde yürütüldüğüdür.

“Türk- İslamcılar” a göre Bedirxanlar da Kürt değil!..

Barzaniler’le ilgili yayının bir hayli köpürtülerek yayılmasından sonra, aynı dergi bu defa da, 19. Yüzyılın başlarından itibaren Kürt yurtsever ve milli hareketinin en önemli öncülerinden **Bedirxanlar**’ı sözde itibarsızlaştırmak için; bu kez **Dündar Alıkcı** adında biri, “**Tarih zincirinin Güneydoğu’daki kayıp halkasını bulunca, Kürtçülük hareketinin öncüsü Bedirhan Bey ve aşiretinin söy kökü ortaya çıktı: Kürtçülük Hareketini Başlatanlar Kürt Değildi!**” ser-levhasıyla, bu kez **Bedirxanlar**’ın **Abbasiler**’den geldiğini ve “**Arap**” olduklarını müjdeliyordu!.. (Bkz. Tarih ve Düşünce Dergisi, Sayı:65/ 2006)

Yazar, “*bir döneme damgasını vuran Abbasiler’in, Hazret-i Muhammed’in amcası Hazret-i Abbas’a nisbetle ön plana çıktığını, hatta Ehl-i Beyt’ten (ev halkı, MB) sayıldıklarını*” vurguladıktan sonra; “*Abbasi hanedanına mensup Hakkari Beyleri’nden Melik İmadüddin’in buraya yerleşip, merkez yaptığını*”ve bunlara köyün adına nisbetle “**İrisan Beyleri**” dendiğini söylüyor. (Agd, s. 17-18)

Atatürk Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olduğu anlaşılan yazar, Hakkari bölgesinde kurulan bu Mirliğin bünyesinde **Kürt** ve

Türk Müslümanlar ile **Nasturiler**’in birlikte yaşadıklarını; bu kolun **Şerefnâme**’de “**Abbasoğulları**” olarak ünlendiklerini söylemektedir. Bir defa yazar, “Abbasiler”e nisbetle yapılan bu nitelendirme doğruysa, bunun etnik değil “**dini**” bir nitelendirme olduğunu algılayamamış. Çünkü Alevi müridlerinin ve pirlirinin kendilerini 12 İmamlar’dan **Hz. Hüseyin** soyundan gelme “**Seyid**” kabul etmeleri gibi; Şafii tarikatlara bağlı din önderleri de kendilerini **Hz. Hasan** soyundan gelme “**Seyda**” olarak nitelendirirler. Dahası, daha 20. Yüzyıl başlarında Alman araştırmacı **Dr.Hugo Grothe**’ye bir mülakat veren komşu köylümüz, Hakikatçı Alevi **Momki Kosa**’nın dediği gibi; Aleviler öncelikle “**Haq- Ali-Hüseyin**” teslisine yani üçlemesine ve Ehl-i Beyt soyundan gelen **12 İmamlar’a sahip çıkarlar**; bunlarla yetinmeyenler yine Ehl-i Beyt’ten kabul edilen **Abbas’a** da başvurabilirler. (Bkz. M. Bayrak: **Alevilik ve Kürtler**; Özge yay. Ank. 1997, s. 380).

Ali’den başlayarak Muhammed Mehdi’ye kadar, aralarında yaklaşık 300 yıllık bir süreçte yaşamış bu İmamlar’ın ortak paydası, tümünün İslam Halifelerince katledilmiş olmasıdır. Tıpkı, “**14 Masumpaklar**” olarak adlandırılanların tümünün 7 yaşına varmadan katledilmiş çocuklar olması gibi... Zaten Şafilik içinde mütalaa edilen İslami Kürt tarikatların kuramcılarının hemen tümü bir biçimde katledilmişlerdir. **Tacü’l- Arifin Ebu’l- Vefa-yı Kürdî**’den ve **Sühreverdi** ile **Nasır-ı Hüsvrev**’den buyana hep böyle olmuştur... Bu nedenle, bu inançlardaki “mağduriyet ve mazlumiyet” kültü bilinmeden konu kavranamaz.

Yazar, bir yerde de, 19. Yüzyıl Osmanlı tarihinde Cizre Beyi Bedirhan Bey faktörünün çok önemli olduğuna vurgu yaptıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor: “**Bedirhan Bey, Bitlis Emiri Şerephan’ın torunlarından olması hasebiyle İrisan (Hakkari) Beylerinin amcazâdesidir, Kürt değildir. Abbasi hanedanından olması hasebiyle Arap’tır.**” (Agd, s. 19)

Üstte gerekli açıklamalar yapıldığı için, bu iddialar üzerinde durmayagerek görmüyoruz. Yazar, burada da 16. Yüzyılda yazılmış ünlü Kürt tarihi “**Şerefnâme**”nin yazarı **Şerefxan**’ı da dolaylı olarak Kürtlük’ten çıkarıyor. Bazılarının, Şerefnâme’nin Farsça olarak yazılmasından dolayı onu Fars yapımları örneğinde olduğu gibi... Şunu özellikle vurgulayalım ki; Bedirxanlar, 19. Yüzyılın başlarından itibaren yarı- bağımsız konumlarını korumak amacıyla Osmanlı’ya direnmiş ve sonraki süreçte de Kürt ulusal-demokratik hareketine son derece önemli katkılar sunmuş bir ailedir. (Konunun ayrıntıları için bkz. Dr. Celilê Celîl: **19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler**; Özge yay. Ank. 1992).

Bu vesileyle, Kürtler’in kurdukları hanedan- devletleri konusunda geçmişten buyana çok sayıda araştırma yapıldığını belirtelim. 13. Yüzyıla tarihlenen “**Tarih’l- Devletü’l- Ekrađ**”da (Kürt Devleti Tarihi) anlatılan **Eyyubi Kürt Devleti** dahil; çeşitli Osmanlı tarihlerinde ve 19. Yüzyılın son çeyreğinde yayımlanan “**Kâmusü’l- Âlâm**”a kadar birçok eserde Kürt hanedan- devletleri anlatılır. Nitekim, Türk Devleti’nin 1945/46’da hazırlattığı “**Kürtler**”le ilgili bir gizli çalışmada da; birçok Kürt hanedan- devleti anlatılır. **Ş. Sami**’nin sözkonusu eserinden yola çıkan raportör- yazar, “*Tarih, onuncu asırdan itibaren Garbi Asya’da müstakil fakat daima muvakkat devletler kuran müteaddit Kürt ve hükümdar sülâleleri kayıt eder*” dedikten sonra şu devletlerin ismini sıralar: **Şeddadi, Hasnaviye, Mervaniye, Eyyubiye** devletleri. (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri**, Özge yay. Ank. 2. Bas. 2013, s. 50-52).

Bilindiği gibi; ilk kez “Kürd” ve “Kürdistan” maddelerini çevrimyazılarını yaparak üstteki eserimizde yer verdiğimiz **Ş. Sami**’nin ansiklopedik- sözlüğünün Kürtler’e ve Kürdistan’a ilişkin maddelerinin tümü çevrimyazı ve dipnotlarla daha sonra **Mehmet Emin Bozarslan** tarafından

“**Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler**” (Deng yay. İst. 2001, 316 s.) adıyla yayımlandı.

Bunlarla benzeri kaynaklardan yola çıkarak, akademisyen **Hamid Akın Ünver**, kendisiyle yapılan bir konuşmada; “*Kürtler’in birçok devlet kurduğunu ancak bunların çeşitli nedenlerle uzun süre yaşamadığını*” söylüyor. Yazar, yeni süreçte 1922-24 yılları arasında **Şeyh Mahmud Berzenci** öncülüğünde Güney Kürdistan’da kurulan **Kürdistan Krallığı** ile **Qazi Muhammed** öncülüğünde 1945-46 yıllarında Doğu Kürdistan’da kurulan **Mahabad Kürt Cumhuriyeti**’ni buna örnek olarak veriyor. (Bkz. Behice Tezçakar: **Kürtler Devlet Kurdu, Uzun Süre Yaşamadı**; Atlas Tarih, Sayı:8/ 2011). Tarihte kurulmuş Kürt mirlikleri üzerine de birçok çalışma yapılmış bulunuyor. **Metin Atmaca** editörlüğünde konuya bir dosya ayıran **Kürt Tarihi Dergisi** (Sayı:20/2015), şu incelemelere yer veriyor: M. Atmaca: **Kürt Mirlikleri**; İsmail Şems: **Şeddadiler (951-1199)**; Sinan Hakan: **Müküs Beyliği**; Sedat Ulugana: **Abdal Han Dönemi (1618- 1664)**; M. Atmaca: **Babanlar**; Berbang Henning: **Kürt Öncüleri ve Osmanlı Serüvenleri/ Osmanlı’nın Son Döneminde Bedirhan Ailesi**. Ayrıca bkz. Önder Beyter- Rêzan Ekinci: **Aziz Efendi’nin Islahatnâmesi ve Kürd Emirlerinin Muktedir Zamanları** (Sayı:2/ 2012); Rohat Alakom: **Kürt-Rus İlişkileri Tarihinde Şemseddinov Kürtleri** (Sayı:1/ 2012); Dr. Kaws Kaftan: **Babanlar’dan Sonra Soranlar ve Botanlar**; Jiyana Nû, Şubat- 1995; Mustafa Ateş: **Osmanlı Döneminde Kürt Beylikleri**; Newroz, 4/1994; Kaleciwan: Çemişkezek Hükümdarlığı; Deng,57/2000; M. Ciwan: Amasya Emirliği.

Kürtler’de Milliyet ve İstiklâl Fikrinin İlk Temsilcisi: Ehmedê Xanî

Ehmedê Xanî ile ilgili ilk bilgilerim, **M. Emin Bozarslan**’ın 1968’lı yılında yayımladığı “**Mem û Zîn**” mesnevisi ile başlamıştı. 1970’li yıllarda **Celadet Bedirxan**’ın **M. Kemal**’e gönderdiği

Açık Mektup, Nuri Dersimi tarafından latinize edilerek, **Mehmet Elbistan** tarafından 1970'li yılların başlarında önce Almanya'da yayımlanmış, ardından da Komal Yayınevinde Türkiye'de yayımlanmıştı. Burada C. Bedirxan'ın, Ehmedê Xanî'yi "Kürtler'de Milliyet cereyanının ilk mübeşşiri" yani "öncü-habercisi" olarak sunması ve Kürt meselesinin "Kürt mîrlerinin 16. Yüzyılda Osmanlı'ya bağlanması" ile başladığı yolundaki belirlemesi, son derece dikkatimi çekmişti.

Aynı belirlemenin, daha da açılmış olarak 2. Dünya Savaşı'nın bitiminde Türk Devletince hazırlatılan gizli bir Kürt raporunda da yer alması, düşüncelerimi daha da temellendiriyordu. Burada aynen "Kürtler'e milliyet ve istiklâl fikir ve aşkını ilk defa telkin eden, meşhur Kürt şairi Ahmedê Hanî'dir" deniyor ve **Mem û Zîn**'den birçok örnekler veriliyordu. (Bkz. Nesimi Fıratlı (Mehmet Bayrak): **Resmi İdeolojinin Sunduğu Gerçekler ve Kürt Ulusal-Demokratik Hareketleri**; Deng dergisi, Sayı: 11,12,13/ 1991 ve **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri/ Gizli Belgeler-Araştırmalar- Notlar**; Özge yay. Ank. 1993, 2. Bas 2013, s. 79-82).

Kitap yayımlandıktan sonra gönderdiğim kişilerden biri de, Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarından **İlhan Selçuk**'tu. Uzunca bir açıklayıcı ithafla gönderdiğim kitaba cevap, birkaç gün sonra köşesinde verilmişti... Köşe yazarı, 5 Kasım 1993 tarihli köşe yazısında bizi "**3'üncü Bin Yılın Eşiğinde Kürtçülük Yapmak**"la suçluyordu. Oysa, ithaf yazısında; modern anlamda milliyetçilik akımları 18. Yüzyılın sonlarında Fransız Devrimi ile başlamakla birlikte, ünlü Kürt şairi Ehmedê Xanî'nin daha 17. Yüzyılda "**vatanseverlik bağlamında Kürt milliyetçiliği**"ni eserinde terennüm ettiğini söylemiştim... Dahası, bu gerçekliği çok savunduğu Kemalist Cumhuriyetin ideologları da itiraf ediyorlardı... Bizi, ırkçılık yapmakla suçlayan İlhan Selçuk, daha önceki bir yazısında da "Barzani ile Türkes'i özdeşleştiriyor ve ikisinin de ırkçılık

yaptığını" iddia ettiği için, Kürt aydınlarınca ağır biçimde suçlanmıştı. Zaten, biz de ilk kez **Azadi** gazetesinin 79. Sayısında, ardından da **Kürdoloji Belgeleri- I** kitabımızda yayımladığımız "**Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği Dolayısıyla İlhan Selçuk'a Açık Mektup**"umuzda, konuyu detaylı olarak irdelemiştik. Kendisine, "**Şeyh Said Ayaklanması**" konulu yazı dizisinden dolayı salt maddi yanlışları dolayısıyla ayrıntılı cevap verdiğimiz (Deng dergisi, Sayı:134/ 1991) köşe yazarlarından biri de **Uğur Mumcu** idi. Mumcu, cevap üzerine kitabını "**Kürt- İslam Ayaklanması**" adıyla yayımlamıştı...

Burada, **M. Kemal**'in isteğiyle Türk resmi ideolojisinin propagandasını yapmak üzere **Yunus Nadi** yönetiminde yarı-resmi bir yayın organı olarak kurulan Cumhuriyet gazetesinin 1920'li yıllardan itibaren serüvenine girecek değilim. Bu gazetenin bir yönüyle resmi, bir yönüyle yarı- resmi bir basın organı olarak, Türk- İslam belgisinin doğrudan yer aldığı 1924 Anayasası'ndan itibaren nasıl çokpartitli sisteme, sosyalist dünya görüşüne ve Kürtler'e savaş açtığını anlatacak olsam, ayrı bir kitap yazmam gerekir. 1925'te Türkiye genelini kapsayan açık **Takrir-i Sükûn Kanunu** (Sus Yasası) ve doğrudan Kürt halkını hedefleyen gizli **Şark Islahat Planı**'nın en güçlü savunucusu olduğunu; 13 yıl hapis yatan **Nazım Hikmet**'i nasıl aşağıladığını, buna rağmen özellikle 1960'dan sonra "sol" bir söylemle Sosyalist kesimi nasıl yanına çektiğini görmek isteyenler, Emin Karaca'nın "**Cumhuriyet Olayı**" kitabı ile şu yazıya bakabilirler: "**Faşizmin Truva Atı: Cumhuriyet**", Newroz gaz. Sayı:4/ 1994.

Salt, bugün bayraklaştırdığı **Nazım Hikmet**, 1950 affının dışında bırakıldıktan sonra, kamuoyu baskısı üstüne 1951'de serbest bırakılıp Sovyetler Birliği'ne çıktıktan sonra Cumhuriyet'in yaptığı fotoğrafı yayını okursak zaten durumu anlamış oluruz: "**Bu fotoğrafı sütunlarımıza geçirirken şair Eşref'in Abdülhamid'e yaptığı tavsiye aklımıza geliyor.**

*Bu tavsiye (resmini tektir ettirip dağıt ki, millet doya doya yüzüne tükürsün) mealindedir. Biz de yukardaki resmi, **Nazım** hesabına aynı gayeyle basmış bulunuyoruz.”* (Bkz. Newroz gaz. Sözkonusu yazı).

Hiç unutmam, 1989’da ikinci kez tutuklandığımda, TİP ve TKP’nin birleşiminden oluşan Türkiye Birleşik Komünist Partisi’nden bir heyet Türkiye’ye gelmiş ve bir süre gözaltında tutulduktan sonra tutuklanmıştı. Bunların en yaşlısı olan **Mahmut Bozışık**, Cezavine öncelikle gönderilmiş ve 15 günlük Emniyet gözetiminin ardından Cezavinde girdiğimiz 25 günlük açlık grevinin ardından kaldırıldığımız Cezaevi Revirinde kendisine sahip çıkmıştık. Bozışık, şu anısını aktarmıştı: “1925 yılından bir süre önce bizi Ankara Hükümeti bilgi ve görgümüzü artırmak, gerçekte Sovyetler Birliği’ne yaranmak için bu ülkeye göndermişti. Döndüğümüzde, Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmış ve tümümüz tutuklanmıştık!..” Bozışık, özellikle bu aşamada Kürt kimlikli partilerle ittifak yaptıkları ve Kürt sorununu programlarına aldıkları için tutuklandıklarını da sözlerine ekliyordu.

Tutuklanmama gerekçe yapılan yazı da, “**Nazım Hikmet ve Türk- Kürt Halklarının Kardeşliği**” konulu yazımdı. Bu yazı, 1988 yılında önce **2000’e Doğru** Dergisi’nde imzasız olarak yayımlanmış, derginin merkezinin bulunduğu İstanbul’da dava konusu olmuş ve beraat etmişti. Bunun üzerine, kendi imzama o tarihte yayımladığımız **Özgür Gelecek** Dergisi’nde yayımlayınca, tutuklanmıştım.

Yazı, Nazım Hikmet’in annesi **Celile Hanım**’ın, **Dr. Kamuran Bedirxan**’ın eşiyle akrabalığı dolayısıyla 1962’de Nazım’ın, belki de son mektuplarından biri olarak Kamuran Bey’e gönderdiği ünlü “**Mektup**” üzerine kurgulanmıştı. Nazım burada, Kürtler’in “Milli Mücadele”ye katkılarına rağmen, demokratik haklarının nasıl red ve inkâr yoluyla gasbedildiğini anlatıyor ve iki halkın birlikte mücadelesini savunuyordu...

Dönemsel politikalar yürüten Türk Devleti, 2. Dünya Savaşı bitimi, Kürtler ve Kürt sorunu üstüne bir çalışma yapmayı kararlaştırıp; konuya ilişkin tüm dokümanları emrine vererek, dönemin İçişleri Bakanlığı’nı görevlendiriyor. Bakanlık da, bu konu için uygun bulduğu, geçmişte Kürdistan’da valilik de yapmış olan ve birkaç dil bilen Mülkiye Başmüfettişi **Ahmet Hasip Koylan**’ı görevlendiriyor. Özellikle, **1925 Kürt İsyanı** üzerinde yoğunlaşan bu çalışmada, Kürtler’in tarihini ve milliyetçilik hareketlerini işlerken, 17. Yüzyılın ünlü Kürt şairi **Ehmedê Xanî**’nin “**Mem û Zîn**”indeki yurtsever ve milliyetçi düşüncelere dikkat çekerek, hem 1919’da **Müküslü Hamza Bey**’in “**Dibaçe**”si ile yayımlanan yayınına, hemde eserin, 1969’daki yayınında **M. E. Bozarslan**’ın sansürlemek zorunda kaldığı “**Derdimiz**” bölümünün tümüne yer veriyor.

Resmi raportör, bu bölümde özellikle bazı cümlelerin altını çiziyor: “**Bizden çıksın cihanı fethedecek bir fedakâr/ Bundan bize bir padişah meydana gelsin/ Eğer bizim bir padişahımız olsaydı/ Allah ona layık bir taç verseydi/ Ona bir taht tahsis ederdik/ Bize bir şans tecelli ederdi/ Onun bir tacı yetimleri teselli edecekti/ Bizi biçarelerin elinden kurtaracaktı/ Bu Rumlar ile Türkler bize hâkim olmaktan elçeyecekler/ Memleket Türk ve Acemler tarafından/ Mağlup, aşağılanmış ve köle olmaktan kurtulacaktı/ Arap illerinden Gürcistan’a kadar bakınız/ Kürtler bir kale gibi durmaktadırlar/ Bu Türkler ve bu Acemler onların arkasına sıralanmışlardır/ Kürtler onları dört taraftan sarmıştır/ Ve her iki taraf bu milleti kaderin oku için bir av saymışlardır/ Denilebilir ki, onlar sınırların anahtarlarıdır/ Onlar hasımlarının herbirini sımsıkı bir baraj gibi tutmaktadırlar/ Rum’un (Osmanlı) denizi ve Acem’in okyanusu kabarıp dalgalanınca/ Bütün Kürtler kana bulanmaktadır/ Onları zorla birbirinden ayırmaktadır/ Eğer birbirimize bağlılık gösterirsek/ Rumlar ve Acemler’in hepsi bize uşak gibi hizmet edeceklerdi/ Din ve**

devleti en yüksek zirvesine ulaştıracak, fen ve marifet kazanacaktık..." (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri**, Özge yay. Ank. 1993, 2. Bas. 2013, s. 79-81).

Anlatımları aktaran resmi raportör, şu haklı belirlemede bulunuyor: "Ahmedê Xanî'nin serptiği bu milliyet tohumları, Kürt milletinin kuraklığı içinde mahvoldu."

Baskın Oran ve Martin van Bruinessen'in şaşkınlığı

Ehmedê Xanî'den giderek yakın geçmişte Kürt ulusal hareketlerine ilişkin yazılarımı 1989/1990 yıllarından itibaren **"Nesimi Fıratlı"** takma ismiyle Deng ve Berhem dergilerinde yayımlamaya başlamış ve 1993'te üstteki kitabımda değerlendirmiştım. Milliyetçilik konusunda çalışma yapan **Prof. Dr. Baskın Oran**, birgün bize de çeviri yapan bir master öğrencisiyle büromuza gelmiş ve uzun bir sohbetten sonra sözkonusu kitabı kendisine imzalamıştım. Bir süre sonra tekrar gelen Baskın Hoca, gördükleri karşısında şaşırmış ve şöyle demişti: "Yahu Mehmet Beyciğim, eğer Ahmedî Hani'nin sözlerinin kaynaklarını kendi gözümle görmesem, inanılacak gibi değil, belki Mehmet Bey kendisi uydurmuş diyecektim. Tabii, senin de söylediğin gibi, buradaki vatanseverlik bağlamında bir Kürt milliyetçiliği ama yine de gerçek kaynaklarını görmesem inanmayacaktım!.."

Daha sonra, **Baskın Hoca** çalışmalarını yürütürken kitaplığımdan ve arşivimden de yararlanmış; gizli rapordan alınan bölümleri tek- tek bana işaretletmişti. Bir süre sonra, ortak bir kitap projesi önermiş ancak benim 1994 yılı sonlarına doğru çıkmak zorunda kalmam yüzünden bu gerçekleşmemiştir.

Baskın Hoca gibi, Ehmedê Xanî'nin daha 17. Yüzyıldaki bu söylemi karşısında şaşıranlardan biri de, Hollandalı Kürdolog **Prof. Dr. Martin van Bruinessen**'di. O da, 1995'te İsveç'te Kürt Yazarlar Derneği'nin düzenlediği **"Xanî'nin Mem û Zîn'inin**

300. Yıldönümünü Anma Konferansı"na bir bildiri ile katılıyor ve şaşkınlığını şöyle dile getiriyordu: **"Mem û Zîn'in girişinde belli beyitler adeta üçyüz yıl önce değil de erken dönem 20. Yüzyılın milliyetçileri tarafından yazılmış gibi, modern bir tınıya sahiptir. Xanî, bir Kürt milli devletine çağrı yapıyormuş gibidir. Gerçekten, ben bir süre bu sözlerin Xanî'ye ait olmadığından, kanımca modern, çok sonraki bir metin yazarınca eserine ilave edildiğinden şüphelendim. Ama bu sözler en eskisi 1731-32'de, yani modern milliyetçiliğin Ortadoğu'da ortaya çıkışından epeyce önce yazılmış, dokuz farklı elyazması metne dayanan, M. A. Rudenko tarafından hazırlanan bilimsel baskıda da ortaya çıkmaktadır. Öyleyse, onları yazan Ehmedê Xanî'nin kendisi olmalıydı."** (Bkz. **Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü**; Ed. Abbas Vali: **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmaları"** içinde, Avesta yay. İst. 2005, s. 63-82 ve Dipnot Dergisi, Sayı:1/ 2010).

Martin, bildirisinin devamındaysa; Ehmedê Xanî'nin açtığı bu çığırdaki ilerleyen en yakın takipçisi olarak da, 1817- 1897 yılları arasında yaşayan Güney Kürdistan'lı ünlü şair **Hacî Qadirî Koyî** üzerinde durur ve şunları aktarır:

"Bedirhan ailesi onu çocukların özel öğretmenini olarak işe aldı. Kendisi mütevazı bir kökene sahip, **Hacî Qadir** bu asil aileye hizmet etmekten gurur duymuş gözükmektedir. Şiirinin milliyetçi boyutu belki de Bedirhanlar ile bu ilişkisine çok şey borçludur; diğer yandan, **Bedirhanlar**'ın genç nesli **Hacî Qadir**'in milliyetçiliğinden etkilenmiş gözükmektedir. **Qanatê Kurdo**'ya göre, **Bedirhanlar** yoluyla **Hacî Qadirî Koyî** ilk kez **Ehmedê Xanî**'nin eserleriyle karşılaştı. Onun kendi şiiri açıkça **Ehmedê Xanî**'nin etkisini göstermektedir ve hakikaten **Ehmedê Xanî Kurmancı** için ne ise **Hacî Qadir** de **Sorani** edebiyatı için o anlama gelir; o milliyetçilerin sonraki nesillerinin her zaman ilham için başvurabildiği ve şiirlerini kendi milliyetçi hislerini ifade etmek için aktarabildiği bir selef idi." (Agy)

Bruinessen, yazısının devamında Koyî'nin **"yurtseverlik ve milliyetçilik"** temalı şiirlerinden örnekler verir. Bilindiği gibi; **Mem û Zîn**'in Osmanlı toplumundaki ilk basılı yayını da, yine **Bedirxanlar** tarafından 1898'de yayına giren **Kürdistan** gazetesi üzerinden yapılır.

Bruinessen, Xanî'ye ilişkin bu önemli bildirisinin sonuç bölümünde de şu görüşlere yer vermektedir: **"Sık sık milliyetçiliği yaratanın milletler olmadığı, milleti yaratanın milliyetçilik olduğu düşüncesi belirtilmiştir. Eğer Kürtler bir ulusu teşkil ediyorsa, bu Kürt milliyetçi hareketinin başarılarından biridir. Ehmedê Xanî'nin gerçekten, en azından terimin modern anlamıyla, bir milliyetçi olmadığını savundum. Ancak, onun eserinin, özellikle de Mem û Zîn'in, haklı olarak ona (Kürt milliyetçiliğinin babası) dedirtecek kadar, Kürt hareketinin gelişmesinin tüm safhalarında bir rol oynadığını göstermeye çalıştım. Milliyetçilerin sonraki nesilleri Ehmedê Xanî'nin eserinde kendi fikirlerini keşfedebildi..."** (Aynı yerde).

Aynı Konferansta; şimdi aramızda bulunmayan Doğu Kürdistan'lı akademisyen **Amir Hassanpour** da, Ehmedê Xanî'de ve Hacı Qadirî Koyî'de Kürt milliyetçiliği ekseninde yine örneklemeli bir bildiri sunar: **"Kürt Kimliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar"** (Aynı yerde).

Hassanpour'un verdiği örneklerden birinde; Koyî, **"Söyleyin bana xaneqalar (zaviyeler MB)/ Tüm şeyhler ve tekkeler, ne işe yararlar?/Tembellik, mülk ve hazine biriktirmeyi/ Öğretmekten başka hiç bir şey/ Şeyhler ve mollalar bir kez olsun test edilmezler/ Böylelerin arkasından gitmeyin sakın/ Avrupa teknolojisi mucizeler yarattı/ Eyfel kulesinin zirvesi göklere erişiyor/ Japon halkı bilim ve teknikle/ Çin'e girdiler ve onu alaşağı ettiler..."** diyerek, Kürtler'i dini safsatalara karşı uyarmakta ve Avrupa ile Japonya'nın ilerleyişine dikkat çekmektedir.

Ehmedê Xanî'nin **Mem û Zîn**'inin bu ve başka bir özelliğini, bundan 25 yıl önce **"Devlet Mem û Zîn'den Neden Korkuyor?"** konulu bir yazımda ilk kez gündeme getirmiştım (Ronahi gaz. Sayı:23/1995). Burada, eserin yukarıda anlatılan özelliği dışında başka bir işlevini, yine 1925'te Şark İstiklal Mahkemesi'nde yedek üye olarak, 1940'lı yıllarda da Kürdistan Umumi Müfettişi olarak görev yapmış **Avni Doğan**'ın 1943'te hazırladığı "gizli" **Kürt Raporu**'ndaki bir tesbite yer vermiştim. 1960 Darbesi'nden sonra Temsilciler Meclisi Başkanlığı ve Senatörlük de yapan Avni Doğan, sözkonusu raporunda şöyle diyordu: **"Nakşibendi Şeyhlerinin, Ahmed-i Hani adındaki tanınmış Kürt milliyetçi yazarının yazdığı Mem ve Zin adlı eseri, âyinlerden sonra okutarak Kürtler'de milli duygu cereyanlarını uyandıрмаğa çalıştıkları Şark İstiklal Mahkemesi tarafından tesbit edilmişti."**

Benzeri belirlemeler, Kemalist ideologlardan **Tahsin Uzer**'e 1926 yılında hazırlatılan **"Kürdistan'da Tekkelerin İşlevi"** konulu raporda da ifade edilmektedir (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri- I**, 1993, s. 183- 193). Zaten, 1925'te çıkarılan **Tekke ve Zaviyeler Kanunu**'yla Alevi-Bektaşî dergâhları ile Şafîî tarikatlarına ait tekke ve zaviyelerin yasaklanması da, Hanefilik ekseninde Türk- İslam ideolojisini egemen kılma politikasının yanında, bu özelliklerinden dolayıdır. Ayrıca, 19. Yüzyılın son çeyreği ile 20. Yüzyılın başlarında bu tür dini nitelikli önder aile ve kurumların Kürt hareketlerindeki işlevi bilinmektedir.

Bu nedenle, **Hacı Qadirî Koyî**'nin uyarısının, dini istismar edenlerle ulusal hareketin ve bilimin önüne çıkarmaya çalışanlara olduğu açıktır. Bu nedenle Koyî, Mem û Zîn'e, **"Kitêba milletê me ya"** yani **"Mem û Zîn, milletimizin temel kitabıdır"** diyor. Zaten, Koyî'nin öğretmenlik yaptığı Bedirxan ailesinin önemli temsilcilerinden **Dr. Kamuran Ali Bedirxan**'ın, 1930'lu yıllarda Xanî'ye **Hawar**'daki (Sayı:2/ 1932) şu çağrısı bu yüzdendir:

*Bercîs tu î tu, tu rêberê me,
Textê te di dil û ser serê me.
Tirba te ne ax e, canê Xanî.
Tirba te dil e û cawîdanî.
Rehmet bi te ye û pesna Yezdan,
Heyrana te ne, xulam û xaqan.*

Yakın dönemde de, **Cûlemergî**, ona şöyle seslenecektir: “*Tu diroki/ Tu rêberî/ Tu helbest û stranî/ Hozanvanê nemîr, Seydayê Xanî...*” (Nû Roj, 21/ 1997).

Gelelim Türk milliyetçiliğine...

Mustafa Kemal’in öncülüğünde kurulan 1923 Cumhuriyet rejimi bazı kaynaklarda 3. Meşrutiyet olarak da değerlendirilir. Yani 1876’da kurulan 1. Meşrutiyet, 1908’de kurulan 2. Meşrutiyet, M. Kemal’in öncülüğünde kurulan rejim ise 3. Cumhuriyet olarak nitelendirilir.

Gerçekten de, bunların tümü arasında bir ilişki ve geçişkenlik vardır. Özellikle, İttihad ve Terakki içinde yer alan kadroların Balkan ve Kafkas kökenli büyük bölümü aynı zamanda Kemalist rejimin kurucularıdır. **Attila İlhan**, bu devamlılığın oranını yüzde 90- 95 olarak verir.

1912’de gerçekleştirilen Selanik Kongresi’nden ve Bâb-ı Âli baskınından sonra, Hareket tümüyle “**Mustafa Kemal’in dönme ve devşirme İttihadçı yoldaşları**” diyebileceğimiz kadroların eline geçmiştir. Hareketin ilk kurucularından Diyarbakirli **Dr. İshak Sükuti** 1912’de vefat etmiş, **Dr. Abdullah Cevdet** ve **İhsan Nuri** gibi Kürt aydınları ayrılmıştır. İşte, tam Alman militarizminin yedeğinde I. Emperyalist Savaşa giren Osmanlı yönetimi, dışardaki Müslümanları etkilemek için bu savaşı **Mehmed Akif** ve **Yusuf Akçura** gibi propagandistlerin öncülüğünde bir kutsal din savaşı olarak ilan ederken; bir yandan da “**etno- dinsel arındırma, tek- tipleştirme ve Türk- İslamlaştırma**” ekseninde bir çalışma içine girer.

Talat Paşa, Ziya Gökalp’ı çağırarak, hedefleri doğrultusunda rapor hazırlayacak

bir komisyon kurulmasını önerir. Gökalp, kolları sıvayarak kadrosunu oluşturur ve işe koyulurlar. Öncelikle, dinsel ve etnik açıdan tasfiyesi kararlaştırılan **Ermeni, Süryani** ve **Êzidi** topluluklara dönük alt-yapı raporları hazırlanır ve bunlar soykırımdan geçirilirler. Ermeniler’le ilgili rapor hazırlayan **Esat Uras**’tır. Ayrıca, “**Kürtler**” konusundaki rapor, **Talat** ve **Enver Paşa**’ların Arnavut arkadaşı **Naci İsmail**’e hazırlatılır. Almanya’da felsefe eğitimi yapmış olan **Naci İsmail (Pelister)**, 1912’de Milli Emniyet Teşkilatı’nda, ardından ünlü ırkçılardan **Şükrü Kaya**’nın yönetiminde kurulan **Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi**’nde Uzman olarak görev yapar. 1918’de basılan ve resmi ideolojinin baz olarak aldığı bu kitap, ciddiye alınsın diye Alman bilim adamı “**Dr. Friç**” adına yayımlanır. Kürtler’le ilgili tüm bilim dışı tezlerin temeli bu kitapla atılır ve “**Beyaz Kitap**” bunun üstüne kurgulanır.

Aynı kişi, “**Beynelmilel Usulü’t- Temsil/ İşkân-ı Muhacirîn**” gibi yayınlarla, “**Uluslararası Asimilasyon Yöntemleri ve Göçmenlerin İşkânı**” üstüne ayrı bir rapor- kitap daha hazırlar ve uygulamaya konur. Keza, **Kızılbaş-Alevi- Bektaşiler** konusunda Dağıstan’lı Sünni Çerkes **Baha Said**’e rapor hazırlatılır...

19. Yüzyılın sonlarıyla 20. Yüzyılın başlarında Türkçü akımlar, başta Müslüman halklar ve azınlıklar olmak üzere öteki milliyetçi akımlara hoşgörülü hatta onlarla dayanışma içinde olmuş; ancak İttihad ve Terakki’nin siyasi bir güç olarak yönetimi ele geçirmesiyle birlikte Türklüğü ve Hanefilik ekseninde bir Türk- İslamcılığı “özne” olarak alıp öteki halk ve azınlıkların ulusal- demokratik haklarını red ve inkâr eden “gerici- ırkçı” bir yöneliş göstermiştir.

Nitekim, yukarda anılan Türkçüler’den **Yusuf Akçura**, doğrudan asimilasyonu öngören dar milliyetçi, giderek ırkçı bir anlayışla şu “milliyetçilik anlayışı”nı sergiliyordu: “*Türk İttihadı, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türkler’i din ve ırk bakımından birleştirecek, Türk aslından*

olmamakla beraber, bir dereceye kadar Türkleşmiş unsurları, daha ziyade Türklüğe **temsil edecek** (asimile edecek MB) ve henüz **hiç temsil edilmemiş** (asimile olmamış MB) ve milli vicdanları olmayanları da **Türkleştirebilecektir**. Lâkin asıl büyük faydayı dünyaya yayılmış bulunan **Türkler'in birleşmesine** ve bu suretle **büyük bir milliyet-i siyaseye meydana getirmelerine** yarıyacaktır.” (Bkz. Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal: **Osmanlı Tarihi**; Cilt-8, TTK yay. 1983, s. 563'ten aktararak, M. Bayrak: **Kürtler...**, s. 74).

Bu zihniyeti temsil edenlerle soykırım uygulamalarına önyak olanların büyük bölümü, yenilgiden sonra **Kürt Mustafa Paşa (Yemulki)** başkanlığındaki Divan-ı Harp'te yargılandıktan sonra Malta'ya sürülmüşlerdi. Bunları bir kez daha hatırlamakta fayda var: **Mustafa Abdülhalik Renda, Şükrü Kaya, Refet Bele, Hasan Tahsin Uzer, Mithat Şükrü Bleda, Halil Menteşe, Ali Cenani, Ali Çetinkaya (Kel Ali), Aka Gündüz, Sabit Sağıroğlu, Ahmet Muammer Cankardaş, Ali Münif Yeğena, Mustafa Reşat Mimaroglu, Ali İhsan Sabis, Süleyman Necmi Selman, Zülfü Tiğrel (Diyarbakirli), Arif Fevzi Pirinçcioğlu (Diyarbakirli), Kara Vasıf, İsmail Canbulat, Fazıl Berki Tümtürk, Musa Hilmi Demokan, İlyas Sami Bey (Muşlu), Veli Necdet Sünkıtay, Mehmet Eczacıbaşı, Galatalı Şevket, Kara Kemal**. (Bk. Ayşe Hür: **Malta Sürgünleri**; Taraf gaz. 28 Şubat 2010).

Ayşe Hür'ün de söylediği gibi; İngilizler'le Ankara'nın Dışişleri Bakanı **Bekir Sami (Kunduh)**, Londra Görüşmeleri sırasında, 16 Mart 1921'de bir takas antlaşması imzaladılar. Antlaşmaya göre, Malta'dan salıverilecek kişiler, aynen Alman savaş suçlularının Leipzig'de yargılanması gibi Ankara'da yargılanacaklardı ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmediği gibi, burada adı geçenlerin büyük bölümü Ankara Hükümeti'nce en üst görevlere getirileceklerdi... İngiltere veya Fransa'nın, bunu izlemeye de

ihtiyaçları kalmamış ve aynı tarihlerde Kürdistan'ın paylaşılması konusunda Ankara Hükümetiyle gizli anlaşmalar yapmışlardı. (Bu oportünist politikalar için bkz. F. Çetin: **Eli Kanlı Haritacılar Yine Sahnede**; Öz-Po, 28.5.2020)

Önce, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında, ardından Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen **“Misak-ı Milli”** ve buna bağlı Anayasal düzenlemeler unutulmuştu. Daha “Milli Mücadele”nin başlangıcında, Türk ve Kürt delegelerce Amasya'da imzalanan ancak resmi belgelerde esgeçilen **II. Protokol**'de şöyle denmekteydi: “*Beyannamenin birinci maddesinde, Osmanlı Devleti'nin tasavvur ve kabul edilen hududu, Kürt ve Türkler'le meskun olan araziye ihtiva ettiği ve Kürtler'in Osmanlı camiasından ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu hususun asgari bir talep olmak üzere temin edilmesi gerektiği müstereken kabul edildi. Bundan başka, Kürtler'in serbestçe gelişmelerini temin için ırkî ve ictimai hukukları (ulusal ve toplumsal hakları MB) aynen kabul edildi.*” (M. Bayrak: Age)

Görüldüğü gibi, eşitlik temelinde Kürt-Türk kardeşliği Protokole bağlanıyordu. Bu konuda Lozan Antlaşması'nın 37- 45. Maddelerinde de çeşitli hükümler yer alıyordu. Ancak, 1925'te Malta sürgünü **Abdülhalik Renda**'nın yönetiminde gizlice hazırlanıp uygulamaya konan **Şark Islahat Planı**'nın ön raporunda, Renda Lozan'da, öngörülen sınırlar kabul ettirilemediği için “*iki halkın eşitliğine dayalı bir yönetim kurulamayacağını*” savunabiliyordu...: “**Elimizde kalan Türkiye arazısında iki milletin aynı ırktan ve selâhiyetle hâkim bulunması imkânını katiyyen görmüyorum. Binaenaleyh bütün memlekette Türk nüfuz ve nüfusunu hâkim kılmağı farz ve zaruri görüyorum.**” (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler'e Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı**; Özge yay. Ank. 2. bas. 2013, s. 97).

Sanki, 1921 ve 1922'de İngiliz ve Fransızlar'la gizlice anlaşarak Güney Kürdistan'ı ve Rojava'yı bu emperyalist

galip devletlere peşkeş çeken Kürtler’miş gibi, Lozan’ı da aşarak ikame edilen “red ve inkâr” politikasının bedeli Kürtler’e fatura ediliyordu...

İttihadçılar döneminde “etno- dinsel temizlik ve Türkleştirme” politikalarının kuramcılığını yapıp Maltaya sürülen Diyarbakir’li Yahudi kökenli **Ziya Gökalp**, bu defa da Arnavut kökenli **Rıza Nur** aracılığıyla **M. Kemal**’le görüşüyor ve onun yaptığı maddi katkıyla “**Aşiretler**” çalışmasını hazırlıyordu. (Dört nüsha olarak hazırlanan bu çalışmanın bir nüshası, bizzat M. Kemal tarafından birçok gizli “etno-politika” raporunu ilk kez yayımladığımız, Şark İlleri Asayiş Müşaviri, Kemalist raportör ve ideolog **Prof. Hasan Reşit Tankut**’a verilmişti. O da, daha 1928’de “Kürdistan Genel Valisi” konumundaki Birinci Umumi Müfettiş **Dr. İbrahim Tali** (Öngören)e, Dr. Friç’in düzmece kitabını esas alıp bir “**Türkleştirme**” raporu hazırlamıştı. Aynı yıl içinde, Ziya Gökalp’ın sağ kolu **Mois Kohen** (Tekin Alp) tarafından “**Türkleştirme**” kitabı hazırlanıp kurumlara dağıtılıyordu.

M. Kemal, burada Cumhurbaşkanı sıfatıyla gerçek düşüncelerini açıkça ortaya koyuyordu: “Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olurlarsa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar güçlü olur.” (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler...**, s. 526)

Peki, Kürt aydınlarının daha iki yıl önce 1926’da kendisine kapsamlı bir “Muhtıra-Mektup” gönderdiği Kürt kökenli **İsmet Paşa** ne diyor: “Vazifemiz, bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır.” (Age, s. 526)

1928 yılında 3 ay gibi kısa bir süre içinde insanlar, binlerce yıldan beri kullandıkları Osmanlıca Alfabe’den koparılıp Latin Alfabeti’ne yönlendiriliyorlardı. Türk kültürü dışındaki kültürlerin asimilasyonu temelinde tam bir “resmi kültür seferberliği”

başlamıştı. Bunun için yapılacak ilk işlerden biri, bir “**Resmi Tarih**” yazmaktı. Bunun için, öncelikle bir **Türk Tarih Encümeni** oluşturuluyordu. Bu konuda, asker ve sivil Kemalist aydınlar görevlendiriliyordu. Bu girişim, daha sonra **Türk Tarih Kurumu**’na evrilecekti. Bunu, **Türk Dili Tetkik Cemiyeti** olarak başlayıp **Türk Dil Kurumu**’na dönüşen kurumlaşma izliyordu.

M. Kemal, bir toplantı sırasında Türk Tarih Kurumu üyelerine şöyle diyor:

“Biz Balkanlar’ı niçin kaybettik biliyor musunuz? Bunun tek bir sebebi vardır. Bu da İslav araştırma cemiyetlerinin kurduğu Dil Kurumları’dır. Bizim içimizdeki insanların milli tarihlerini yazıp milli şuurlarını uyandırdığı zaman, biz Balkanlar’da Trakya hudutlarına çekildik.” (Bkz. Utkan Kocatürk: **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**’nden aktarılarak, M. Bayrak: **Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm**, Özge yay. Ank. 1999, s. 228).

İşte, M. Kemal, Cumhuriyet’in kurulmasından sonra böyle bir süreci başlatıyor ve yeni Türk Alfabeti ile birlikte dil- kültür tarama ve derlemelerine girişiyor ve Üniversitelerde Türk dilini, tarihini, edebiyatını, kültürünü geliştirecek bölümler açılıyordu. Ancak bu yapılırken, diğer kültürler ya görmezlikten geliniyor ya da onlara ipotek konuyordu.

İsmail Beşikçi, bu Kemalist kültür politikasının ikinci ayağını şöyle açmıyor:

“M. Kemal’in konuşmasından çıkarılacak ikinci sonuç şudur: Eğer herhangi bir ulusu boyunduruk altında tutmak istiyorsan; eğer herhangi bir ülkede sömürgeciliğin sürüp gitmesi senin için çok önemliyse; o zaman o ulusu Alfabetiz bırakacaksın. O ulusun dilinin, edebiyatının gelişmesini, tarihinin araştırılmasını yasaklayacaksın. O halkın ulusal bilince ulaşmasına engel olacaksın.

Çünkü ulusal bilince ulaştığı zaman kendi tarihini, kendi hayatını yaşamak isteyecek, senin boyunduruğunu tanımayacak ve başkaldıracaktır.

İşte, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Kürt dilinin yasaklanmasını; Kürt dilinin, Kürt edebiyatının, Kürt tarihinin incelenmesinin engellenmesini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Gerçekten, 70 yıla yakın bir zamandır bilinçle ve kararlılıkla uygulanan politikanın ikinci yüzü, Kürtler'in ulusal bilince ulaşmalarını engellemek, geciktirmek biçiminde görülmektedir. Bunun için her türlü yasak düşünülmüş ve uygulanmıştır. Kürt diline, Kürt edebiyatına, Kürt tarihine ilişkin bir iz bırakmamak için her şey yapılmıştır. Yeni doğan çocuklara Kürtçe isimler verilememesi, Kürtçe köy ve mıntika isimlerinin Türkçeleştirilmesi bunlardan sadece birkaçıdır.” (Bkz. Age, s. 229)

Bu konuda İller İdaresi Kanunu'nun 31. Maddesiyle Valiliklere görev verilirken; yine İttihad- Terakki döneminin Göçmen İşleri Genel Müdürü, Malta sürgünü ve Cumhuriyet döneminin Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya**, 1930'da tüm Valiliklere **“Kürt ve Alevi kültürünün yasaklanması”** konusunda bir Genelge yayımlıyordu. (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler...**, s. 508- 509)

Ziya Gökalp ve diğer Türkçüler

Dikkat edilirse, İttihad- Terakki döneminin başlıca ideologlarından **Mehmet Ziya (Gökalp)** Bey, hep **“Diyarbakirli ve Kürt”** olarak sunulur. Türkçülük hareketinde, onun sağ kolunun **“Türkleştirme”** kitabının yazarı Yahudi kökenli **Mois Kohen**, sol kolunun yine Yahudi kökenli **Parvus Efendi** olduğunu biliyorduk ancak kendisinin etnik kimliği üzerinde fazla durulmamıştı.

Kürt sorununun sözde “açılım” sürecinde , ANAP döneminin Milli Eğitim Bakanı **Vehbi Dinçerler** (Antepli), bir görüşmemizde beraberinde Meclis kitaplığından **Yusuf Besalel**'in İngilizce **“Osmanlı- Türk Yahudileri”** kitabını getirmiş ve Ziya Gökalp'le ilgili bölümünü göstermişti. Diğer ünlü Yahudiler'in tümü, bilinen isimlerdi. Kopisi olmakla birlikte, Amerika'ya gittiğimde, kitabın aslını almak istemiş ancak başvurduğum kitapçılarda bulamamıştım. Kitaplığında, Türkiye'deki

yayınını incelemiş, ancak **Ziya Gökalp** bölümünün çıkarıldığını görmüştüm. Gerçekten de, İsrail Devleti kurulduktan hemen sonra Üniversitede üstüne tez yapılan başlıca kişiydi Ziya Gökalp...

Diğer Türkçülük kuramcılarının ayrıntısına girecek değilim. Sadece bir ilginç isim vermekle yetinmek istiyorum. O da, **“Les Turcs”** (1869) yazarı, **Nazım Hikmet**'in annesi Celile Hanım tarafından dedesi Polonyalı **Mustafa Celaleddin Paşa**'dır.

1826'da Polonya'da doğan ve asıl ismi **Konstanty Borzecki** olan **Mustafa Celâleddin Paşa**, 1849 yılında İstanbul'a gelip Müslüman olur ve Yüzbaşı rütbesiyle Osmanlı Ordusu'na katıldıktan sonra 1876 yılında vefat eder.

“Ecnebi Asıllı Türkçü” olarak nitelendirdiği Mustafa Celâleddin Paşa üstüne bir yazı kaleme alan Muzaffer Olca, özetle, konumuzu da ilgilendiren şu bilgileri aktarıyor:

“Mustafa Celaleddin Paşa'nın görüşleri, Namık Kemal ve Süleyman Paşa'dan başlayarak, Türkçülük akımının önemli isimlerini etkiledi. Yusuf Akçora, M. C. Paşa'nın Les Turcs Ancients et Modernes (Eski ve Modern Türkler) adlı çalışmasını Osmanlı Türkleri arasındaki Türkçülük faaliyetlerinin ilk yapıtları arasında görür. (...) Paşa, İlkçağ'da birçok kavmin Türk kökenli olduğunu ileri sürer ve Türkler'in etnik bakımdan Avrupa halklarıyla akraba olduklarını, ari ırkın Turan koluna mensup olduklarını savunur. (...) M. C. Paşa'nın görüşleri Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürür. Onun yapıtı, 1932'de kurulan Türk Dil Kurumu'nun geliştirip yaygınlaştırdığı Güneş- Dil Teorisi'nin referanslarındandır. Kimi araştırmacılar, onun görüşlerini Kemalist Türk Tarih Tezi'nin kaynağı olarak görürken, kimiye bu tezlerin Alman ırkçıların ideolojisi'nden kaynaklandığını söyler.” (Bkz. Popüler Tarih Dergisi, Sayı:3/ 2000).

Bilindiği gibi, Nazım'ın annesi **Celile Hanım, Dr. Kamuran Bedirxan**'ın eşiyle akraba olduğu gibi; Nazım'ın baba tarafından büyük dedesi olup yine Osmanlı Ordusu'nda çalışmış olan ve **Mehmed Ali Paşa** olarak tanınan **Karl Detroit**'in de Alman asıllı olduğu biliniyor. (Bkz. **Latif Çelik'le Konuşma: Nazım'ın Alman Dedesi Osmanlı'da Paşaydı**; Hürriyet Cumartesi, 11 Nisan 2009).

Avni Özgürel ise **“Kızıl Elma'da Geçmişin İzleri/ İlk Türkçüler Solcuydu”** başlıklı yazısında, **Sultan Galiyev** ve **Zeki Velidi Togan** gibi şahsiyetlerden giderek şöyle diyor: **“Türkiye’de milliyetçilik düşüncesini Rusya’dan kaçıp gelen Başkurtlar ve Kırımlılar ateşledi. Türkçülük fikrinin öncüleri Çar’a isyan eden Lenin’in yanında yer almıştı.”** (Bkz. Radikal, 31 Ağustos 2003)

Tarihsel ve toplumsal gelişme yasalarının sonucu: Kürt Realitesi

1948’de Kürt delegasyonunca Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne verilen **“Kürt Sorunu”**na ilişkin kapsamlı **Memorandum**’un sonuç bölümünde, ünlü Kürdolog **Bazil Nikitin**’in şu belirlemesine yer veriliyor: **“Bence Kürt sorununun nedeni, şimdiye kadar hep dış kaynaklarda arandığı için gerçek boyutuyla değerlendirilemedi.**

Gerçekte, Kürtler’in bağımsızlığına ilişkin çabaların ve bu uğurda yapılan çalışmaların kökeni, bu halkın derin toplumsal yapısının ve uzun tarihi gelişmelerin sonucudur.” (Bkz. M. Bayrak: Kürt Sorunu..., s. 326)

İşte, bu tarihsel ve toplumsal gelişmelerin doğal sonucu olarak 1991’de, dönemin **Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel**, **“Kürt realitesini tanıyoruz”** açıklamasını yapıyordu. Biz de, bu aşamada yayımladığımız bir kitabımızın adını **“Red ve İnkârdan Kabullenmeye Kürt Kimliği Mücadelesi”** (Özge yay. Ank. 1991) koymuştuk.

1925 Kürt İsyanı’nın liderlerinden **Şıx Said** ile kardeşi **Şıx Bahaddin**’intorunu

olup **Demokrat Parti** milletvekilliği dolayısıyla 1960 Darbesi sonrasında Yassıada tutukluları arasına katılan, daha sonra **Demirel**’in liderliğindeki **Doğru Yol Partisi**’nden milletvekilliği ve **Hak ve Özgürlük Partisi**’nde Genel Başkanlık yapan **Abdûlmelik Fırat**, 1994’te kaleme aldığı **“Kürt Realitesi”** konulu bir yazısında (Özgür Ülke, 7.5.1994); bu konuda Demirel’le yaptığı bir görüşmeyi aktarıyor: **“Süleyman Demirel’i, bu beyanından 6 ay sonra evinde ziyaret ettiğimde, Kürt realitesinin ne anlama geldiğini, halkımız arasında değişik yorumlara neden olduğunu ifade ettim. Kendileri, (Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Kürt gerçeğini kabul etmiyor. İlk defa Başbakan olarak ben bu gerçeği ifade ettim. Fakat Türk nasyonalizmi karşısında, bu sözden öteye gitme takatini kendimde bulamadım) dediler. Ben ise, (Gerçeğin böyle olmadığının kanıtı olarak devlet televizyonları ve basının çatışmalarda ölen görevliler için yaptığı propagandanın bu iki halkı her alanda çatışmaya götürmesi icap eder fakat durum böyle değil. Bin sene beraber yaşamış bu iki kardeş halk, o kadar birbiriyle kaynaşmış ki, bu nevi fitne- fesat onları çatışmaya götürmüyör) dedim.”**

Fırat, sözlerini şöyle sürdürüyordu: **“Fakat, Demirel’in sözlerine en çok karşı çıkan Türk nasyonalizminin temsilcisinin Coşkun Kırca** olacağını hiç tahmin etmemiştim. Zira, **dönme** bir ailenin çocuğu olduğunu, o ziyaretimde **Sayın Demirel** ifade etmişlerdi. Bu nedenle, kendisine büyükelçilik verilmek istenmemiş, ancak Demirel’e yana- yakıla dertlendikten sonra atanabilmişti. (...) Ne hazindir ki, şu anda Türklüğe sahip çıkmak isteyenler **Kürt dönmesi, Arap dönmesi, Laz dönmesi, Çerkez dönmesi, Arnavut dönmesi, Yahudi dönmesine diğer dönmelerdir.** Bu, Türkiye ve Türkler için büyük bir handikaptır. Zira dönmeler kompleksle maluldür. (...) Allah, Türkiyemizi, ülkemizi, bunların şerrinden dualarımızla korusun.”

Doğa ve toplum yasaları ile diplomasiye vurgu yaparak, sözlerimizi noktalayalım.

Li dor diyaloga Kurdên Rojava

Selman HESO / Endamê Komîta Navendî ya Partiya Pêşverû

Selman HESO

Kovara DENG

Bi mebesta ava kirina Lêvegerek kurdî li Rojavayê Kurdistanê, di çend mehên dawî de bi çavdêriya Emerîka û Hevpeymana Navdewletî, danustandin di nava Encumena Niştîmanî Kurdî li Surya (ENKS) û Partiyên Yekitiya Niştîmanî Kurd li Surya (PYNKS) de destpêkirin, heta van rojan hîna jî ew diyalog negihaye tu encamên berçav.

Xelkê me li Rojava daxwaza wan ya sereke ew e ku yekrêziya mala Kurdî hebe, lewra Partiya me Partiya Pêşverû ji sala 2015 ve daxwaza ava kirina Lêvegerek kurdî kir.

Mamosta Hemîd Derwêş (ruhê wî şad be) gelek caran bang li hêzên kurdî dikir ji bo bête ba hev û li hev bikin, ku karibin baştir hebûn û berjewendiyên kurdî biparêzin, mixabên ew kul pê re çû...

Bi ragihandina diyalogê li gor Însiyatîva birêz Mezlûm Ebdê, Partiya me (Pêşverû) piştgiyariya xwe ragihand ji ber ku ew berê daxwaza me bû.

Me dixwest ev diyalog zû bigihê encamên xwe. Mixabin ev demek dirêj çû lê hîn tiştek berçav xuya nebûye; ev dirêj kirin tirsê çêdike ku astengî derkevin, ji alîkî dewleta Tirk gefa dixwe ku êrişên xwe berdewam dike û heta ji destê wê bê wê nehêle li hevhatin here serî...

Ji alîkî din ve (ENKS) hin mercên ne baş danîn ser masê; yek ji wan mercan ew e ku diyalog tenê di nav wan û PYNK de bin û par-

tiyên din bi dûr bikin û di pêşî de partiya me (Pêşverû) û Partiya YEKÎTÎ.

Ew herdû partiyên sereke ne li Rojava û ev bû cihê nerehetiya piraniya xelkê me yê welatparêz. Raya giştî wa dibine ku bê van herdû partîyan mala kurdî nabe yek û lêveger pir kême û wê bibe di destê du aliyan tenê de, di destê ENKS û PYNKSê de.

Nûnerê Amerîka û General Ebdê tekez di-kin ku ev problem ji aliyê (ENKES) ve hatiye.

Di baweriya me de; ji bo yekrêziyek rasteqîn pêk bê divê ew mercê ku ji aliyê ENKS hatiye, rabe û herdû partî derbasî nav diyalogê bibin ji ber ku giraniya herdû partiya di nav xelkê me de berfireh heye û karin rolek pozîtîv bilîzin û bi hebûna wan wê diyalog baştir û zutir birêve biçê.

Her kes zane ku em ne li berjewendiyên partiya xwe yê teng digerin û me daxwaza tu parve kirinê nekiriye, bêhtir xema me ew e ku ev Lêveger wê çi siyasetê bigre û çawa xebat bê bi rêve birin.

Divê di encamên diyalogê de zelal bibe ku kurd yek hêz in li Sûrya. Rolek wan mezin heye; divê di Çareserîya siyasi ya temamê Surya de beşdar bin û daxwazên wan bîn bi nav kirin.

Em wiha dibinin ku fîrsetek baş heye ku Emerîka û Hevpeymana Navdewletî çavdêriya li hevhatinek kurdî bikin, ev yek imkana ku bandora wan hêzan rê li ber êriş û gefên dewleta Tirk bigre.

Lewra divê ev fîrset neyê winda kirin.

Fırtınalı yılların haşarı çocukları*

Hasan DAĞTEKİN

Hasan DAĞTEKİN

Kovara DENG

Kürdistan özgürlük ve demokrasi mücadelesinin içinde yer almak büyük bir coşku ve mutluluktu. Derin izler bırakan fırtınalı bir dönemdi. Özellikle 75 ile 80 yılları arasını kastediyorum. Elbet kimi zaman fırtınalı kimi zaman durgun da olsa süreç devam ediyor.

Elbette her dönemde mücadelenin ayrı bir tadı, yarattığı bir coşku ve mutluluk vardı. Bizim kuşak için de O yıllar öyleydi.

Lice'de Lise yoktu ve Ziya Gökalp Lisesinde okumak üzere 1973-74 öğretim yılında Diyarbakir'e geldim. İkinci ya da üçüncü yılımda kısa adı Lise-Der olan bir liseliler gençlik derneği kuruldu. Liseli gençlik demokratik tepkileriyle başkaldırıyordu.

Diyarbakir'de Lise yıllarım ve peşinden gelen Bingöl'de Eğitim Enstitüsü dönemi fırtınalı yıllar olarak tanımladığım bir dönemdi.

75'in Haziran ayında Özgürlük Yolu Dergisini Lice'de rahmetli Yahya Perişan bize dağıtmıştı. Henüz 16 yaşındaydım. O yıllarda Erivan ile Bağdat radyosundan dinlediğim Kürtçe müzik ile Özgürlük Yolu dergisi benim için ilk uyanışlara neden oldu.

Özgürlük Yolu'nu okumayı tercih etmem bilerek değildi. Çünkü ideolojik ve politik olarak henüz o bilince ve olgunluğa ulaşmamıştım. Tercihime neden olan etken çevremdeki insanlar, sosyal ilişki içinde bulunduğum en yakın arkadaşların tercihi ve teşviki idi. Ben de tanıdıkça severek, öğrendikçe benimseyerek mücadele içinde yer aldım. Ve o gün bugündür bu yolla halkımın özgürlük mücadelesinin içinde yer alıyor, karınca kadarınca destek sunuyorum.

'74 ve '75'ler siyasal zemin bakımından adeta nadaslı yıllardı. '74'ün affıyla cezaevinden çıkan siyasal kadrolar cezaevinden başlamak üzere oluşan kümeleşmeler ile her bir çevre siyasal, kültürel içerikli dergiler çıkarmaya başladılar. Çıkan dergiler arasında, bilip yakından tanıdığımız, Özgürlük Yolu, Rızgari, Ala Rızgari, Devrimci Demokrat Gençlik, Roja Welat gibi siyasal ve kültürel içerikli dergiler başlıcaları sayılabilir. Özgürlük Yolu ve Roja Welat'ı heyecanla okuyup dağıtıyorduk. Siyasal konular canlı bir şekilde tartışılıyor ve örgütlenmek için hızla zemin buluyordu. Peşinden dernekler, mesleki örgütler, sendikalar kurulmaya ve mantar gibi bitmeye başlanmıştı. Elbet illegal partilerin de kurulduğu bir dönem olduğu daha sonraları anlaşılacaktı.

O yıllarda Diyarbakır'da kurulan ve ilişkide olduğumuz 'DHKD-Devrimci Halk Kültür Derneği' ve benzer kurumlardan 'DDKD-Devrimci Demokratik Kültür Derneği', 'ASK-DER-Anti Sömürgeci Kültür Derneği', 'KUK-Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları Derneği', 'İGD-İlerici Gençler Derneği' ve kadınların örgütlenmesine yönelik DDKAD-Devrimci Demokrat Kadınlar Derneği ve İKD-İlerici Kadınlar Derneği gibi dernekler bunlardan en aktif olanlarıydı. Ayrıca isimlerini tek tek anımsamadığım mesleki örgütler ile Türk sol ve Maoçu çevrelerin dernekleri de kurulanlar arasındaydı.

Dünya'da esen siyasal rüzgârın etkisi, kendisini Türkiye'de ve Kürdistan'da da hissettiriyordu. Hem de çok sıcak bir şekilde. Biz de Lise'li gençler olarak tartışılan konulara balıklama atlıyorduk. Tartışmak için okuyor, araştırma yapıyor ve bizden yaşça büyük abilerin, hevalerin konu hakkındaki görüşlerini can kulağıyla dinliyorduk. Hele dernekte veya bir meslek kuruluşunda verilen seminerleri ise kaçırmazdık.

Bir tarafta üyesi olduğumuz derneğin, DHKD'nin, duvarlara yazı yazma ve afiş asma faaliyetleri, bildiri dağıtma, dayanışma ve kutlama geceleri, yürüyüş veya mitinglerin hazırlıklarını yapma ve katılma türü etkinliklerine gecemizi gündüzümüze katarak katılırken diğer tarafta hararetle tartışma konularına hazırlık yapıyorduk. Adeta kendimizi yetiştirmek ve yetkinleştirmek için tatlı bir yarış içindeydik.

Tartışma konularımız ise; 'Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı', 'Milli Mesele ve Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi', 'Kürdistan Sömürge mi? İç sömürge mi? Bağımlı ulus mu?', 'Kürdistan'ın sosyo ekonomik yapısı, yarı feodal mı? Kapitalist üretim ilişkileri hakim üretim biçimidir?', 'Kürdistan'ın önündeki devrim adımı?', 'İttifaklar meselesi', 'Ezen ve Ezilen ulus Milliyetçiliği', 'Ayrı örgütlenme', 'Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm', 'Halkın Devleti', 'Kapitalist olmayan yoldan Sosyalizme Geçiş', 'Parça bütün meselesi', 'Sosyal Emperyalizm

konusu', 'Türkiye'de MDD mi, Sosyalist Devrim mi, Demokratik Halk Devrimi mi?' 'Goşizm', 'Revizyonizm' gibi sıralayacağımız konulardı.

Elbet tartışmalar bu konulardan ibaret değildi ama en çok tartışılan konular bunlar sayılabilir. Biz gençler de kıyısından köşesinden bu konuları öğrenmeye çalışıyor, yaşitlarımızı haşarı gençlerle veya farklı grupların gençleriyle hararetle tartışıyorduk.

Elbet bu tartışmalar benim için Kürdistan'la ilgili tüm siyasal belirlemeleri ve meseleleri yerli yerine oturttu. Siyasal mücadelenin seyrini buna göre şekillendirdi. Büyük bir yarar sağladı.

Diğer yanda tartışmalar ve araştırmalar bazen şamatayla karışık hoş ve renkli izler de bıraktı.

Bunlardan ilginç olan biri şuydu; Lice'de yaşayan mahallelim ve arkadaşlarımdan rahmetli Ali Doster'e, arkadaş grubumuzdan Cano (Cahit Alver), "yakın bir zaman içinde Lice'ye Argeş gelecek" diye haber verir ve Argeş'in Troçkist olduğunu da ekler. Tabi Ali Doster bunu duyar duymaz, onun Lice'ye örgütlenme çalışmalarını yapmak için geldiğini düşünerek, soluğu başka bir arkadaşımız olan Ali Özyıldız'ın yanında alır.

Rahmetli Ali Doster Lice'de gazete satıcılığını yapardı. Okuma ve araştırmayla arası son derece iyiydi. Ali Özyıldız ise hem okuyan hem de kitap temin etmede üstüne yoktu. Rahmetli Ali Doster Ali Özyıldız'a varınca Kürtçe ve Lice ağzıyla der ki 'Birêmiin tu zanî, kurê mala Zoro, Argeş, di demekê nezîkde dê were Licê û dibêjin ew Troçkîste. Ji bona ve yekê tu bikaribî kîtebê li ser troçkîstan hatiye nivisandin jîminra peyda biki. Ezê xwe amade bikim ji bo gengeşê.** Tabi Ali Özyıldız manzarayı çıkarıyor. Bu işin bazı arkadaşların, özellikle Cano'yla Ferit'in (Ferit Alagündüz) şamatasından kaynaklanabileceğini tahmin ediyor ve Ali Doster'e istediği kitapları bulabileceğini söylüyor. Tabi ki Ali Özyıldız kitapları temin

ediyor ve Rahmetli Ali Doster yaptığı okumalarla Argeş'le tartışmasa da Troçkizm konusunda epeyce bilgi sahibi oldu ve hatta ileriki zamanlarda konu hakkında seminer de verdi.

Demem o ki tartışmalar ve bunun için yapılan hazırlıklar böylesine hoş anıları da bıraktı. Bu arada kalp krizi geçirerek aramızdan erken ayrılan Rahmetli Ali Doster'i tekrar anıyorum. Ruhu şad toprağı bol olsun.

Hararetli tartışmalara örnek olan bir diğer tanıklığımı da paylaşmadan geçemeyeceğim; Bingöl'de Eğitim enstitüsünü okuduğumuz 1978-79 yıllarında okulun açık olduğu bir zamanda Bingöl DHKD'de verilen seminerlerden birinin konusu "Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm" idi. Sanırım rahmetli Sarı Cemo semineri veriyordu. Seminer herkese açıktı. Yani O dönemde Bingöl'de çevresi bulunan tüm siyasal hareketlerden insanlar katılmışlardı. Katılımcılar içinde o dönemde kendilerini Apocu/Uko'cu olarak tanımlayan PKK çevresinden insanlar da vardı. Seminer bittikten sonra sıra soru cevap veya görüş belirtme faslına geldi. Bu çevreden biri, sanırım Apo Resul olarak tanınan biriydi, söz alarak fikirlerini belirtti ve dedi ki; 'kendi diyalektik ve materyalizmimizi' yaratmalıyız minvalinde bir şeyler de ekledi. Konuşması bitince Dursun Hoca isimli bir öğretmen arkadaş söz alarak sakince ayağa kalktı. Elinde küçük bir cismi havaya kaldırarak katılımcılara gösterdi. Ve dedi ki; şu cismi bırakıyorum. Bıraktı ve cisim yere düştü. Bu, dedi; fiziğin bir kuralıdır. Cismi bıraktığın zaman yer çekimi kuralından dolayı yere düşer, bu derneğin içinde de düşer, Kürdistan'ın neresinde denersen dene aynı biçimde yere düşer, Almanya'da da denesen yere düşer, Amerika'da da. Bu kuralı değiştiremezsin. Havada donduramazsın ve bize özgü bir hale sokamazsın. Her yerde bu kural aynıdır. Bilimin bir kuralıdır. Dolayısıyla kendimize göre bilim yaratamayacağımız gibi kendimize göre Diyalektik ve Materyalizmi

de yaratamayız. Bu uçuk fikirleri bir kenara bırakalım, bilimden yararlanalım, bilimi kılavuz edinelim ve bilimsel yöntemlerle meselelere yaklaşalım, diye ekledi.

Bu arada Rahmetli Sarı Cemo'dan söz etmeden geçemeyeceğim. Sarı Cemo, Bingöl'lü Cemal Baraç isminde bir arkadaşı. Bingöl'de Faşist çetelerin geriletilmesinde ve O dönemde legal alanda tanındığı adıyla Özgürlük yolu hareketinin gelişip güçlenmesinde katkısı olan cesaretli arkadaşlardan biriydi. 12 Eylül 1980 askeri faşist darbesi döneminde O da gözaltına alındı ve yakalandığı dönemde sorgulamada takındığı tutum bir yana, 5 nolu cezaevinde hiç kimseye bir zararı olmadı ve toplu direniş başladığı gibi kendisi de direnişe destek vererek yer aldı. Cezaevinden çıktıktan sonra öğretmenliğe döndü. 1990'lı ve 2000'li yıllarda Diyarbakır'de yapılan etkinliklere katılan bir arkadaşı. Son dönemde hukuki bir dava nedeniyle büroma da geliyordu. Gelişlerinden birinde Kürt sorunu ile ilgili yazdığı bir yazının ilk bölümünü okuyup görüşümü almak üzere bana verdi. Yazısını verdiği zaman bana 'Emekliliğime az kaldı. Emekli olunca aktif olarak yanınızda olacağım' diye de ekledi. Akabinde sanırım yaz aylarında kaldığı Mersin'de amansız bir hastalığa yakalandı ve kısa bir süre sonra 07/12/2015 tarihinde yaşamını yitirdi. Aramızdan zamansız ayrıldı. Bu vesileyle Onu rahmetle anıyorum. Cenazesi Diyarbakır'e getirildiği zaman, siyasal nedenlerle çalkantılı bir dönemde olmamız ve bir kısım arkadaşın da heyet olarak yurtdışı ziyaretlerinde olması, cenaze töreni ve yas esnasında Diyarbakır'deki arkadaşlar olarak gerekenleri tam olarak yapamadık. Ruhu şad toprağı bol olsun.

1970'li yıllara dönersek; duvarlara yazı yazma ve afiş asma faaliyeti pek çok ilginç anılarla doluydu. Bunlardan biri, 1977 yılı yerel seçimlerinde idi. Mehdi Zana Diyarbakır Belediyesi Başkanlığına adaydı. Afiş asmak, bildiri dağıtmak ve duvarlara yazı yazmak da biz gençlerin faaliyetleri arasındaydı.

Bir gece, oluşturulan beşer kişilik gruplarla yazı yazmaya çıktık. Grubumuz; Mahmut Çeşme, Hasan Baykal, Mehmet Gülseren, Sait Bozokalfa ve benden oluşuyordu.

Balıkçılar başından Urfa kapıya doğru cadde boyunca duvarlara seçime ilişkin propaganda yazılarını yazıyorduk. Urfa kapı yakınında cadde üzerinde bulunan sağlı sollu okulların yanına gelmiştik, tam o sırada yanımızda beyaz Toros marka bir polis arabası durdu. Gözcümüz Mehmet Gülseren isimli bir arkadaştı ve hemen tüydü. Öyle konuşmuştuk. Bir problem esnasında önceden bizi uyarmasının yanı sıra arkadaşlara haber vermek için gerekirse tüyecekti.

Neyse, seçim dönemi ve seçim propagandası yapmanın rahatlığı ve Mehmet'in arkadaşlara haber vereceği beklentisi ile polis arabası yanımızda durunca kaçmadık. Bizi, boya kutularımız ve fırçalarımızla, arabaya bindirdiler. O esnada rahmetli Sait Bozokalfa'nın polislere 'boyalarımız dökülmesin tekrar yazı yazmaya devam edeceğiz' uyarısıyla boya kutularını Toros'un bagajına güzelce yerleştirdik ve karakola götürüldük. Karakol dediğim Sur içinde şimdi de Sur ilçesi polis karakolu olan ama o zaman, aynı zamanda, birinci şubenin de bulunduğu yapıydı. Yani 70'li yıllarda siyasal olaylara bakan birinci şube oradaydı.

Rahmetle andığım Sait Bozokalfa'nın polisleri söylediği, boyalarımız dökülmesin tekrar çıkacağız uyarısı boşa gitmişti. Yazı yazma faaliyetinde yakalandığımız o gece bırakılmadık ve ertesi gün öğleyin Saray kapıda bulunan adliye savcı, odasının kapısından, bizi ifadeye almadan, 'bir daha buraya gelmeyin' uyarısıyla serbest bıraktı. Yardıma gelececek arkadaşların yüzünü de ancak bırakıldıktan sonra gördük.

Bu arada arkadaşların karakolda ve adliye bize uğramamasının nedenini de serbest kalınca öğrendik. Mesele şuymuş; Biz karakola götürülürken orada DYÖKD-Diyarbakir Yüksek Öğrenim Kültür Derneği

ve Ayspor lokalinin bulunduğu Dağkapı'da sokağın içinde cebinde molotof kokteylle yakalanan biri vardı. Orada öğrendik. Her halinden pejmürde biri olduğu anlaşıyordu. Neden molotof kokteyl taşıdığını ve ne yapmak istediğini tam olarak öğrenememiştik. Ama bu durum böyle birinin de yakalandığı bilgisini yaymış ve muhtemelen bizimle birlikte yakalanan biridir değerlendirmesinden hareketle kimsenin bize uğramamasına neden olmuştu. Yeterli bilgi olmadan yapılan değerlendirme bizi de olumsuz etkilemişti.

Sait Bozokalfa arkadaşımızı anmadan geçemeyeceğim. Gerçekten korkusuz, cesur yürekli ve haşarı bir gençti. İri yarı cüssesi ve vurdulu kırdılı bir yapısı vardı. Diyarbakir Lisesinde okuyordu. Sonraki yıllarda yaşamını yitirdiğini öğrendim. Rahmetle anıyorum. Ruhu şad toprağı bol olsun.

Fırtınalı yıllar dönemine bir başka olay ile devam edeyim. Liseyi bitirdikten sonra Bingöl'e Eğitim Enstitüsüne kayıt yapmışım. Epeyce arkadaş kaydını yapmıştı. Hemen hemen tüm yurtsever güçlerden insanlar vardı.

Bingöl belediyesi MHP'nin elindeydi. Ve Bingöl'de faşistlerle kıran kıran'a bir mücadele sürdürülüyordu. Eğitim Enstitüsü de onların egemenliğindeydi. Bu yüzden Liseyi bitirip herhangi bir fakülteye girememiş kim varsa, istiyorsa elindeki diploma ve yeterli sınav giriş notu ve belgesiyle birlikte oraya kayıt yaptırıyordu. 1977 yılıydı, CHP'nin iktidarı yıllarıydı ve okul yönetimi de demokrat ve yurtsever bir öğretim kadrosundan oluşuyordu. Daha çok Bingöl DHKD'nin teşviği ile epeyce insan kaydını yaptırmıştı. Bingöl'de TÖB-DER, TÜM-DER gibi meslek örgütlerinin yanı sıra DHKD de kuruluydu.

Eğitim Enstitüsünün her açılışında faşistlerle büyük kavgalar ve çatışmalar çıkıyordu. Onların silahlı saldırılarında öğrencilerden yaralanan ve yaşamını yitiren olmuştuk.

Nihayet en son olayda Dersim’li bir yurtsever demokrat öğrenci yaşamını yitirmişti. Ve bu olay faşistlerin okulu bırakmasıyla sonuçlandığı gibi adım adım Bingöl’deki etkinlikleri de kırılmıştı. Tabi ki okul da kapanmıştı. Tekrar açıldığında faşistler okula gelmemişlerdi. Bizler de kah okulun yanında bulunan bir devlet yurdunda kalıyor kah kiraladığımız öğrenci evlerinde. Her iki yerde de saldırı ihtimaline karşı gece nöbetleri vardı.

Öğrenci arkadaşlarla kiraladığımız evde hatırladığım kadarıyla rahmetli Azmi Kaleli, Cano (Cahit Alver), Ferit Alagündüz, Kurşun Halit (Halit Balin), Hüseyin Özdemir ile birlikte kalıyorduk. Belki bir iki kişi daha vardı ama hatırlamıyorum. Bu arada rahmetli Azmi Kaleli’yi anmadan geçemeyeceğim. Zamansız kayıp ettik. Rahmetle anıyorum. Toprağı bol olsun.

Faşistler zaman zaman gece yarısı öğrenci evlerine baskınlar düzenliyordu. Bu yüzden bizim de öğrenci evimize saldırı ihtimali vardı ve bu yüzden geceleri nöbet tutuyorduk. Bu nöbetler bazen şamatalı geçiyordu. Bir gece Ferit nöbetteyken Cano’yla sözleşerek Kurşun Halit’i sessizce uykusundan uyandırırılar. Sokağın köşesinde bir karartı var diyorlar. Kurşun Halit heyecanla baktıktan sonra hepimizi uyandırdı ve savunma pozisyonu almamızı sağladı. Kendisi de bir kahraman edasıyla pencerede pusuya yatı. Biraz sonra sokak lambası ışığının yansıttığı gölge ağır ağır görünür oldu. Meğer gölge bir ineğinmiş. Aslında Ferit ve Cano ineği görmüşler ve ne olduğunu biliyorlardı ama dedim ya mesele şamata çıkarmaktı. Elbet bir de fırtınalı yılların içinde stresi aşmanın yollarıydı herhalde.

Mücadele süreci hayatımıza pek çok kimseyi sığdırdı, sığdırıyor...

O dönemde biz gençleri derinden etkileyen kişilerden biri de İhsan Aksoy’du. Onu anmadan geçemeyeceğim. İhsan abenin anlattığı konulara ve verdiği seminerlere hakimiyeti, derin bilgisi ve eşlik eden hitabet

gücü ile bizler için bir idoldü... 1980 askeri darbesinden önce sanırım 1978 yılında parti (O dönemdeki adıyla TKSP) ile yolu ayrıldı. Ancak tutum ve davranışıyla sevgi ve saygınlığı devam etti... Ne yazık ki verimli kişiliğini ve enerjisini Kürd halkının özgürlük mücadelesine sunmaya devam ettiği bir yaşta, yaşamak zorunda kaldığı Almanya’da, peşini bırakmayan hastalık yüzünden aramızdan ayrıldı. Onu saygı ve rahmetle anıyorum. Ruhu şad olsun. Işıklar içinde uyusun.

Keza Nazif Kaleli de sevip saydığımız değerli ve mücadeleci insanlarımızdan biriydi. Yetmişli yılların sonlarında Diyarbakir’e yerleşmesiyle birlikte tanıdığım Kaleli iz bırakan arkadaşlardan biriydi. 1980 askeri faşist darbesi döneminde Diyarbakir 5 noluda kalan Kaleli, cezaevinden çıktıktan sonra da özgürlük mücadelesinin toparlanması ve devamında yerini aldı. Saygınlığı, 90’lı yıllarda parti ile yolları ayrıldıktan sonra da devam etti. Karşılaştığımız her ortamda sevgi ve dostluğu gösteren biriydi. Bu vesileyle Onu saygıyla anıyorum. Ruhu şad topağı bol olsun.

Aynı şekilde iki Zeki’den de söz etmeden geçemeyeceğim. Biri Zeki Bozarslan’dı. Terzi idi ve dükkânı Dağkapı’da Site Pasajındaydı. Biz, bir kısım gençlerin uğrak yeri idi. Yanında Baki adlı genç bir arkadaşımız çırak olarak çalışıyordu. Halit Kurtay isimli arkadaşımız da bitişğinde berberde çalışırdı. Birlikte Ziya Gökalp Lisesinde okurduk. Zeki Bozarslan emekçi, açık sözlü ve kararlı bir özgürlükçüydü. Ondan ve dükkân ortamından Kürt Halkının özgürlük mücadelesinin ideolojik ve politik mücadelesi konusunda çok şey öğrendik. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra yurtdışına giden ve İsveç’e yerleşen arkadaşlardan biriydi. Orada yaşamını yitirdi. Cenazesi 1 Mayıs 2004 tarihinde Diyarbakir’e getirildi. Arkadaşlarla birlikte havaalanına cenazeyi karşılamaya gittim ve defin törenine katıldım. Onu saygıyla anıyorum. Ruhu şad olsun.

Diğer Zeki ise Zeki Adsız idi. Bingöllü

değerli bir arkadaşımızdı. Diyarbakır'da 1977 yılında yapılan ve Özgürlük yolunun adayı Mehdi Zana'nın seçimde aday olup kazandığı yerel seçimlerden sonra tanıdım. Diyarbakır'a yerleşmişti. Genel-iş Sendikası Başkanlığını ve akabinde DİSK 10. Bölge temsilciliğini de yapıyordu. Kararlı, direngen, cesur ve güven veren bir arkadaştı. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra o da birçok arkadaş gibi yurtdışına çıkmak zorunda kaldı. Daha sonraki dönemde bir grup arkadaş ile birlikte PSK ile yolları ayrıldı ama Kürt halkının özgürlük mücadelesinde en ön saflarında mücadelesine devam etti. Ne yazık ki amansız bir hastalık peşini bırakmadı ve yurtdışında yaşamını yitirdi. Onun da cenazesi yurtiçine getirildi. Bir grup arkadaş ile birlikte Diyarbakır'de havaalanına karşılamaya gittik. Bingöl'den gelen akrabaları ve içlerinde tanıdığım kayınbiraderi Şaban ile birlikte karşıladık. Cenazeyi Bingöl'e götürmek üzere Diyarbakır, Lice, Silvan yol ayrımına kadar eşlik ettik. Orada Şaban ve diğer akrabalarının isteği ile Bingöl'e uğurlayıp Diyarbakır'a geri döndük. Onu da rahmetle anıyorum. Ruhu şad toprağı bol olsun.

İşte böylesine acı, tatlı olaylarla dolu ve de fırtınalı bir dönem geçirdik. Bu halde kendimizi 12 Eylül 1980 Askeri ve Faşist Darbesinin karşısında bulduk.

12 Eylül 1980 Askeri Faşist darbesi, öncelikle, Türkiye'de ve Kürdistan'da demokratik kanallarda gelişen ve serpilen, gün geçtikçe güçlenen toplumsal muhalefeti engellemek, sindirmek ve yok etmek amacıyla gündeme sokulmuştu.

Demokratik kanallarda gelişen Kürdistan ulusal ve toplumsal muhalefeti PSK- Özgürlük yolundan adaylar 1977'de Diyarbakır ve 1979'da Ağrı'da yerel seçimlerde Belediye Başkanlıklarını kazanmış, yine Batman'da belediye seçimleri kazanılırken yapılan senato seçimlerinde Siirt'e DDKD çevresinden gösterilen adayla yüksek bir oy almıştı. Yapılan demokratik

örgütlenmelerle kitleler hem bilinçleniyor hem de devrimci, demokrat ve yurtsever saflarda örgütleniyordu. Bu durum egemen çevreleri oldukça ürkütmüştü.

Diğer yanda, egemenler, yaşanan ekonomik bunalımdan çıkış için ancak baskıcı bir dönemde uygulanabilecek 24 Ocak ekonomik kararları olarak adlandırılan bir ekonomik programı uluslararası sermayenin de katkısıyla yürürlüğe sokmak arzusundaydılar.

Nihayet her iki amacı da gerçekleştirmenin yanı sıra Kürdistan ulusal mücadelesini demokratik kanallardan şiddet sarmalına yöneltmek uluslararası arenada yalnızlaştırmak arzusunda oldukları da sonraki yıllarda anlaşılıyordu.

12 Eylül 1980 Askeri faşist darbesinin arifesinde okulu bitirdikten sonra Trabzon'a öğretmen olarak tayinim çıkmıştı. Darbe esnasında öğretemdim. Fakat darbeyle birlikte birçok arkadaşın yakalanması, bazılarının yurt dışına çıkması Diyarbakır'de kalan arkadaşlarla fırtınalı bir dönemi daha yaşamaya neden oldu.

Darbenin ilk iki yılında yurtdışında çıkan ve illegal yollardan yurda sokulan yayınları (dergi ve bültenler) dağıtıyor ve elden ele ulaştırıyorduk. Yakalanan ve tutuklanan arkadaşlara ve ailelerine sahip çıkmak yapılan işler arasındaydı. Diyarbakır'ın sur içi sokakları bu işlerin ve yayın alışverişinin anılarıyla doludur.

1983 ile birlikte kalanlarımız da yakalandık. Bundan sonra Diyarbakır 5 nolu cezaevi süreci bir başka fırtınayı yaşamamıza neden oldu. Diyarbakır 5 nolu ile ilgili yazılanlar, araştırmalar, belgeseller ve kitaplar çok şeyi aydınlattı. Elbet her bir açıdan yaşananların anlatılması ve yazılmasının büyük bir değeri vardır. Benim açımdan bu konu şimdilik başka bir yazının konusu olsun.

1987'nin yaz aylarında Diyarbakır 5 nolu cezaevinden tahliye olunca yaşama adapte

zor da olsa yavaş yavaş gerçekleşiyordu. Diğer yanda ulusal demokratik mücadelede yer alan güçler için adım adım toparlanma gündeme geliyordu.

İlk karşılaştığım aktivite kış aylarında sanırım 1987 yılında yapılan genel seçimler dönemindeydi. Seçimlere SHP de katılmıştı. Birçok tanıdık isim SHP saflarına katılmıştı. Yapılan kahve toplantıları kalabalık oluyor ve bu toplantılarda tanıdığım insanlar da konuşmacı olarak katılıyordu.

Doğrusu bu durum tuhafıma gitmişti. Tüm bu olup bitenlerden ve yaşadıklarımızdan sonra tekrar sosyal demokrat olarak tanımlansa bile gerçekte sosyal demokrasinin fikriyatından uzak olup Kemalizm zincirleriyle bağlı SHP saflarında mı siyaset yürütülecekti? Bu soru kafamı kurcalamıştı. Ben de uzak durmaya çalıştım.

1989 yılında ise yerel seçimler yapıldı. Bu seçimde yapılan çalışmalar Diyarbakır'de ve oradan yayılarak Kürdistan'ın diğer illerinde 12 Eylül döneminin esaretini kıracak adımların demokratik alanda atılmasına zemin hazırladı.

Akabinde, yayın alanında siyasal ve kültürel gazete ve dergiler yayınlanmaya başladı. Kürt siyasetçileri tarafından yayınlananlardan biri Medya Güneşi ve hemen akabinde Özgür Gelecek dergileri idi. Sonraki yıllarda ise çeşit arttı. Bunlara haftalık gazeteler, aylık dergiler eklendi. Bunlardan DENG dergisi ve yayınları Diyarbakır'de hala yaşamına devam etmektedir.

Aynı zamanda dernekler ve sivil toplum kuruluşları yaygınca kurulmaya başladı.

Bu dönemde en önemli adımlardan biri kanaatimce de en önemlisi, '70'li yıllardan farklı olarak, Kürt hareketi açık ve yasal siyasi partiler kurmak suretiyle siyasi sürece müdahil olmalarıdır.

Ben de siyasal faaliyetlerin yanı sıra Diyarbakır'de 1990 yılında Ferhat

Baran arkadaşım ile Dilan Kitabevini açtık. Sonrasında ise Diyarbakır'de Dilan Yayınevi'ni kurdum. Sanırım yayınevi olarak Diyarbakır'de bir ilk idi. Fakat Dilan Yayınları arasında çıkan kitapların tamamına yakını için DGM tarafından toplatma kararı veriliyordu.

Diyarbakır 5 nolu cezaevi ile ilgili yayınlanan iki ayrı kitaptan ise dava da açıldı. Birinin yazarı Ahmet Kaymak idi. Mahlas isimle yayınlanmasına rağmen Ahmet arkadaş, bir dava açılması halinde asıl isminin açıklanmasını istemişti. Nihayet hakkımızda Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesinde (DGM) açılan davadan ikimiz de beraat etmiş ancak kitap yasaklanarak toplatılmıştı. Diğer ise Bayram Bozyel'in yazdığı 5 nolu ile ilgili bir kitaptı. O zaman F.Welat mahlas ismi ile yazıldığı ve kimliği açıklanmadığı için yazarı hakkında bir takibat yapılmadı. Ama kitap yasaklanmaktan ve toplatılmaktan kurtulmadı. Yine, hakkımda bu kitap ile ilgili Diyarbakır DGM'de açılan davadan ise beraat ettim.

1990'lara doğru demokratik alanda örgütlenme olanakları genişliyordu.

1989 yılında yapılan yerel seçimler için PKK çevresi hariç olmak üzere Diyarbakır'deki tüm çevrelerden insanlar bir araya gelerek "Demokratik Platform" oluşturdu. Bu inisiyatif bağımsız bir adayla seçimlere katılma çalışmasını başlattı.

PKK çevresi hala demokratik zemindeki çalışmalardan ve mücadeleden uzak duruyordu. Çünkü küçümsüyordu adeta dudak büküyordu. Ta ki HEP kurulup gelişme yoluna girinceye kadar. HEP gelişme sağlayınca da bu zemine balıklama atıldılar. Ve bu atlayış bu günlere kadar geldi. Bununla ilgili söylenecek çok şey var. Bu konuyu, ileride yazılmak üzere, şimdilik bir kenara koyuyorum.

Demokratik platformda bizzat yer alan veya aktif destek verenlerden hatırladığım

kadarıyla bazı isimler şunlardı; Vedat Aydın, Talat İnanç, Refik Karakoç, Reşat Tunç, Boksor Hayri, Rahmetli Zülküf Özer Hoca, Kenan Kızıl, Haluk Yıldızhan, soyadını hatırlayamadığım Zeki, Ferit Söke, Hatip Dicle ve Salih Şimşek gibi arkadaşlardı. Hatip Dicle ile sandık görevlilerini de saptıyorduk ve aynı zamanda arkadaşı olan bir matbaacıda sandık müşahit kartları ve diğer evraklar basılıyordu.

Demokratik Platformu oluşturan komite tarafından yapılan listede ismi yer alan insanlara sırayla Bağımsız Belediye Başkan Adaylığı teklifi götürülmüştü. Listede yer alan isimler çeşitli gerekçelerle kabul etmeyince sıra Refik Karakoç'a gelmişti. O da yapılan teklifi yakın arkadaşlarıyla mütalaa ettikten sonra kabul etti.

Yerel seçim çalışmaları yoğun bir propaganda dönemi ile geçti. Yapılan kahve konuşmaları mahallelinin yoğun katılımı ile geçiyordu. Keza Dağkapı meydanında yapılan miting de öyle.

Demokratik Platformun seçim çalışması 12 Eylül baskıcı rejim döneminin yarattığı olumsuz siyasi atmosferin dağılmasında bir adım olmuştur. Ancak seçimi kazanamamıştık.

Kanımca, buna etken olanlardan biri aynı oy çevresine hitap eden Av. Hüseyin Tayfun'un DSP-Demokratik Sol Parti'de aday olması ve bu yüzden oyların bölünmesi, seçim sandıklarına sahip çıkma konusunda yeterli çaba gösteremememiz ve en yakın rakip olan SHP'nin adayı Turgut Atalay'a Devlet'in güvenlik vb birimlerinde çalışanların oylarını yöneltmeleriydi.

Demokratik Platformun çalışmaları yerel seçimden ibaret kalmadı. Çeşitli etkinliklerle devam ediyordu. Bu durum devletin hoşuna gitmemişti. Çünkü muhalefet tekrar demokratik kanallarda boy verip gelişme gösteriyordu.

Çok geçmeden 1990 yılında geniş kapsamlı bir operasyon yapıldı. Bu operasyon ile Demokratik Platform içinde yer alan PSK, PEŞENG, KAWA, Rızgari- Ala Rızgari, KDP geleneğinden insanlar gözaltına alınıp

sorgulandılar. Bizim, PSK çevresinden, epeyce arkadaş yakalanıp sorgulanmıştı. Rahmetle andığım arkadaşım Kenan Kızıl ile birlikte kaçak duruma düşmüştük.

Demokratik Platforma yönelik operasyonda gözaltına alınan dost ve arkadaşların soruşturmaları, bazı davalar açılmakla birlikte, büyük oranda takipsizlikle sonuçlandı. Ben ve Kenan Kızıl arkadaşım da sonraki yıllarda ayrı ayrı tarihlerde gözaltına alınıp sorgulandık. Benim hakkımda O zaman faaliyette olan DGM'de olay ile ilgili dava açıldı ancak yargılama sonucunda beraat ettim.

Beraat ile sonuçlanan dava için gözaltına alındığım zaman evlendiğim günün ertesine rastlamıştı. Bir gece gözaltında kaldıktan sonra çıkarıldığım DGM savcılığında serbest bırakılmış ancak daha sonra dava açılmış ve yargılama sonunda beraat etmişim.

Yeri gelmişken belirtmem gerekir ki Kenan Kızıl'ı da ne yazık ki kayıp ettik. Değerli ve mücadele içinde çok emeği geçen arkadaşlardan biriydi. Keza bu yıllarda Edip Samancı, Yavuz Koçoğlu, Nurettin Basut, Mahmut Yiğitel ve Fehmi Demir'i de birbirinin peşi sıra kayıp ettiğimiz arkadaşlardı. Bu dönemde her biriyle mücadele içinde anılarımız ve tanıklıklarımız var. Bunlar, bu yazı kapsamı dışında anlatılacak değerli anılardır. Bu arkadaşlar 12 Eylül 1980 askeri faşist döneminden sonra PSK'nin yurt içinde toparlanma sürecinde ve devamında yollarımızın mücadele saflarında kesiştiği arkadaşlardandı. Başka bir yazının veya ileride fırsat olup yazarsam anılarda yer vereceğim konular olarak kalsın. Tümünü saygıyla anıyorum. Ruhları şad toprakları bol olsun.

Demokratik Platforma yönelik operasyon konusuna şunu da eklemeliyim; yapılan sorgulamalarda; platformun toplantılarının yakından takip edildiği ve ortam dinlemesi yapılmak suretiyle toplantılarda yapılan konuşma ve tartışmaların tümüyle kayıt altına alındığı ortaya çıktı. Ancak yargılamalara konu yapılan olaylar,

demokratik zeminde yapılan açık faaliyetler olması nedeniyle, birçoğu takipsizlik veya beraat ile sonuçlanmıştı.

Bazı ekleme ve düzeltmeler yapmak isteği ile bu yazıyı yayınlamak üzere tekrar gözden geçirdiğim zaman sevgili eşim Emine ile evliliğimizin 25. yıl dönümüydü. Fırtınalı yıllar içinde çeyrek asrı geçen bir zaman diliminde yaşamımızı Emine'yle birlikte geçirdik. Bu süre içinde çocuklarımız da yaşamımıza katıldı. İtiraf etmeliyim ki çocuklar hayatımıza renk, heyecan ve güzellikler kattı. Acı ve tatlı yanlarıyla dolu çeyrek asrı geçen ortak yaşamımız bugünlere geldi. Ailem hep yanımda oldu ve desteklerini esirgemedi. Bu süre isabetli bir evlilik yaptığımızı kanıtladı. Zamanın bu dilimi, fırtınalı yıllarımızın, sıkıntı ve güçlükleri de olan ama renkli ve hayat dolu bir kesitidir. Her bakımdan esirgemedikleri destekleri için tümüne müteşekkirim.

Son olarak, siyasal faaliyetler içinde yaşadıklarımızdan hareketle diyebilirim ki;

demokratik zeminde şeffaf, açık, sivil ve demokratik yollarla verilen mücadelenin önü kesilemez. Engellemeler olsa bile demokratik mücadele kendi mecrasında ilerlemeye devam eder. Yapılan engellemeler ve baskılar ise hukuk dışı olacağından kalıcı olamaz. Demokratik mücadele bir yerde yine mecrasına akar ve ilerler...

Ve haşarı çocukların fırtınalı yılları da...

* Bu yazıyı sevgili dostum Ramon Kahraman'ın derleyip yazdığı "78 Kuşağının Şen Çocukları" adlı kitabında yayınlamak üzere yazmıştım. Ancak editoryal bir hatadan dolayı, kitapta özgeçmişim yayınlanırken, yazı kitapta yer almadı. Yazımı, bazı düzeltme ve eklemelerle birlikte döneme ilişkin tanıklığımı ortaklaştırmak için yayınlıyorum.

** Biliyor musun kardeşim, yakın zamanda Argeş buraya gelecek. Troçkist olduğu söyleniyor. Bana hızla Troçkizm ile ilgili kitaplar bul, onunla tartışmak için hazırlanmak istiyorum.

Di bin sîya koronayê de roj û rojev

Mazhar KARA

Mazhar KARA

Kovara DENG

1. Qarantîna

Roj çiqas hêdî hêdî ber bi rojava de dimilmile. Pir bê dil dimeşe. Dilê wê qet naxwaze biçe ava.

Dengê we tê min. Hûn dibêjin; Ji xwe kes şevê naxwaze. Bira roja zer xwe li ezmanê hêşîn bixapîne û neçe ava. Lê, derdê giran ew e ku, şev jî naqedin. Roja zer ku çû ava jî, xwe li wir ji bîra kir. Ku çû êdî zû bi zû li me venagere. Em jî şevê dirêj ên bêdawî naxwazin. Şev dişibe mirinê. Lewre şev tariye. Tariya kor jîyanê ji mirovan didize.

Lê tenê roj para mirovan nakeve. Lewra dû rûyê jîyanê hene. Şev û roj, tarî û ronahî. Ku roj li ba me biçe ava, wê li dereke dinê, ji kesên din re bide der. Ji xwe dinya bi çerx û fitl û dewran e. Ew her li dora roja zer bê west dizivire. Ji hinekan re ronî û ji hinekên dinê re tariyê tîne. Belê em van rastîyan baş dizanin. Lê roja zer îro, bi rastî wan rojan pir tiral e. Pir hêdî tevdigere. Ew van rojan dereng diçe ava. Ku, çû ava jî zû bi zû dernayê.

Ev çend wext e ku, em li ber pacê ne, ew her li cîyê xwe ye. Weka teyra per û baskê wê kikiyayî be, jar û bê hêz mabe û hêdî hêdî bifire. Yan dilê wî naxwaze biçe ava,

an jî ew dixwaze demeke dirêj li halê me ye xirab temeşe bike. Yan jî ew jî weka me di bin giraniya rojên coronayê de westîyaye êdî.

Belê, dilê rojê tune ye ku, îro biçe ava. Ku, di rojên Nisanê de, roj li ezmana biçilwile, gul û gupikên dar û beran, kulilkên rengîn bibiriqin, mirov dixwaze xwe bavê derve. Bi reng û bêhnên xweş ve xemilî de nikare di hundur de tiral tiral rûnê, bisekine. Di wan rojên Coronayê de ajans jî dereng tevdigerin. Gelo îro çend kes nexweş ketin, çend kes mirin? Hê ew tabloya hêşîn li ser ekranê televîyonê naxwîyê. A xirab ew e ku, ji kuçê jî dengê zarokan nayê.

Xirecira rojane, hatin çûyîna wesayîdan a bi lez û bez, gurîna dengê wan, qîrevîra fêkîfroşan jî ji kuçê nayê. Belê kuçê êdî ne ew kuçeyên berê ne. Ya giran ew e ku, dengê zarokan ji kuçê nayê. Ku dengê zarokan ji kuçê neyê kuçê xirabe nin, wêran in. Ew gund û bajarê ku, dengê zarokan jê neyê ew gund û bajar wêra nin, xirabe ne. Ku gund û bajar xirabebin, dinya jî xalî û xirabe ye.

Li ber pacên malên bi axîn û nalînan ve tije, çavên bi xem li kûçên vik û vala temaşe dikin. Belê, cewr, cewrker û bindest bi hev re, bi bêrîkirineke mezin di pacên bînteng re, li

derbazbûna bihara rengîn û tava tiral temaşe dikin. Dilê rojê tune ye biçe ava û ajansan jî dest bi nûçeyan nekir. Di serê me de xweyalên pêşerojê, bêrikirîa bihar û havînê û sewalên bê sînor. Gelo qoronayê mutasyon derbaz kir ya na, gelo ewê kêngê biqede, gelo derzî û derman wê kêngê li gaziya me werin? Ajans jî tiralin. Ew jî dereng dest bi nûçan dikin.

Belê, cewr û cewrkar bi hev re bêriya bihara û havîna germ a rengîn dikin. Li Kurdistanê, di şevên havîna germ de, galeqala li pêş şemugan bi carekî de şevên tarî dadiqurtînin. Lê yên herî pirtirîn bêriya azadiyê dikin dişa em bindest in. Ku em dernekevin derve, agirê jîyanê danedin, çerqa aboriyê nagere. Wê çaxê jî, him em bi zaro û zêçan ve, di qula xaniyande bi zikê birçî dikevin xewa sivik. Him jî cewrkar û kedxur. Belê di wan rojên Coronayê de xewne giştan bi hev re sivik e.

Çavek me li derve, li liva biharê û roja tiral e û çavek me li televîyonê yê. Ji kuçê dengê zarokan nayê. Ji pacê de bêhna biharê diherike hûndurê malan. Zarok di hundur de nayêne zevtê...

2. Serê me tevlîhev e

Belê em ji tirsî Coronayê bi rojan e di hundur de nin. Nojên di hundur de jî ne ew roj in. Her rojeke hûndur beramberê deh rojan in. Belê em di hundur de di hepsê de nin. Navê gardîyanê, dergevanê ber derê me jî Corona ye. Ew nahêle em ji hurdur derkevin. Kê serê xwe ji hundur derîne ew bi hostayî bi wana vedide. Dergewaneke ji surê ye ew. Kesî ne reng û rûçikê wî/wê diye, ne jî bejn û bala wî/wê. Ne diyar re ku, ew nêr an jî mê ye jî. Lê baş tê zanînê ku, ew cewrkareke xedare. Lewre, wî rihê pir kesan girtiye. Diyar e ku, wê hê jî bigire.

Roj tirale. Rojeva me jî her Corona 19 ye.

Alimên welat li ser ekrana her êvar dibine mêvanên mala me. Hewl didin ku di derheq Cronaya cewrkar nasbikin û bi me bidine naskirinê. Ew dixwazin derheq coronayê de, di derheq fen û fûtên wî, hêza wî, çek û sîlehên wî de me hîşar bikin ku, em bikaribin

xwe ji êrîşên wî biparêzin. Niha min çima got; wî? Ji ber ku Corona her çi dibe bira bibe. Em dizanin ew cewrkar e, zalim e. Li vê welatî, di nava jîyana civakî de, kênc cewrkar, pirên wî jê mên in loma.

Alimê ilmê fenê, wan çendan qet ji ser ekranan nayên xwarê. Wan êdî dewsa siyasetvanên fetbaz û pisporê nîvcû girtine. Ew tiştêkî baş e. Di nav tiştên xirab de carna tiştên baştir jî tene dîtîne. Belê cira wan ji ya siyasetmedarên vî welatê, yên ku hetanî niha tevîya ekranên tv yan di dest wana de bûn pir û pir baştir e. Em ji gotinên wan pir fêhm nekin jî, qe nebe şer û pevçûna wana kême e. Ji bo derzî û dermanan agahdariyê didine me. Ew her dibêjin; maske, navber, mesafe û paqijî. Mala wan ava. Bi me baş dane fêmkirinê, di vê pêvajoyê de carekî dinê jî tune ye.

Belê gotina wana gelek zelal e. Di nava civatê gelek kes bi wan gotinan ne bawerin. Ew dibêjin Corona morona tune ye. Ev yek derew e. Amerîqa me dixapîne...

3. Di mal de malxo û malîvan bîntengin

Li gor agahdariyan dibêjin di dû destpêka pêvajoya coronayê û di rojên qarantînayê re hevberdana jin û mêran ji sedî sî zêde bûye. Eman, yeman sebir hevalno...

Malxo û bermalî bi hev re di malê de, bi zarokan re hêviyên rojên xweş dihûnandin. Lê mixabin roja tiral wan rojan hîn giran tevdigere. Ku çerxa rojê dirêj dibe diwar û banê xwanî cî li merû teng dikin. Ew hêviyên pêşerojê roj bi roj dihêlinin. Nivîn jî êdî weka berê nerm û xweş nînin. Doşekên hevimêş weka bizmarên pola di piştî merûyan re diçe. Li gor bermalîyan malxo, her radizên, dixwun, veduxun û li televîzyonan temaşe dikin. Ne kar, ne şuxul, ne ger, ne qehwe, ne jî heval û hogir. Jiyan tu carî ewqas teng û tel nebû. Ne diyarê ku emê kênga derkevin firehîyê. Ya giran, ya here giran jî ev e. Ji ber vê yekê, malxo û bermalî her bîhteng dibin. Bi wî awayî roj derbaz nabin. Zarokan di pacê re li deng û banga buhara ku, li derve bi tena serê xwe, di perê jîyana me re bi reng

û bengên xwe yê xweşik ve diherike temaşe dikin. Tenê temaşe dikirin. Tenê temaşekirina biharê bi kêrî tiştekî nayê. Ew yek her bîhna mirovan teng dike. Em êdî dixwazin xwe bi coş û bê sînor berdin nava kelekela bihara rengîn. Lê coronayê pêşî li me girtiye. Şûrê xwe yê ji agir girtiye û li pêşîya malan di nobetê de ye. Goga gilover, pisîkleta sorik û solên bi teker di mal de betalîn. Ji ber vê yekê, bêhna zarokan jî teng e.

Bîhna malxo teng, bîhna malîyê teng û bêhna zarokan teng e. Bi rastî bêhna hemîyan roj bi roj teng dibe. Em gişt bîhn teng in. Sifrên xwarinê weka berê bi tem nînin û me li ba hev nacivînin êdî. Masên xwerinê jî êdî me naynin ba hev. Sifre teng bûne, ode teng bûne, xanî teng bûne.

Lewre, cî ji dilan teng e Coronaya malvêrat dilê me teng kirîye.

4. Em ê kînga bê tirs li ba hevdû rûnên

Ji derzî û dermanan jî hê xebereke xêrê nehatiye. Zanyaran hêviyên me qut kir. Em pir bi wan bawer bûn. Me digot, ilim û teknoloji pir û pir bi pêşketiye. Alimê ilmê fenê û tenduristiye wê di nava mehekî de me bi derzî û derman kin. Lê nebû. Heval û hogir nexweş in. Dê, bav, av, xal, xalozj, amojn, der û cînar nexweşin. Nexweşî roj bi roj zêde dibe. Hezkeriyên me jî ber derdek bê dermen, jî ber neyarek nexwîyayî dimirin. Mirin mala te wêran be. Te çewa sifra xwe li welatê me danîye û bi salan e jê ranakî.

Rojeva hemî dinê mirin e. Navê mirinê corona ye. Ya me Kurdan corona û birakujî bi hev re li ser karin. Birakujî an xwekujî rast e? Ji min re wisa tê ku em dikarin wan herdu têgehan bikin ser hev û jî wan re bibêjin bêaqilî. Mala kêmaqîlan her bê aqûbet e. Em bi Coronayê nikarin, bi neyarên hov, bi cewrkarên xedar nikarin. Lê ji hev re gurê harin. Bav û kalên me zûda gotine. “Golîkê malê ji gayê malê natirse.” Ev gotin jî êşkere dike ku Kurd her jî hev re êginin bûne û hê jî jî hev re êginin. Do pêşmergekî qehreman hate kuştinê, şehîd bû. Lê, bi sedan jî wan jî, jî ber coronayê koça dawîn kirin.

Belê roj tiral e. Bê dil dimeşe. Him dereng diçe ava û him jî dereng dide der. Lê em şênîyên malê, êdî newêrin di mala xwe de jî li ba hevdû bi dilrihetî rûnên. Dê ji bona zarokên xwe ditirsîn, bav ji bona jin û zarokên xwe. Ev tirseke duserî ye. Dayîk û bav him jî bona zarokên xwe ditirsîn û him jî ji bona xwe. Dibên, li ku ez Coronayê ji derve bînim nava malê û zarokên min nexweş bikevin? Lê ku zarokên min coronayê ji derve bînin û min û malxoyê min, bi nexweşîyê xînin? Lê, yek ji me bimire? Ji ber vê yekê ku, yek bikuxwe, hemî şênîyên malê dikevin tatêlê. Her yek bi alîyekî direvin. Bi guman û bi metirsî jî hev dûr dikevin.

Hêviya me ma bihareke dinê. Offf, emê kêngê bê metirsî li ba hevdû rûnên û jî kuxuk û pişkîna hevdû netirsîn. Gelo kînga?

5. Binê bêrikê qul e

Belê, kesên, ji betalî, tiralî û razana di mal de hezdirin jî zefin. Yên ku, ev yek bi xweşa wan naçe jî gelek in. Lê betalî hetanî kêngê?

Dayka min digot; “destê rihet li ser zikê birçî ye.”

Li wê welatî bi milyon mirov bi keda destê xwe debara xwe dike. Roja ku neşixulîn diz di mal de nakele. Ku, kar tunebe nan jî tune ye. Zar û zêç birçî dimînin.

Xewa birçîyan nayê.

Li wê welatî ku, kedkarên salan, rojek nexebite, kesek çopek nan nade destê wan. Tîrsa birçîmayîne jî ya Coronayê mezintir kerket. Karkir li ser karê xwe nin û Corona jî li ser karê xwe. De vêca xwedê dide kî...

6. Kurd hevdû dixwin

Coronaya malxirab rojê çend kesî jî nava me dibijêrê dibe. Xizanîyê mala me xirab kirîye. Me ziman û çand jî dest daye. Sazîyên me yê çandî tunin, dibistanên mi tunin. Li bakûr, sazîyên me yê zanîstî tunin. Çerxeke me ya aborî a hevdem tune ye. Sazîyeka me ya tendurustiye tune ye. Sazîyek me jî nexweşîyan biparêze tune ye. Lê em pesnan didine xwe dibêjin em hêzeke ewqas mezinin, wiha serkeftî nin hwd.

Bindestîya salan em helandine. Li Başûrê welêt çend pêşketinî netewî yên piçûk dixwiyên. Ew destkeftinên piçûk ji bona her kurdekî welatparêz çevkanîya hêvîyên mezin in. Lê pir mixabin ku, hinek ji me! ji bona rûxandina wan sazîyên hêvîya Kurdên jar li ser karê xwe yê qirêjin. Neyarên hov bi fen û fûtên mezin li firsenda xwe digere. Neyarên bav û kalan, van çendan di firsendek baş bi dest xistin. Wana, di careke dinê jî ava me şêlû kirin. Ji bona gurên pişt cûn bi hêsayî nêçîra xwe bikin mij û moran û dûxaneke tîr çêkirin. Hewa bi mij û pûs e. Do pêşmergeyek qehreman di nava vê mij û pûsê de jîyana xwe ji dest da. Mala sebeban wêran be.

Corona çopek nanê rojane jî li me birî. Neyaran em di sêla sor de helandin. Lê em dev ji kîn û rikên xwe yê bê derman bernadin. Bi kêmaqilîya xwe, bi hêsanî, fesalê didin neyarên xwe ku pîlanên xwe yê li dij me yeko yeko cîbicî bike.

Ewên ku hurmeta wan ji huqûq û destkeftiyên birayên wî re tunebe, birayê neyaran e. Ne yê birayên xwe ye. Ker jî ku carek li derkî bikeve herîyê, careke dinê di wir re naçe.

Pîlanên neyaran yên kevn, bi awakî serkeftî her dubare dibin. Şaş û metel im ku em çewa hîşar nabin û wan defikên kevnar nabînin.

Corona jî ji heqê ehmeqan dernayê.

7. Kurdan kurdî hetikand

Ziman, mafê ziman, dara ziman. Li bajarê metrepolê Kurdî di nava jîyana rojane de tune ye. Kurd şerê deh duwalan dîkin, hev dû dikujin. Her yek ji yekê dinê pirtir Kurd e. Lê, kesek ji yê din zêdetir bi Kurdî ne axive. Yên diaxivin jî bi tevrecke cuda, li gor dilê xwe hevokan dihune.

Me ne tenê Kurdistan, me Kurdî jî hetikand.

8. Tenê şerûd ranawestin

Belê, coronayê dinya ser û bin kir. Dinyayê, ji ber şerê bi qoronayê re, ji mejbûrî şer û

pevçûnên xwe yên kevn piçek rawestand. Wan çendan, Tirkên û Ermenan jî, di van rojên dawîn de, şerê xwe yê li qada Kurdistanê Sor dane rawestandinê. Lê şerê Kurda yên navxweyî tu car ranaweste. Neyarên Kurdan tu wextî rênade wan ku aqilê xwe û feraseta we weka amûreka tekoşînê bi kar bîne.

Ji ber vê yekê jî, şerê Kurdan tu car ranaweste. Yek jî koça li ser behrê ranaweste. Mixabin Ayan Bebek jî kêmanabin. Em her li ser rê û dirbanin û ji welatê xwe direvin.

Ma ne bes e? Wê kê bikaribe ji vê rewşa xirab re rêkî bibîne. Dixwiyê ku, li pêş sazîya siyaseta Kurd pîrs û pîrsgirêkên pîr û pîr giran henin. Ew pîrs û pîrsgirêk her ku diçin zêde dibin. Lewra çevkanîya wan pîrs û pîrsgirêkên me şerê malxirabîyê, malwêranîyê ye. Av disekine, agir disekine. Lê neyarên me nasekinin. Şerûdên hov her li ser karin.

Ew civatên bê tîfak roj bi roj pîrsgirêkan diafirînin û wan li hevdu zêde dîkin. Lê corona nahêle em ji malê derkevin.

9. Patron hezar panot şand

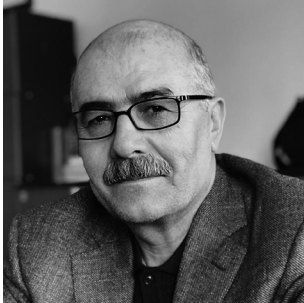
Bi tiralî û xizaniyê dîzik nakele. Derxûna derê dîzikê tune ye. Lê bêhna xwerinê jê nayê. Kargeh girtîne. Zarok li malê birçîne. Roja tiralê xwe tevnade. Hêvî ma bihareke dinê. Bihareke dinê jî gelekî dûr dixwiyê. Tîrsa birçîbûnê ji ya Coronayê mezintir e.

Patron do ji me re hezar panot şand. Belê pê re nameyeke bi dilşewat jî şandiye. Dibe min ji we re hezar panot şand. Lê hûnê di dû pêvajoya coronayê re ji min re deh rojan badîlhewa bixebitin. Dîsa jî mala wî ava. Rêkî dinê jî li ba me tune ye. Nifta nan di xwîdana enîyê de veşartîye. Bê kar û xebat xwîdan ji enîya mirovan nayê. Tîrsa birçîbûnê tîrseke xedar e. Jar û bindest ji tîrsa birçîbûnê bi salan e ku, li ser rê û dirbane.

Dibên derzî û derman ji Nexweşîya Coronayê re hatîye dîtinê. Hêvî di bihareke dinê de ye.

Lê Dermanê kulên me yên kûr? Dermanê wan kulên me yên kûr ên kor li ku ye?

Di kurmancî de tewang û guherbarî

Nasir KEMALOĞLU

Tewang û guherbarî taybetmendiyên zimanê me yên herî balkêş in. Ji ber ku baş bîn fehmîkirin, di vê nivîsê de bi rêzîk û qeydeyên rêzîmanê hatine şîrovekirin.

Qertafên ku navan (û bêjeyên ku wek navan tîn hesibandin) bi bêjeyên din ve gire didin û bi bêjeyan ve pêwendiyê saz dikin re « qertafên **halên navan** û qertafên **tewangê** » tîn gotin. Nav ji ber ku **tewangê** çê bikin van qertafan digirin. Her wiha tewang û qertaf tekildarê hev in. Zimanê ku tê de mijara qertafan tune be tewang jî tê de tune ye. Ji ber vê yekê tewanga navan di her zimanî de tune ye.

Tewang di zimanê me de rewş, zayend û jimara bêjeyan (nav, cînav, lêker) diyar dike. Xênî rengdêr, hoker, daçek, gîhanek û baneşanan bêjeyên dinê de hevokan de tîn tewandin.

Di Kurmancî de tewanga herî balkêş ya navên nêr e. Tewang, bê qertaf, di xwezayîya navan de ye. Yê ku yekkîteyî û yê ku di kîteya wan ya dawîn de « **-a-**, **-e-** » hebe, (**aş** digere) di tewangê de tîpên « **-a-**, **-e-** » ditewin dibin « **-ê-** » (**êş** digere).

Navên Netewandî	Navên Tewandî
Bozan nan dixwar.	Bozên nên dixwar.
Xanî hatîye neqîşandin.	Xênî hatîye neqîşandin.
Hesen kurê kî ye?	Hesên kurê kî ye?
Şivan pez diçêrand.	Şivên pêz diçêrand.
Dewar hat nav gund.	Dewêr hat nav gund.

Tewanga ku li jorîn mînakên wê hatine dayîn, ya tîpên bideng di kîteya dawîn de « **-a-**, **-e-** » dibe « **-ê-** », taybetmendiyekî Kurmancî ye. Bi rastî mijara « **tewang** » ê tekildarê vê rewşê ye. Le belê di qîsedan û nivîsandina **rojane** de êdî bikaranîna wiha hey pê de **kêm** dibe û jî holê ra dibe.

• Tewanga navên nêr bi awayekî dinê, bi qertafa « **-î** » yê pêk tê. Ev tewanga hanê jî di axaftina rojane de **kêm** tê bikaranîn. Mînakên jêrîn de navên nêr yên tewandî û netewandî hatine nimandin. Bi gelemperî rewşa netewandî zêdetir tê bikaranîn.

Navên Netewandî	Navên Tewandî
Bozan nan xwar.	Bozan-î nan xwar.
Hesen kurê kî ye?	Hesen-î kurê kî ye?
Şivan pez diçêrand.	Şivan-î pez-î diçêrand.
Ez Baran hezdikim.	Ez Baran-î hezdikim.
Ez nan dipijînim.	Ez nan-î dipijînim.
Plansazîya bajar .	Plansazîya bajar-î .

• Tewanga **kîteya dawîn** ya navên mê **tune** ye. Hergav bi qertafa « -ê » tîwewandin. Di hevokan de li ber lêkerên têper qertafa tewandinê digirin û li ber yên teneper jî qertafa tewandinê nagirin. Ev rewşa hanê di tabloya jêrîn de hatîye ravakirin.

• Tewanga navên nêr **yan** bi tewandina kîteya dawîn (**-a-**, **-e-** dibe **-ê-**, dîwar-dîwêr) **yan jî** bi qertafa « -î » yê (dîwar-î) tê çekirin. Herdu rewş bi hev re nayên bikaranîn (Welat-**welat-î**-welêt). Her wiha « Ez roja sêşemê diçim **welêt-î** » nayê gotin. Ji ber ku mijar baş bê fehmkirin di tabloya jêrîn de navên bi herdu zayêndan hatine nimandin.

Navê nêr/mê netew.	Tew. di kîteyê de	Tew. bi qertafê
Osman hat malê.	Osmên hat malê.	Osman-î hat malê.
Osman digot çî ?	Osmên digot çî ?	Osman-î digot çî ?
Gulan hat malê.	---	---
---	---	Gulan-ê digot çî ?

• Qertafa tewangê « -î » bi navên nêr yên ku li pê hinek rengdêrên diyarkirinê hatibe re (Vî beran-î li lawik xist.) tê bikaranîn. Her wiha li pê jimarên ji nozdan (19) şûnda jî (Ji bîst-î şûnda bijimêre !) tê gotin û nivîsandin. Navên ku li pê rengdêrên şanîdanê « **vî, vê, wî, wê, van û wan** » tîwewandin, gorî zayend û jimarên xwe ditewin.

Te dît? **wî** camer-î çî kir!

Te dît? **wê** canik-ê çî kir!

Rojê **sed** kes-î li mala me nan dixwar.

Vî lawik-î tu çî dixwazî?

Vê qîzik-ê tu çî dixwazî?

Sed-î sed ez dizanim.

Van bajarî-y-**an** pir pesnên xwe didan.

Wan bajarî-y-**an** pir pesnên xwe didan.

• Cînavên tewandî bi du beşan tîwewandin.

✓ Cînavên Kesîn : **Min, te, wî/wê, me, we, wan**

✓ Cînavên Şanîdanê : **Vî, vê, wî, wê, van, wan**

• Qertafên tewangê ji bona zayend, pirjimarî û ravekan « **-a, -ê, -î, -ên, -an û -o** » ye.

Gul-**a** baxçe-y-ê we. Gul-ên baxçe-y-**an** vebûn. Qîz-**a** Qemer-î **Kur-o ! Keç-ê !**

• Lêker jî bi gorî kes, dem û raweyan qertafan digirin û ditewin. Qertafên tewandin û kişandina lêkeran wek li jêrin tên nimandin, meriv dikare bi **du** beşan bibeşîne. Tewandina lêkeran de qertaf him li paş rayên (kokên) lêkeran him jî li pêş wan tên. Ji wan re jî « **paşqertaf** » û « **pêşqertaf** » tên gotin.

A) Paşqertafên Tewandina Lêkeran

a) Qertafên Zemanê Borî yê Dûr

(Min, te, wê/wî, me, we, wan) : Xwend-î-y-e

(Ez, tu, ew, em, hûn, ew) : Ket-**im-e**, ket-î-**y-î**, ket-î-**y-e**, ket-**in-e**, ket-**in-e**, ket-**in-e**

b) Qertafên Zemanê Borî yê Nêz

(Min, te, wê/wî, me, we, wan) : Xwend

(Ez, tu, ew, em, hûn, ew) : Ket-**im**, ket-î, ket, ket-**in**, ket-**in**, ket-**in**

c) Qertafên zemanê niha

(ez, tu, ew, em, hûn, ew) : di-xwîn-**im**, di-xwîn-î, di-xwîn-**e**, di-xwîn-**in**, di-xwîn-**in**, di-xwîn-**in**

(ez, tu, ew, em, hûn, ew) : di-kev-**im**, di-kev-î, di-kev-**e**, di-kev-**in**, di-kev-**in**, di-kev-**in**

d) Qertafên zemanê wêbê

(ez, tu, ew, em, hûn, ew) : -ê bi-xwîn-**im**, -ê bi-xwîn-î, -ê bi-xwîn-**e**, -ê bi-xwîn-**in**, -ê bi-xwîn-**in**, -ê bi-xwîn-**in**

(ez, tu, ew, em, hûn, ew) : -ê bi-kev-**im**, -ê bi-kev-î, -ê bi-kev-**e**, -ê bi-kev-**in**, -ê bi-kev-**in**, -ê bi-kev-**in**

e) Qertafên raweya xwestinê

(ez, tu, ew, em, hûn, ew) : bi-xwîn-**im**, bi-xwîn-î, bi-xwîn-**e**, bi-xwîn-**in**, bi-xwîn-**in**, bi-xwîn-**in**

(ez, tu, ew, em, hûn, ew) : bi-kev-**im**, bi-kev-î, bi-kev-**e**, bi-kev-**in**, bi-kev-**in**, bi-kev-**in**

f) Raweya fermanî :

(tu, hûn) : bi-xwîn-**e**, bi-xwîn-**in**

(tu, hûn) : bi-kev-**e**, bi-kev-**in**

g) Qertafên Zeman û Raweyên Hevedudanî :

Çîroka Zemanê Niha : Ez di-ket-**im**, tu di-ket-î, ew di-ket, em di-ket-**in**...

Çîroka Zemanê Wêbe : Ezê bi-ket-**a-m-a**, tuyê bi-ket-**a-y-î**, ewê bi-ket-**a**, emê bi-ket-**a-n-a**...

Çîroka Raweya Xwestinê : Ez bi-ket-**a-m-a**, tu bi-ket-**a-y-î**, ew bi-ket-**a**, em bi-ket-**a-n-a**...

Bihîstîya Zemanê Niha : Ez di-ket-im-**e**, tu di-ket-i-y-î, ew di-ket-i-y-e, em di-ket-in-e...

Çîroka Zemanê Borî : Ez ket-i-bû-m, tu ket-i-bû-y-î, ew ket-i-bû-y-e, em ket-i-bû-n-e...

- Çîroka Raweya Mercî** : Ez ket-**i-ba-m-a**, tu ket-**i-ba-y-î**, ew ket-**i-ba-y-a**, em ket-**i-ba-n-a...**
- Bihîstîya Zemanê Borî** : Ez ket-**i-bû-m-e**, tu ket-**i-bû-y-î**, ew ket-**i-bû-y-e**, em ket-**i-bû-n-e...**
- Bihîstîya Zemanê Wêbê** : Ezê ket-**i-bû-m-a**, tuyê ket-**i-bû-y-a-y-î**, ewê ket-**i-bû-y-a**, emê ket-**i-bû-n-a...**
- Bihîstîya Raweya Mercî** : Ez ket-**i-bû-m-a**, tu ket-**i-bû-y-a-y-î**, ew ket-**i-bû-y-a**, em ket-**i-bû-n-a...**
- Mercîya Zemanê Borî** : Ez ket-**i-bi-m**, tu ket-**i-b-î**, ew ket-**i-b-e**, em ket-**i-bi-n...**
- Mercîya Zemanê Wêbê** : Ezê ket-**i-bi-m**, tuyê ket-**i-b-î**, ewê ket-**i-b-e**, emê ket-**i-bi-n...**

B) Pêşqertafên Tewandina Lêkeran

1) Pêşqertafên Erênîyê

a) Qertafên zemanê niha

- (ez, tu, ew, em, hûn, ew) : **di**-xwîn-im, **di**-xwîn-î, **di**-xwîn-e, **di**-xwîn-in, **di**-xwîn-in, **di**-xwîn-im
- (ez, tu, ew, em, hûn, ew) : **di**-kev-im, **di**-kev-î, **di**-kev-e, **di**-kev-in, **di**-kev-in, **di**-kev-in

b) Qertafên zemanê wêbê

- (ez, tu, ew, em, hûn, ew) : -ê **bi**-xwîn-im, -ê **bi**-xwîn-î, -ê **bi**-xwîn-e, -ê **bi**-xwîn-in, -ê **bi**-xwîn-in, -ê **bi**-xwîn-in
- (ez, tu, ew, em, hûn, ew) : -ê **bi**-kev-im-, -ê **bi**-kev-î, -ê **bi**-kev-e, -ê **bi**-kev-in, -ê **bi**-kev-in, -ê **bi**-kev-in

c) Qertafên raweya xwestinê

- (ez, tu, ew, em, hûn, ew) : **bi**-xwîn-im, **bi**-xwîn-î, **bi**-xwîn-e, **bi**-xwîn-in, **bi**-xwîn-in, **bi**-xwîn-in
- (ez, tu, ew, em, hûn, ew) : **bi**-kev-im, **bi**-kev-î, **bi**-kev-e, **bi**-kev-in, **bi**-kev-in, **bi**-kev-in

d) Qertafên raweya fermanî

- (tu, hûn) : **bi**-xwîn-e, **bi**-xwîn-in
- (tu, hûn) : **bi**-kev-e, **bi**-kev-in

e) Qertafên Zeman û Raweyên Hevedudanî

- Çîroka Zemanê Niha** : Ez **di**-ket-im, tu **di**-ket-î, ew **di**-ket, em **di**-ket-in...
- Çîroka Zemanê Wêbe** : Ezê **bi**-ket-a-m-a, tuyê **bi**-ket-a-y-î, ewê **bi**-ket-a, emê **bi**-ket-a-n-a...
- Çîroka Raweya Xwestinê** : Ez **bi**-ket-a-m-a, tu **bi**-ket-a-y-î, ew **bi**-ket-a, em **bi**-ket-a-n-a...
- Bihîstîya Zemanê Niha** : Ez **di**-ket-im-e, tu **di**-ket-i-y-î, ew **di**-ket-i-y-e, em **di**-ket-in-e...

•Di kişandina zemanê niha, zemanê wêbê, raweyên xwestinê û fermanî û di zeman û raweyên hevedudanî yên hatine nimandin de him pêşqertaf him jî paşqertaf tên bikaranîn.

Hinek qertafên kişandina rawe û zemanan wek hevin. Lê belê ji ber ku baş werin nîşandan û şîrovekirin qertafên hemû rawe û zemanan li **gorîn** hatine nimandin.

2) Pêşqertafên Neyînîyê

a) Neyînîya dema niha (**na**-neyînîya **di**-)

Ez îro **na**-xebitim. Hûn **na**-çin qereqolê!

b) Neyînîya dema wêbê, demên borî û tewandinên hevedudanî (**ne**-neyînîya **bi**-)

Ez ê **ne**-xebitim. Ma hûn ê **ne**-çin qereqolê!
Ez **ne**-xebitîyama. Hûn **ne**-çûbûyana qereqolê!

c) Neyînîya raweya fermanî (**ne**- û **me**-neyînîya **bi**-)

Ne-xwîne ! **Ne**-xwînin !
Ne-re (**ne**-çe) ! Lê **ne**-xe !
Me-çe ! Lê **me**-xe !

• Pêşqertafa « **me**- » di gotinê de tê bikaranîn. Lê di nivîsê de gorî rêzimanê rastîya wî « **ne**- » ye.

d) Neyînîya Awarte (**ni- neyînîya **di**-) :** Ev neyînîya hanê bi tenê ji bo lêkerên « zanîn û karîn » tê bikaranîn.

Ez **ni**-zan-im . Kuro tu kişya-y-î , **ni**-kar-î pê !

Guherbarî

Hinek bêje (nav, cînav û lêker) bi gorî wate û fonksîyonên xwe di hevokan de qertafên tewangê û tewandinê (qertafên jimarê, zayend, zeman û raweyan) digirin. Lê miqabil hinek bêje (rengdêr, hoker, daçek, gîhanek û baneşan) jî bi çî awayî dibe bila bibe tu qertafek nagirin û wek xwe dimînin. Di zimanê me de lêker, nav û cînav guherbar in. Ji aliyê guherbarîyê de bêje bi du beşan tên beşandin.

1) Bêjeyên Guherbar : Bêjeyên ku di hevokan de gorî vatîni û wateyên xwe qertafan digirin re tê gotin. Di hevokan de nav û cînav qertafên halan, lêker jî qertafên zeman û raweyan digirin.

a) Nav

hevok-**a** pirsîyarî
hevok-**an** şîrove dikim.
hevok-ên direj xwendin-ê de pirsgirêk-**an** çêdikin.
Ji hevok-ê bêje-**y-ek** derxist.

b) Cînav

Tu-**y-ê** gêj nizanî !
Ew-ê dîn dîsa hat !
Kî-**y-e** ji min re bibêje !
Kîjan-ê li te xist.

c) Lêker

Ne-xebit-îbûme
Ne-nivîsand-îbûye
Di-xebit-îm
hat-**im**, hat-î, hat-**ib-am-a**, hat-**ib-im**...

2) Bejeyên Neguherbar : Ji bêjeyên ku di hevokan de qertafan nagirin re tê gotin. Bêjeyên ku li jêr hatine nimandin, qertafên zayendê û tewandinê nagirin.

a) Rengdêr

Çîyayê **bilid** berf lê dibare.

Wî qelemê bide min.

Kîjan çeqelê jêdiki.

Kanîya **sar** dilê merivan rihet dike.

b) Hoker

Mala xwe **rind** çêbike.

Min wê carê xwe **zexm** girt.

Niha tu çi dibêji ?

Ez **par** hatim Didimê

c) Daçek

Bi şekir çayê nexwe !

Li te zor hatiye.

Di malê **de** tişt nema.

Lo bavo min **ji** vî qîzikê **re** pirî got...

Ez **jî** têm.

d) Gihanek

Şêr û piling hatin hev !

Ne here **ne** werê.

An mirin **an** sexwebûn.

Geh digirî **geh** dikene.

e) Baneşan

Lo lo ! Tu kîyî ?

Wey li min bavo !

Haylo te jî qisekir !

Erê **lê lê**! Erê **lo lo**!

• Guherbarî bi mijara qertafên zayendê û tewandinê ve girêdayî ye. Bi girtin û negirtina qertafan bêje dibin guherbar û neguherbar.

• Bêjeyên neguherbar (rengdêr, hoker, daçek, gihanek û baneşan) di hevokan de **wek nav** bên bikaranîn qertafên tewandinê digrin. Her wiha ji ber ku qertafan digirin û ditewin vatinîyên wan tîr guhertin û dibin nav.

Çavkanî :

1. Emir Djeladet Bedir Khan et Roger Lescot, *Grammaire Kurde (Dialecte Kurmandji)*, Paris 1970
2. Samî Tan ,*Rêzimana Kurmancî ,Stenbol, Weşanên Instituya Kurdî Ya Stenbolê çapa 2., Adar 2011*
3. Arif Zêrevan, *Bingehên Rastnivîsandina Kurdî (Kirmancî)*, Stockholm,NEFEL,1997
4. Qanatê Kurdo,1991 ,*Gramera Zmanê Kurdî kurmancî-soranî,Îstanbul,Weşanên Roja Nû çapa 2,335 rûpel*
5. Joyce Blau-Veysî Barak,*Manuel de Kurde-Kurmanjî,Paris,L'Harmattan,1999*

6. TÎGRÎS, Amed, Pêşkîr û Parkîr, Stockholm, Weşanên Medya çapa yekemîn 2001
7. TAS, Çetin, Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî, İstanbul, Diwan-çapa duyemîn, Eylül 2013
8. Aynur Bozkurt, Kesandina lêkerên Kurmancî, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2008
9. İNCEKAN, Abdullah, Geçişli Fiiller ve Ergativ, Weşanên Nûbiharê, çapa yekem, İstanbul 2014
10. <http://www.bicuk.de/reziman1.htm>(12/03/2012)
11. <http://kaniyasor.wordpress.com/gramera-ziman-e-kurdi/>(29.10.2012)
12. Enstîtuya Kurdî, Kürt Dilini Tanıyalım, Stenbol (16.11.2012)
13. <http://www.birnebun.com/hejmar/PDF/birnebunweb35.pdf>, Amed Tigrîs, Ziman (25.11.2012)
14. <http://niviskar.se/wp-content/uploads/2012/08/5.pdf>(17.11.2012)
15. <https://sites.google.com/a/baranrizgar.co.pirs-u-mijaren-zimane-kurdi/tewandina-navder-u-cinavan-tewang>
16. https://fr.wikipedia.org/wiki/Alphabet_phonetique_international(20.03.2013)
17. <http://sites.univ-lyon2.fr/latin/ress-fiches/gram/declin-cas.pdf>(04.04.2013)
18. http://www.rojava.net/26.07.2005_Kurmanci_hisen-kartal.htm(09.06.2013)

Rewşa dawî a Îran û Rojhilatê Kurdistanê!

Dara NATIQ

Dara NATIQ

Kovara DENG

Rejîma Komara Îslamî a Îranê her di yekem roja bi talan birina destkewtên şoreşa gelên Îranê û bi dest ve girtina deshilatê hemî hewl û cehda xwe kir ku ji Îranê cehenemekê bo xelkê xwe çêbike û xelkê evdal û bîrsî bihêle û elheq hewl û bernameyên wê jî di doma zêdetir ji çil salên borî de, di warê guherîna Îranê bi cehenemê tewaw serkevtî bûye. Yek ji wan bernamayan wêran kirina aboriya Îranê bû.

Darêtina bi hûrî ya siyasetên navxweyî û hevaheng kirina siyasetên derveyî ji bo çêkirina dijminan û mezaxtina dahatên berfireh ên welat di rastaya sergirtina îdeolojiya pozbilindane (bilindfirane) ya zêdexwaziyên xwe, bona gihîştina bi rêberatiya cîhana Îslamê cuda ji gendeliya hevsarberedayî ya hikûmetî karî ku xelkê ji nanê ser sivka xwe jî bêpar bike.

Rejîm di pêşve birina vê siyaseta aborî de li pey vê armancê bû ku nanê xelkê jî di nava lepên xwe de bihêle daku bi vî rengî hemû ewên ku digel siyasetên rejîmê nînin bitirsîne û gefa qut kirina nanê wan bixwe û ji vê riyê we hêza xwe

ya tepeserkar di navxwe û hêzên dagîrker û destêwerder di derveyî welat de li jêr navên wekî Spaha Pasdaran, besîc, û... hwd roj bi rojê berfirehtir bike: Ji ber ku di “Umulqera ya Îslamî” ya Îranê de, ew tex ne tenê destên wan nagihîje devên wan, belku di talan kirina malên giştî, gendelî, û rantxwariyê de serbest û azad hêlane.

Ew aboriya wêran ku rejîm wê wekî aboriya Îslamî! bi nav dike, tenê beşek ji kêşeya xelkê Îranê ye, ku rojane digel wê de serûkar hene, û her rojê bi aloziya wê ve zêde dibe.

Ji bilî kêşeya aborî, vê rejîmê bi hezaran kêşeyên din jî bo xelkê afirandiye, ku her yek ji wan kêmnirxîtir ji kêşeya aborî jî bo wan nînin, bi awayekî ku bingeha civaka Îranê tevlihev kirine.

Nebûna azadî, serkut û zexta zêde ya li dijî kêmaniyên olî û mesebî, serkut û şikandina neteweyên xeyrî fars, û talana çavkaniyên avî û bin`erd ên herêmên derdora Îranê, û stemên bêqas ên din li dijî xelkê Îranê beşek din ji wan kêşeyan e.

Komara Îslamî a Îranê bi xurt û berfireh kirina terorê, ne ewlehî di herêmê de û cihgir kirina dîktatoriya olî a weke xwe ji bo welatên din ên cîhanê, hemû karîn û şiyana madî û olî a xwe yê xistiyê holê, alîkariyên herî mezin dide hikûmet û girûpên fendemêntalistên navçeyê û hemû bi hev re bi serokatî û hevkarîya Îranê, astengeke mezin li hember berbi pêşdeçûna demokrasîyê û tenahiyê di herêmê de çekirîye û heta niha serkevtin ji bi dest xistine.

Ji aliyekî din we guh nedana rejîma Îslamî a Îranê bi yasa û rêsayên navdewletî û hewldan bo destpê rageyştin bi çekên navekî û zêdexwazî û saportkirina girûpên terorîstî û destwerdan li kar û barê welatên herêmî û çekirîna alozî û tevdanan bû sedemên dorpêçên berfireh yên abûrî bo ser wî welatî bi taybetî ji aliyê dewleta Amrîka yê ve. Bandora wan dorpêç û helwestên civaka navdewletî û nemaze dewleta Amerîka li dijî Îranê, ji hêla aborî ve bûye sedemê bê qîmet bûna buhayê diravê Îranê û giran bûna sedî sed ya nirxa pêwîstiyên jiyanê bi giştî û xasmanî erzaqê xwarinê, bê îtibar bûna sîstema bankî û ji kar rawestana piraniya fabrikeyên navxweyî, ji kontrol derketina rewşa bazarê, vekişîna kompaniyên biyanî û helweşîna piraniya girêbestên ticarî û bazirganî bi wan kompaniyan re, êdî rûxana yekcarî ya aboriya Îranê xistiyê rojevê. Ev pîrsgirêka di hêla aborî de bandor li ser hemû aliyên jiyana xelkê daniye û êdî jiyana wan pir zehmet bûye û bêkarî, buhatî û nebûna îmkânên jiyanê bûne sedemê bêkar mayîn û birçî bûna bi milyon xelkê Îranê.

Guman nîne ku penguhirîna wan hemû qeyran û pîrsgirêkên dê li pêşerojê da bibe sedemê ji kontrol derketina îdare kirina civakê û ber bi teqîna yekcarkî

û serhildana seranserî ya xelkê Îranê bo rûxandina vê rêjîmê û rizgar bûn ji wan hemû arîşeyên jiyanê.

Li rewşek wesa de em dibînin rêjîm herî zêde ji serhildana gel ditirse ta ku zext û fişarên Amerîka, ji be wê jî tê pêşbînî kirin ku rêjîm li pêşerojê de hewl bide jîngehek bi temamî leşkerî û tund li ser welat de zal bike û di nav hêzên serbazî û rêvebirên xwe da jî dest bi tesviye kirinê bike da ku bi yekdest kirina hikûmetek bi rengê polîsî û leşkerî, bikare pêşiya rûxana xwe bigrin. Lê pîrsgirêk meztir ji hindê ye rêjîm bikare wan pîrsgirêkan bi zora çek çareser bike û bixwaze pêşiya wê herekata nerazî bûna xelkê bigire. Êdî rêjîmê li cem civatgeha wî welatî meşrûûiyeta xwe ji dest daye û xelkê bawerî pê nemaye. Rêjîmê şiyana modîriyet kirin û organîze kirina wan hemî kêşe û arîşeyan tuni ne û xelk êdî vê rêjîmê naxwazin.

Ji aliyekî din ve û herweke dizanin ku, roj nîne ku bi sedema siyasetên dij-minkarane ên rejîma Komara Îslamî, gelê Kurd li Rojhilata Kurdistanê ber bi rûyê girtin, kuştin, bidarve kirin, ketina li ser mayînen çandî (mînen veşartî) ên rêjîmê û maddeyên hişber, bêkarî, destengî, xemokî û destdirêjiya li ser kerameta keç û jinên Kurdistanîyan û zext û givaşa dem û dezgehên ewlekarî û ajanên vê rêjîmê nebin.

Ji aliyekî din ve em dibînin ku serbarê hemû pîlan û astengiyên emnî û metirsîyên vê rêjîmê li ser canê wan, xelkê bêzarbûyî ê Kurdistanê, hişyartir û yekgirtitir ji caran û cesûrane û lehengane, ji derfetên cur bi cur mifahê distînin. Bi bilind kirina dengê nerazî bûnê û berevanî kirin ji mafên medenî û neteweyî, kabûsa tirs û bê dengiyê di hemberî rêjîmê de dişînin. Bi vî awayî em dibînin ku xelkê Kurdistanê bi xwedî derketina ji îrade û

nasnameya neteweyî û nîştimanî ya xwe, biryar dane ku êdî di bin barê koletî, bedbextî û bênasnameyî de jiyanê nekin. Bona bi destxistina mafên xwe, bi xebata cemawerî û medenî, tirs û sama tarîfî û zexta vê rejîmê, di kok û binetarê de dakutin û biherifînin.

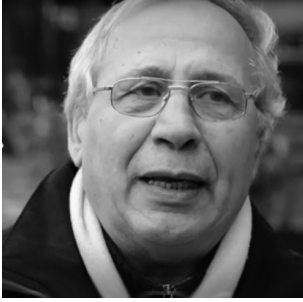
Hêzên rejîmê weke axeke dagirkirî bi Kurdistanê re tevdigerin. Siyaseta rejîma Komara Îslamî ewa ye ku bi zora çewisan-din û tund û tûjiyê, xwesteka demokrasîyê û mafê neteweyî yên wî gelî serkut bike, ji ber ku ew li ser vê baweriyê ne ku xurt bûna her tevgereke azadîxwazane dibe sedema parçe parçe bûn û ji hev belav bûna Îranê, lewra ji xebatkarên me û neteweyên din yên Îranê bi cudaxwaz

dihesibînin û li gor vê yekê jî bi awayekî bê rehmane cezayan bi ser wan disepînin.

Ew rastiya vê yekê dibêje me, ku zû yan dereng, rejîma Îranê bi sedema kelekebûna zulm û zorî û bêdadiyê li ser hev, nêzî lêva kendalê jinav çûnê dibe, û heke her bi vî awayî dirêjiyê bide siyasetên xwe, û ber bi qebûl kirina nasnameya neteweyî ya neteweyên Îranê û demokratîze kirina welat pêngavan hilnegire, dûr nîne ku di pêşerojê de wekî Iraq û Sûriyê ber bi perçe perçe bûnê ve here.

Rastiya vê boçûnê jî ji vir ve çavkanî digre, ku em dibînin neteweyên bindest roj bi rojê zêdetir girîngiyê didin nasnameya xwe û rizgariyê dîkin xudîka daxwazên xwe.

İçerik bakımından Dersim Lawıkları-V

Munzur ÇEM

1938 Ağıtlarında Zirve Noktası: „DERÊ LAÇÎ“ (LAÇ DERESİ)

Bu ağıta değinmeye başlarken önce kimi okuyucuların da merak ettiği „Derê Laçî“ adının nereden geldiğine ilişkin soruya açıklık getirmeye çalışayım. Laç, Laç Deresi'ne yakın mesafedeki Pilvank köyü halkından biridir. Bu kişi, Dersim'de çokça yapıldığı gibi, kış aylarında köyü terk edip derede bulunan „gome“ (kom) gidiyormuş. Bir kış günü çiğ gelip Laç'ı götürmüş cesedi ancak aylar sonra kar eridiğinde bulunmuş. Bu olaydan sonra dereye onun adı verilmiş ve böylece „Derê Laçî“ adıyla anılmış.

Başından beri üzerinde durmaya çalıştığım örneklerden de anlaşılacağı gibi, yöre halkı duygu ve düşüncelerini ya da değerlendirmelerini lawıklar vasıtasıyla sansürlü bir şekilde aktarıyor. Bu lawıkları ya da ağıtları yaratanların falan kes ya da devlet ne der, ne düşünür diye bir dertleri pek yok. Onlarda kahraman kaharman, hain hain, akıllı akıllı, çıkarıcı çıkarıcı, aptal aptaldır.

Bana kalırsa Hewayê Derê Laçî ya da Lawıka Derê Laçî, 1937-38 soykırımıyla ilgili ağıtlar içerisinde zirvede yer alan bir eserdir. Bir katliamı, bir soykırımı bu kadar net ve olayın

farklı yanlarını bu kadar uyumlu bir şekilde dile getiren edebi bir ürün zor bulunur.

Dr. Yektan Türkyılmaz 13.11.2017 tarihli „biamag“ sitesinde yayınlanan „Asmên ra Roz Vîneto: Yimami'nin Ağıtları Soykırım İncelemelerine Neleri Hatırlatıyor?“ başlıklı makalesinde „Hewayê/Lawika Derê Laçî“ ile ilgili bilimsel bir analiz yaptı. Yanılmıyorsam bu, 1938 ağıtlarıyla ilgili olarak bi çerçevede yapılan ilk analizdi. Türkyılmaz'ın yorumlarında katılmadığım kimi noktalar olsa ve alıntılardığı kırmanca tekstlerde kendisine ait olmayan eksiklikler bulunsa da makaleyi çok önemli bulduğumu belirtmek isterim.

Türkyılmaz'ın, Lawika Derê Laçî'nin yayınlandığı kaynaklara ilişkin yazdıklarına ise bir kaç ekleme yapmak gerekiyor. 1970 yılından beri yakından izlediğim kadarıyla Derê Laçî dahil, 1938 ağıtlarını kasetlerde ilk okuyan kişi sanatçı Zılfî Selcan'dır. 1977'lerde Zılfî'nin Avrupa'da yapılmış kasetlerini Türkiye'de dinlediğimizi hatırlıyorum. Hata bunlardan bir kaç tanesini tekst olarak yazmış ve yine onun imzasıyla Özgürlük Yolu dergisinde yayınlattım.

KOMKAR'ın desteğiyle yapılan Zılfî'ye ait kasetler sonraki yıllarda özellikle de Alman-

ya da oldukça yaygın bir şekilde dağıtıldı. Ayrıca, Zılfî'nin kendisi de 1980'lerin başlarına kadar Newroz geceleri başta olmak üzere birçok kitlesel etkinlikte bunları söylüyordu. Türkyılmaz'ın de bahsettiği gibi Berhem Yayınları bu ağıtın bir varyantına „Dersim Türküleri-Tayê Lawikê Dêrsimî“ adlı kitabında yer verdi (1992). Ondan bir yıl sonra (1993) Munzur Çem imzasıyla yayınladığım „Tayê Kılâmê Dêrsimî“ adlı kitabımda Lawika Derê Laçî'nin 3 ayrı versiyonu yer alıyor. 2003 yılında Deng Yayınları tarafından İstanbul'da yayınlanan „Hewara Dêrsimî“ adlı çalışmamda ise 4 varyant var. İkinci cildi 1991 yılında yayınlanan ve çok sayıda görgü tanığı ile konuşularak hazırlanmış Gülümse Ey Dersim romanım, kanımca bu güne kadar yapılmış çalışmalar içerisinde, 1937-38 Dersim geneli gibi Derê Laçî direnişinin değişik sahnelerine de en yakından ayna tutan yazılı kaynak niteliğindedir.

Dengbêj Serdar, 1985'lerden bu yana Dersim ağıtlarını, tıpkı Zılfî gibi otantik haliyle başarılı şekilde okuyan sanatçılarımızdandır. Silo Qiz bir yana, aynı konu ile ilgili olarak Hüseyin Doğanay, Veysel Boruç, Rayver Heylo, Hasan Yıldırım, Daimi gibi sanatçıların adlarını da katkı sunmuş sanatçılar arasında anmak gerekir.

Neyse, kaynaklarla ilgili bilgilendirmeyi burada noktalayalım ve yeniden dönelim Lawika Derê Laçî'ye.

Sözleri ve müziği Welîyê Usênê Îmamî (Welîyê Wuşenê Yimamî)'ye ait ağıtın bütün varyantları, Dersimlilerin durumunu ya da hallerine ilişkin gerçekçi bir tespitle başlıyor. Ağıtın, elimde bulunan 4 varyantında (202) bu konuya değinen satırlar aşağı yukarı aynıdır:

„Halo halo, hal yaman o“ ya da „Wela wela, hal yaman o,“

Ordî amo dormê qapan o

Cayê welaxe ma nêdano,“ dörtlüğüyle başlıyor ağıt varyantları.

Ancak, ben burada sözünü ettiğim 4 varyanttan biri olan Varto'lu Dewrêş Baba'ya ait varyantı sonraya bırakıp ilk elde Welîyê Uşênê Îmamî'ye ait varyantlarla başlamak istiyorum:

Varyant I

Wela wela wela yaman o
Ordî amo, dormê ma qapan o
Çê aşîrû birijîyo
Kes dest ra ma nêdano
Şêrê Derê Laçî
Tede miz (203) û duman o

Türkçesi

Ah halimiz yamandır
Ordu gelmiş, etrafımız kapalı
Yıkılsın aşiretlerin evi
Kimseden destek gelmiyor
Gidin Laç deresi diyarına
Sis ve dumana gömülü

Varyant-II

Hala bêrê halê ma çi yaman o
Ordî esto ma ser
Dormê ma qapan o
Şêrê dîyarê Derê Laçî ser
Tede şîn û şîwan o

Türkçesi

Gelin görün, ne yamandır halimiz
Ordu kuşatmış bizi
Etrafımız kapalı
Gidin Laç Dersi Diyarına
Sis ve dumana gömülü

Varyant-III

Ax de halo halo
Halê ma yaman o
Ordî esto ma ser
Cayê welax (204) ma nêdano
Hala şêrê dîyarê Derê Laçî
Tede şîn û şîwan o

Türkçesi

Ah, halimiz yaman
Ordu kuşatmış bizi
Nefes aldirmiyor
Hele gidin Laç Deresi diyarına
Yas ve çığlıkla dolup taşıyor

Görüldüğü gibi Laç Deresi'ndeki durumu da her 3 varyantın giriş bölümünde yine aynı satırlarla tanımlanıyor. Derenin „mız (sis) ve duman“la örtülü olması ya da oradan „şin û şîwan“ (yas ve çığlık) haykırıışlarının yükselmesi, yaşanan dehşeti dile getiren ortak satırlardır.

Çevredeki birçok aşiretten yardım görememek hatta onlardan kaynaklanan ihanetle karşılaşmak, Laç Deresi ağıtında direnişe katılmayan Dersimlilerin tutumunu eleştiri tarzında dile getirilen ortak noktalardan bir diğeridir:

Varyant-I

Çê aşîrû birijîyo

Kes dest ra ma nêdano

(...)

Çê aşîronê xayînû birijîyo

Qirkerdena ma da risvet û pere

Türkçesi

Evi yıkılsın aşiretlerin

Kimse el vermiyor bize

(...)

Evi yıkılsın hain aşiretlerin

Katledilişimizi rüşvet ve paraya çevirmişler

Varyant-II

Heq adirê aşîrû wedaro

Kes ma rê alaqtare (205) nêvano

Bextê aşîrû birijîyo

Kes ma rê alaqtare nêvano

Türkçesi

Tanrı ocağını söndürsün aşiretlerin

Kimse „Allah kurtarsın“ demiyor bizim için

Bahtı yıkılsın aşiretlerin

Kimse „Allah kurtarsın“ demiyor bizim için

Varyant-III

Vatê“ Heq adirê aşîrû wedaro

Kes ma rê alaqtare nêvano

Türkçesi

Tanrı ocağını söndürsün aşiretlerin

Kimse „Allah kurtarsın“ demiyor bizim için

Lawikin bütün varyantlarında, Derê Laçi ve çevresinde savaşılan Demenanlı silahşörlerin kahramanlıkları hayranlıkla ve gurur-

la dile getirilir. İvisê Seykali adındaki genç silahşör ise bunlar içerisinde en ön planda olan kişidir. O kadar ki adı adeta direnişin sembolü halini gelmiş olan İvis, Türk ordu birliklerinin dikkatini çok çeken ve açıkça ifade edilmese de hayranlıkla bahsedilen ve çokça korkulan bir yigittir.

İvis, sadece korkusuz bir savaşçı değil, o aynı zamanda çok güzel sesi olan Dersim halk ezgilerini çok güzel söyleyen bir direnişçidir.

1975-76'lı yıllarında bölgede Gülümse Ey Dersim romanım için saha çalışması yaptığım sırada, İvis'in, 1938'deki çatışmalar sırasında silah arkadaşları tarafından eleştirilmesine rağmen çatışma anında türkü söylemeyi bir kurala dönüştürdüğünü hemen hemen konuştuğum herkesten duymuştum. Anlatılanlara göre bu onun bir özelliğiymiş. Hatta bir gün o bölgede bulunan en yüksek rütbeli Türk komutan onun söylediği ezgileri duyunca, yanında bulunan Halvoriye'li Mistê Sûre vasıtasıyla, kısa bir ateşkes önerisinde bulunuyor ve bir kaç türkü söylemesi için rica da bulunuyor. İvis ise bu öneriyi kabul ediyor ki Gülümse Ey Dersim'de bu olay roman diliyle aktarılmaktadır. Aynı konuya ağıtın bütün varyantlarında değinilmektedir:

Varyant-I

İvisî *xo sano Pulê Pîl Xatune*

Hem dano pêro hem qeydû vano

Gos dê vengê İvisî yeno

Şêrê mi hala se vano:

Vano:

„To hîrê ordî ontê ma ser

Axirî dîn îslam o

Destê Heqî dame pêro

Ordîyê to ra nefer nêverdame“

Türkçesi

İvis *Pluê Pîl Xatune*'yi tutumuş

Hem dövüşüyor hem türkü söylüyor

Sesi geliyor İvis'in

Yiğidim ne diyor hele

„Üç ordu ile kuşatmışsın bizi

Ne de olsa İslam dinindeniz

Tanrı izin verirse dövüşür

Nefer bırakmayız ordudan“

Varyant-II**İvisî** Axayê mi

*Xo sano dîyarê Pulê Pil Xatune
Hem dano pêro hem pa qeydû vano
Ax Alay Qumendanî xo sano Dara Tole
Bêbext pusula ra nîya dano
„Gos dê vengê İvis axayî (206) yeno
Cuwavê alayû çituri dano.“
Vano:
„To hîrê ordî ontê ma ser de
Nêvana axirî dîn îslam o
Heqî ke dest da dame pêro
Nafa ordiyê to ra
Tek neferî nêvardame“*

Türkçesi**İvis** axam

*Tutmuş Pulê Pil Xatune'yi
Hem dövüşüyor hem türkü söylüyor
Ah, Alay Kumandanı Dara Tole'ye yerleşmiş
Kaleş dürbünle bakıyor
„Dinleyin İvis axanın sesi geliyor
Alaylara nasıl yanıt veriyor hele“
Üç ordu sürdür üstümüze
Bu kez tek nefer sağ bırakmayız ordudan“*

Varyant-III

*Ordî qumandanî usto ra dîyarê pulî
Pusula ra nîyadano
Vano:
„Vengê İvisî yêno
Ax nê no zalim (207) heqa ma de se vano?“
Vano:
„Zalim to hîrê ordî ontê ma ser
Heqî ke dest da ma
Ordîyê to ra neferî nêverdame.“*

Türkçesi

*Ordu kumandanı Tepeyi tutmuş
Dürbünle bakıyor
„İvis'in sesi geliyor
Ah,, zalim neler söylüyor hakkımızda, diyor.
„Zalim, diyor
Üç ordu ile kuşatmışsın bizi
Tanrının izniyle
Ordudan tek nefer bırakmayız geriye*

Ağıt'ın bütün varyantlarında direniş önerilir ve yüceltilirken, direnmeme ya da boyun eğme yerilmektedir. Ancak bunu yaparken

devlet ordusunun sayıca çok oluşuna vurgu yapılmakta, öldürülmekle bitmeyeceği de dile getirilmektedir.

Varyant-I

*Destê xo ra xo mecêrê
Sar ma rê qolaye vano
Pepûg bêro binîso
Cêncûnê ma rê biwano
(...)*

Türkçesi

*Ellerinizi kenetleyip beklemeyin
El-alem yadırgar bizi
İbibik kuşu gelsin konsun
Ötsün gençlerimiz için
(...)*

Varyant-II

*Derê Laçî bivêso
İvisê mi çet o
Derê Laçî bivêso
Bira qirvan çet o
Ordî urzno ra amo
Dorme ro ma gureto
Destê xo ra xo mecêrê
(...)
Kam ke ma ra bimiro
Ci rê saltanet o
(...)*

Türkçesi:

*Yansın Laç deresi
Çetedir İvis'im
Yansın Laç deresi
Babası kurban çetedir
Yola çıkarılmış ordu
Kuşatmış bizi
Ellerinizi kenetleyip beklemeyin
(...)
Saltanattır
Ölüm bizim için*

Varyant-III

*Lazê mi dest û boji semernê we
Koto ra wertê tavure
„Biko!
Lerze meke, raver meso, rew memire
Ordîyê zalimî zaf o
Dînya ma ser o kerda sojiya sûre*

Türkçesi

Sıvamış kolları oğlum
Dalmış tabura
Oğlum!
Acele etme, öne çıkma, ölme erken
Zalimin ordusu çok
Dünyayı üzerimizde
Çevirmişler kızgın bir saca

Varyant-I

Şêrê Derê Laçî ser
Tede danê pêro gayê şîyayî (207)
Miz duman o
(...)

Türkçesi

Gidin Laç Dersinin başına
Vuruşuyor yiğitler
Sisi ve dumandır her yer
(...)
İvis axayê mi vano:
„Pêro dê!
Dame pêro
Merdis karê camêrdan o“
(...)
İvis axam:
„Döğüşün!
Döğüşüyoruz
Ölümü göğüslemek yiğit işidir
(...)
Ax Laçî ver de
İvis axayê mi şuya sûre
İvis axayê mi dest û boji semernê we
Kewto ra weratê ordî û tabure
Lerze meke İvis axayê mi
Ordîyê hokmatî zaf o
Dînya ma ser o kerda sojiya sûr e
Ah Laç'ın önden
İvis ağam geçer kızıl bir sırt
Dalmış ordu ve taburlar arasına
Acele etme İvis ağam
Hükümet askeri çok
Dünyayı üzerimizde
Çevirmişler kızgın bir saca

Varyant-II

Derê Laçî ver ra
İvis axayê mi sono kert o
Merdena koyî persenê

Ma rê çef û saltenet o
Kamê ma ke na kowû ra bimiro
Roza İmam Usênî de cayê xo cenet o
Qir keme qir nêkeme
Ax zof o, ordîyê dewlet o

Türkçesi

Laç Deresî önünden geçer İvis axam
Bir geçit
Şu dağlarda ölümü sorarsan
Keyif ve saltanattır bizim için
Bizden kim ölürse bu dağlarda
İmam Hüseyin gününde cennettir yeri
Öldürüyoruz durmadan
Ah çoktur,
Bitmiyor, devletin ordusu.

Çeme Mizurî (Munzur Nehri)'nin ceset taşıdığına ilişkin vurgu, Dersim 'deki katliamın boyutlarını ortaya koyan sembol terimlerden biridir.

Varyant-I

Ordîyê hokmatî zaf o
Cayê welaxe ma nêdano
Çemê Mizurî cendeg û lesû ano.

Türkçesi

Çoktur hükümetin ordusu
Nefes aldırıyor bize
Munzur Çayı cesetler, bedenler taşıyor.

Kanımca ağıtın en önemli, en dikkat çekici yanlarından biri, onun aşiret kavgası değil de Kırmancılarla yani Kürtlerle „Zalim Türklerin“ bir hesaplaşması olduğunun dile getirilmesidir:

Derê Laçî bivêso
İvisê mi gavan o
Bira pêro dê
Na qewxa aşîre nîya
Merevê kirmancan (208) û zalimanê tirkan o.

Türkçesi

Yansın Laç deresi
İvis'im çetin bir uçuşum
Dövüşün kardeşler
Aşiret kavgası değil bu
Kürtlerle zalim Türklerin kavgasıdır bu

Bir başka varyantta ise aynı satır, „No me-revê camêrdan o“ (Bu yiğitlerin hesaplaşmasıdır) şeklinde geçer.

Peki direnilmemesi halinde neler olacak, başlarına neler gelecek; buna ilişkin olarak tüm varyantlarda dile getirilen tespit aynı içeriktedir:

Varyant-I

Çê aşîronê xayînû birijîyo
Qirkerdena ma da risvet û pere
Sima ke teselîya xo ma ra gurete
Meste-bîro halê sima
Jê halê hermenîyan o

Türkçesi

Yıksın hain aşiretlerin evi
Katlimizi rüşvet ve paraya çevirmişler
Bizden yana umut kalmadığında
Yarın-öbür gün haliniz
Ermenilerinki gibidir

Varyant-II

Aşîrû ra vazê
Nika ke teselîya xo
Ma demenû ra gurete
Meste-bîro goçê sima
Zê goçê hermenîyan o

Türkçesi

Söyleyin aşiretlere
Susturdular mı biz Demenan'ı
Yarın-öbür gün
Sürülürsünüz tıpkı Ermeniler gibi

Varyant-III

Vazê!
„Heq adirê aşîrû wedaro
Kes ma rêlaqutare nêvano
Nika ke teselîya xo ma ra gurete
Cêreno ra kokê sima ano
Nika ke teselîya xo ma ra gurete
Goçê sima goçê hermenîyan o

Türkçesi

Söyleyin!
Tanrı ocağını söndürsün aşiretlerin
Kimse Allah kurtarsın demiyor bizim için
Kırdılar mı direnişimizi
Dönüp kökünüzü kurutacak sizin

Kırdılar mı direnişimizi
Sürülürsünüz Ermeniler gibi

Ağıt Laç Deresi çevresindeki direnişin kahramanlarını, hak ettikleri övgü ve yüceltmelerle tanıtp anmaktadır.

Direniş sembolü haline gelmiş olan İvis ile ilgili övücü belirlemeler, yukarıda aktardığım tekstin birçok yerinde geçiyor. Ama ona ek olarak yeri geldikçe, başka bazı demenanlı kahramanların isimleri verilmekte ve savaşçı yeteneklerinden övgüyle bahsedilmektedir.

Varyant-I

Qemerê Hesenî (209) verê mixara de gino war aro

Malo şêrê min ê beran (210) o
Hesê Kalî kuno qewxa
Bêşlîyû ve doşî ano
Hemê Civê Kejî persenê
Xismê ordî û tavuran o

Türkçesi

Qemerê Hesenî düşmüş mağara ağzında
Hey gidi Beran yığidim
Hesê Kali kavgaya giriyor
Sirtında beşlilerle dönüyor
Hemê Civê Kejî sorarsanız
Ordu ve taburların dengidir.

Varyant-II

Qemerê Hesenî verê mixara de gino war aro
Şêrê min ê beran o
Hemedê Civrayîlî (211) dano pêro
Surr ve surr beşlî (212) hermeyî ser ano
Hesenê Kalê Goncî persenê
Gayê min o şîya
Dormê ordî de çiv dano
Aliyo Qizo lazê Hemê Mîrzê Silî
Heq zono dengê qetaran o

Türkçesi

Qemerê Hesenî düşmüş mağara ağzında
Hey gidi Beran yığidim
Hemedê Civrayîlî dövüşüyor
Omuzunda demet-demet beşlilerle dönüyor
Hesenê Kalê Goncî'yi sorarsanız
Yığidim,
Oradan oraya koşuyor askeri birliklerin çevresinde

*Hemê Mîrzê Sîlî'n in oğlu Aliyo Qiz
Tanrı şahittir, katarlara (213) denk*

Varyant-III

*Qemerê Hesenî gino mixarî ver o
Şêrê min o beran o
Hesê Gewe persenê
Xismê tavuran o
Hemedê Civrayîlî persenê
Dormê ordî de çiv dano*

Derê Laçî ağıtı, istila ve direniş arasındaki hesaplaşmayı öylesi bir ustalıkla işlemektedir ki hayranlık duymamak elde değil.

Varyant-I

*Ma hêfê az ve azê (214) xo gureto
Qir keme qir nêkeme nêqedîno
Ordîyê dewlet o
Kam ke ma ra bimiro
Ci rê saltenet o
Laçî ser o dame pêro
Asmên ra roz vineto.*

Türkçesi

(...)
*İntikamımızı almışız nesiller boyu
Öldürüyoruz durmadan ama bitmiyor
Devlet ordusudur.
Ölüm,
Saltanattır bizim için
Laç için dövüşüyoruz
Gökte donakalmış güneş*

(214) Az: 1. Bitkilerde fide, sürdü, yeni çıkan dal 2. nesil, kuşak. az ve az: nesiller boyu.

„Asmên ra ru vineto“ (Güneş gökte donakalmış) ya da „durmuş!“ Neyi ifade ediyor? Nefesi mi tutuldu güneşin? Şaşkına mı döndü? Yoksa gerçeği görüp tarihin bu acımasız sayfasına şahitlik etmek için mi durdu? Welîyê Usênê İmamî'nin bunlardan birini ya da hepsini düşünmüş olması mümkün. Ama bence vermek istediği asıl mesaj yaşamın kendisiyle ilgilidir. Dengbêj bu bir tek satırla Laç Deresi'nin dramını aynada gösterir gibi gösteriyor insana. Güneşin durması, yaşamın sonu, yani bittiği yerdir onun için. Yaşam durduğu için güneş te durmuş!

Okuyucu bu duyguyu sırf bir fantezi saymasın. Ben de şahsen Laç Deresi görgü tanıklarının dinlerken zaman zaman bu duyguya gömülüp kaybolmuşumdur. Kulakları sağır eden top ve silah sesleri ile insan çılgınlıkları vadinin derinliklerinde yankılanırken, bir yandan da bir an gelir ki sonu gelmez bir sessizliğe gömülür, kaybolursun. Ne kulağının dibindeki patlamaları duyarsın ne de yırtmak istercesine vadilerin sarp kayalıklarına çarpan çılgınlıkları. Ölüm ile yaşamı buluşturan kesişme noktasıdır bu.

Kanımca bu güne kadar yapılan çalışmalar içersinde Lac Deresi dramını en yakından mercek altına alan, en detaylı anlatan Gülümse Ey Dersim romanımın bir yerinde onunla ilgili şunları yazmaktayım:

„Yeni bir günde yer gök zangır zangır titriyordu. Ateş girmiş, yakıyordu Dersimi sanki. Dinmeyen silah sesleri arasında ölüm ve yaşamı birbirinden ayıran bir kılıç keskinliğindeki çizgi üzerinde bir boğuşmaydı sürmekte olan. Bu, yorgun mu yorgun, uykusuz mu uykusuz ve terden sıırıslam, saç-başı birbirine karışmış, çehreleri dağları kadar çetin ve direngen, nasırlı elleri çağdaş bir makinaya taş çıkartacak ölçüde hünerli, ayakları çıplak kan-ter içindeki insanların modern silahlarla donatılmış koca bir orduya ve onun arkasındaki devlete karşı iki yıldan beri verdikleri soylu kavgadan sıradan bir halkaydı. Acıma duygusunun, yaşama hakkına saygının işgalcinin çizmeleri altında ezildiği bir mücadele... Öldürmek için ölümü göğüslemenin yadırganmadığı, korku vermediği bir hesaplaşma... İçerisinde yer alanların beyinleri, bedenleri ve ruhlarıyla kendilerini adadıkları bir serüven... Özcesi, bir isyandı tepeden tırnağa sürmekte olan... İsyân halindeydi dağları, vadileri, bitkisi, hayvanı ve insanıyla Dersim... İsyân ediyordu mavi göğü, berrak suları, yalçın kayalarıyla kutsal toprak... Binlerce yıllık özgürlüğünü, başı dik alnı açık yaşamının güzelliğini elden kaçırmamak için; zulmü haksızlığı, köleliği kucaklamış olmamak için isyân ediyordu evliyalar yurdu. Ve işte bu ortamda kurşun yağıyordu dağa, taşla, dereye... Gökten

dolu yağarcasına vuruyordu ağaçları, çiçekleri, güzelim otları ve her şeyi... Vurulanı vuruluyor, vurulmayı korkup kaçıyordu kekliğin, kara kartalın, kurdun, ayının ve güzel gözlü ceylanın. Ağaç ölüyor, çiçek ölüyor, hayvan ölüyor, insan ölüyordu Dersim'de... Dersim bir acı, Dersim bir sevda, Dersim yazılmış ama daha da yazılacak olan bir destandı."

Laç Deresi Direnişine Bir Katkı da Varto'dan: DÊRSİM

Yaşlı Vartolulara „1938 kırımından haberinizi nasıl oldu?“ diye sorduğumda aldığım yanıt hemen hemen her zaman aynı oldu:

-Rojê xebere amê, vake Dersim de miletî qir kenê (Birgün haber geldi, Dersim'de halkı katlediyorlar,) dediler.

-Ma şima ke na xebere girewte sekerd? (Bu haberi aldığınızda ne yaptınız?)

Yanıt çaresizliğin ifadesi:

-Ma ma se bikeme bira-bira. Çiyê ma dest ra nêamêne. Camerdan destî kerdi xo ver ra nîştî ro, cênî kî boyna berbayî. Ma zobîna çiyê nêkerd. (Ne yapabiliydik ki be kardeşim. Elimizden gelen bir şey yoktu. Erkekler ellerini göğüslerinde kenetleyip dururken kadınlar habire ağladılar.)

İşte Varto'lu kadınların gözyaşları yıllar sonra o yörenin dengbêjlerinden Dewreş Baba'nın dudaklarından dökülen sözcüklere ve sazının tellerine süzülüp yöre halkına ulaştı.

Onun dizeleri, doğal olarak olayların içerisinde yaşayanlarınkinden biraz farklı bir kalıpla çıkıyor ortaya. Her şeyden önce o, Dersim ağıtlarına hakim olan lokal bir olayı aktarmakla sınırlı kalmıyor; Hıdır Ağa ağıtında olduğu gibi genel olarak Dersim'den bahsetmekle başlıyor satırlarına:

*Mi va yaman o, Heqo yaman o (215)
Şerê Dêrsimî şerêde giran o
Henî bîyo, bira birayî ser o ifade dano
De wayî, wayî, way liminê
De wayî, wayî, roja şîyaye
(...)*

Türkçesi

Yamandır dedim, Tanrım halimiz yaman

Dersim cengî ağır bir cenk

Öyle ki, kardeş kardeş aleyhine ifade veriyor

Vah vah, vah başıma

Vah vah kara gün

Ele geçmemek için insanların kendilerini Munzur Çayına attıkları öteden beri bilinen ve Dersim 1937-38 ile ilgili anlatımların da değişmez temalarından birini oluşturuyor ki Dewreş Baba'nın dizelerinde de bunu görüyoruz:

Mi va hewrî vecîyayî hewrê şîyayî

Tayê Dêrsimî ser ra bîyê vilayî

Aşîra wuşêna (216) û Demena kerda çar cayî

De wayî wayî, way liminê

De wayî wayî, roja şîyaye

Türkçesi

Dedim bulutlar çıktı kara bulutlar

Dedim dağılmışlar Dersim semalarına

Wuşênan ve Demenan aşiretleri saçılmış dört bir yana

Vah vah, vah başıma

Vah vah, vah kara gün

Mi va hewrî vecîyayî hewrê sûrî

Mi va, tîyareyî Dêrsimî ser ra nêkuwnê dûrî

Vanê, çevres çêna bakîreye destê jubînî gureto

Xo esto Çemê Mizurî

De wayî wayî, way liminê

De wayî wayî, roja şîyaye

Türkçesi

Dedim bulutlar çıktı, kızıl bulutlar

Dedim uçaklar uzaklaşmıyor Dersim semalarından

Derler ki kırk bakire kız el-ele tutuşup

Atmış kendilerini Munzur'a

Vah vah, vah başıma

Vah vah, vah kara gün

Laç Deresi ağıtında, Demananlarla birlikte direnişinden bahsedilen aşiret, komşu Heyderan (Haydaran) aşiretidir.

Açıktır ki Dewreş Baba „çevres çêna bakîre“ derken sözcüklerini bilerek seçiyor. Bunun bir nedeni, evlilik çağına gelmiş ya da

yeni evli gençlerin ölümünün, toplumu çok etkileyen, çok acı veren bir ölüm olmasıdır. İkincisi, dengbêj burada yine toplum için çok rahatsız edici olan tecavüzden duyulan korku ve bu korkuyu dile getiriyor. Dersim halkı için bu öylesine küçük düşürücü, öylesine yüz kızartıcı bir durum ki kadınlar ve genç kızlar böyle bir durumla karşılaşmaktansa yaşamlarına son vermeyi tercih ediyorlar.

Ordunun kendilerini kuşatmaya alması ve adeta nefes aldirtmaması Dewrêş Baba'nın dizelerine de yansıyor. Ayrıca yapılan eylemin soykırımcı niteliği, onun sözlerinde de çok açık şekilde göze çarpıyor:

*Mi va yaman o, Heqo yaman o
Ordî gureto ma ser ra dorme qapan o
Cayê de ra û olaxe ma nêdano
Ê ma nafa qirkerden a, dayê hetê ra kok û
ferman o*

Türkçesi:

*Dedim, yamandır, Tanrım halimiz yaman
Ordu kuşatmış bizi, etrafımız kapalı
Hiç bir yerde yol ve olanak vermiyor
Bize düşen bu kez, kırım,
Vay anam kökten yok etme fermanıdır*

Ağıtın elimde bulunan öteki 3 varyantında olduğu gibi, Dewrêş Baba'ya ait varyantta da, ölen ya da çatışan Demenanlı savaşçılar yiğit anlamındaki „şêrê beran“ terimiyle nitelendiriliyorlar:

Hala şêrê wertê erz û eyalî şîn û şîwan o
Qemerê Cibrayîlî (217) verê mixara de
gino war ro
Xilemanê* şêrê min ê beran o

İvis'in savaşırken şarkı söylemesi, Dewrêş Baba'ya ait varyantta da yer alıyor:

*Va „Îbîşê Seykalî xo şanito Pulê Pîlxatune
Hem dano pêro hem qeyda vano.“*

Türkçesi

*İbîşê Seykalî Pîlxatune tepesini tutmuş
Hem dövüşlüyor hem türkü söylüyor.*

Dipnotlar

202) Çem, Munzur, age. s. 204-212

(203) Miz: Mij, duman

(204) Welax: Bu sözcüğün toprak anlamına gelen „wele“ ve „ax“ sözcüklerinden oluşan bileşik bir terim olması mümkün. Burada „yer“ ya da „barınabilecek bir yer“ anlamında kullanılıyor olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

(205) Alaqutare: Türkçe „Allah kurtarsın“ ın Kırmancaya uyarlanmış formu.

(206) İvis, ağılık sıfatına sahip biri değil, halk arasında kendisini bu sıfatla çağıran da yok. Ancak ağa olmasalar da yetenekli kişilerden „ağa“ diye bahsetmek, Dersimli dengbejlerin zaman zaman baş vurdukları bir yüceltme yöntemidir ki Silo Qız'da bunu sıkça görüyoruz.

(207) Zalim Kırmancada iki anlama gelir ve burada da her iki anlamda kullanılmış. Türk komutanın ağzından „Ax nê no zalim heqa ma de se vano?“ denirken, İvis'in silahşorluğu ve cesareti; yani yiğitliği vurgulanmaktadır. İvis'in ağzından „Zalim to hîrê ordî ontê ma ser“ derken ise „zalim“ kastedilen komutanın gaddarlığı ve zulümleridir.

(207) „Gayo sîya“nin kelime olarak anlamı „siyah öküz“dür. Dersim kırmancasında bi terim güçlü, cesur, yiğit anlamında kullanılıyor. Burada gecen „Gayê Sîyayî“ çoğul formudur (yiğitler, kahramanlar)

(208) Kırmanc, Kırmanca (Zazaca) konuşan Dersimlilerin „Kürt“ anlamında kullandıkları etnik terimdir. Bu terim, 1938 üzerine yakılmış birçok ağıtta geçmektedir.

(209) Qemerê Hesenî: Demenanlı silahşorlardır. 1938'de sadece Demenan aşiretine mensup olanlar Laç deresine sığınmışlardı. Uzak-yakın; çevre bölgelerden de oldukça kalabalık bir kitle oraya sığınmıştı. Onca insanın ihtiyaçlarını her hangi bir kargaşaya yol açmadan karşılamak oldukça çaba isteyen zor bir işti. İşte bu zor görevi üstlenmiş kişi Qemerê Hesenîydi. 21 Tem-

muz 1938 günü asker Laç Deresi yamaçlarına ulaştığında mağaradakilerin haber yoktu. Bu nedenle gafil avlandılar ve mağaranın ağzına kısmına isabet eden ilk top mermisi, kalabalığın üzerine düşmüştü. Konuştuğum görgü tanıklarının tamamı, o merminin düştüğü yerde 72 ceset saydıklarını söylemişlerdi bana ki ölenler arasında Qemerê Hesenî de vardı.

(210) Şêrê beran, Dersim’de Kırmancca-sında oldukça sık kullanılan ve „cesur“, „becerikli“, „korkusuz“ ve „yiğit“ anlamına gelen bir terimdir. Bilindiği gibi „şêr“in Türkçe karşılığı „aslan“, „beran“ ise Kurmancca „koç“ demektir.

Bu anlamda kullanılan diğer bir terim ise „Şêrê Berîye“dir. Berîye, Kırmancca (Zazaca) da „sıcak yer“, „yerleşme ve yaşamaya uygun yer“ anlamına gelir. Newroz ya da öteki şenliklerde halkın eğlenmek amacıyla gittiği nispeten daha sıcak yerler de bu adla anılır. Bu tür yaşamaya elverişli yerler hayvan besiciliği ile de ilişkilidir. Kürtçedeki süt sağıcı kadınlar için kullanılan Kırmancca sözcüklerden biri de „berîye“dir.

(211) Hemedê Cibrayîlî: Hemê Cîvê Kejî

(212) Beşli. Seri atış yapabilen bir tüfek. Genellikle 5 mermi aldığı ve peş peşe araliksız atabildiği için bu adla biliniyor.

(213) Burada bir arada giden asker dizisi, askeri birlikler

(214) Az: 1. Bitkilerde fide, sürdü, yeni çıkan dal 2. nesil, kuşak. az ve az: nesiller boyu.

(215) Kocadağ, Çeko, Kırmancca kültür dergisi Vate, sayı 3’den nakleden Çem, Munzur, age. s.213.

(216) Dewrês Baba burada Wuşênen/Ûsênan) aşiretinden bahsediyor ancak Kurêşan aşiretinin bir kolu olan bu aşiretin 1937-38 direnişine silahlı herhangi bir katkısı yok. Üstelik aşiretin ünlü silahşorlarından Çamurek’li Zeynel Çavuş örneğinde olduğu gibi, devletin yanında yer alanlar da oldu. Ne var ki onun sunduğu bu destek sonunda birçok benzeri gibi ölüme dönüşüp yaşamının yitirmesine neden oldu. Zeynel Çavuş, Yêresk (Dallibahçe) karakolunda önce feci bir işkenceye tabi tutuldu, sonra ise süngülenerek öldürüldü. Aynı anda bulundukları yaylaya baskın yapan askerler ele geçirdikleri 18 kişiyi de katlettiler ki aralarında bebekler de vardı.

* “Xiremalo/ê sözcüğünün çekilmiş hali.

Bu sözcüğün 3 anlamı var:

1) Hey gidi! Hey be!

2) Evi yıkılası, ocağı sönesi.

3) Mecazî olarak esas anlamının tersine „evi şen olası“, „Ocağı tütesice“ anlamında da söylenir.

Buradaki anlamı „hey gidi!“ „Hey be!“-dir. (217) Mağara girişinde öldürülen Qemerê Cibrayîlî değil, öteki varyantlarda da geçtiği gibi Qemerê Hesenî’dir. Qemerê Cibrayîlî’nin adının diğer bir formu „Qemê Cîvê Kejî“dir. Qemê Cîvê Kejî, 38 fırtınasından sağ salim kurtuldu, yanılmıyorsa 1980’lerde öldü.

Em kêfa dijminan li xwe neynin, werin em li dora destkeftinên xwe yên netewî bibin yek

Wek bi giştî miletê Kurd û bi taybetî ji gelê me yê Başûrê Kurdistanê di dem û pêvajoyeke dîrokî û hesas re derbas dibin.

Dijminên Kurd û Kurdistanê ji bo destkeftinên gelê me yên netewî û dîrokî ji holê rakin tu firsendê ji dest bernadin û gelek planên qirej ên vekirî û veşartî bicîh tînin.

Di pêvajoyeke weha de giringiya parastina nîrx û destkeftinên me yên netewî, ji her demê zêdetir derdikevin pêş.

Ji ber vê yekê, ew êrişa ku PKKyê di roja 04.11.2020ê de li Başûrê Kurdistanê, li der û dora qezaya Amêdiyê birîye ser hêzên pêşmerge, di eslê xwe de nîşana tune hesibandina meşrûiyeta statuya siyasî ya federe ya Başûrê Kurdistanê ye û bi tu awayî ne cihê qebûl kirinê ye. Em vê êrişê şermezar dikin.

Eve demek e ku hebûna PKKyê ya li Başûrê Kurdistanê û çalakîyên wê yên ku iradeya meşrû ya Parlamento, Hikûmet û Serokatîya Herêma Kurdistanê tune dihesibîne, bûye sebebê gelek tengezarîyan.

Lê mixabin, bi vê êrişa ku di roja 04.11.2020ê de rûdaye, ev alozî û tengezarî gihiştine merhaleyeke nû ku ev jî cihê metirsî û fikareyan e.

Tu şik tê de tune ye ku êriş û şerên bi vî rengî, dê zerareke mezin bide doza rewşa ya miletê Kurd û destkeftinên me yên netewî yên li Başûrê Kurdistanê. Êriş û şerên bi vî rengî tenê ne riskek li ser destkeftinên Başûrê Kurdistanê ye, herweha li perçeyên din ên Kurdistanê jî dê bibe sebebê birînên kûr ên ku kewandina wan dê gelekî zehmet be.

Pir zelal e ku herî zêde kêfa dagirkeran dê ji vê rewşê were.

Ji ber vê yekê jî, ji bo ku em dereng nekevin, ji bo ku em bikaribin re li ber nexweşî û têkdanên mezintir bigirin, divê em van tengezarî û aloziyan bi dawî binin. Ji bo em bikaribin vê bicîh bînin divê em sebebên van tengezarîyan ji holê rakin.

Ji bo vê jî divê PKK serweriya Rêvebirîya Herêma Kurdistanê nas bike, divê rêzê li iradeya wê ya meşrû bigire. PKK divê bi çalakîyên xwe û helwestên xwe yên siyasî rê jî êriş û midaxaleyên dewletên mêtîngehkar ên li ser Başûrê Kurdistanê re xwestir neke û divê hemû pirsgrêk bi rêya diyalogê û bi hevdu dîtina bête çareser kirin.

Birêz Serok Mesûd Barzanî di gotareke xwe de gotibû "Divê em şerê birakujîyê wek karekî heram bizanibin". PKK divê wê nêrîn û gotara Birêz Serok Mesûd Barzanî bi hişmendîyeke berpirsyanê û bi awayekî çêker binirxîne û divê xwe ji helwestên ku dê bibe sebebê têkçûna aramiya Herêma Kurdistanê dûr bixe.

Ji bo ku van pirsgrêkên heyî kûrtir nebin û ji bo nexweşî û êşên nû rû nedin, divê raya giştî ya welatperwer a Kurd, dezgehên sîvil û aktorên siyasî yên Kurd bi hevdu re helwestekê bigirin.

Li cihê ku em kêfa dijminên xwe binin, werin em bi hevdu re li dora doza azadî û serxwebûnê ya miletê xwe bibin yek. **09.11.2020**

Ismail Beşikçi Nivîskar, Eskerê Boyik Nivîskar, Mesûd Tek Serokê Giştî yê PSKê, Mustafa Özçelik Serokê Giştî yê PAKê, Adnan Güllüoğlu Doktor, Fuad Önen Nivîskar, Ruşen Aslan Parêzer, Zinar Soran (Nivîskar & Siyasetmedar), Şeyhmus Ülek Parêzer, Metin Pirani Sekreterê Giştî yê Hereketa Azadî, Jiyan Timurtaş (CNK), A. Kadir Çağır, Abdi Çadır Komkar Lozan, Abdulkadir

Balkaş, Abdulkadir Demir Siyasetmedar, Abdulkadir Uğurlu, Abdulkadir Er, Abdullah Polat Siyasetmedar, Abdullah Dürmüş Siyasetmedar, Abdullah Karasungur, Abdullah Özten Siyasetmedar, Abdulsalam Uğurlu, Abdurrahman Delidere, Abdurrahman İnal Siyasetmedar, Abdülmecit Hezer Siyasetmedar, Abid Delidere, Abit Bayram Siyasetmedar, Adem Çiftçi, Adem Korkmaz Siyasetmedar, Adnan Özbingöl Siyasetmedar, Ahmed Çetin, Ahmed Kandemir, Ahmet Boğa Siyasetmedar, Ahmet Demirat Siyasetmedar, Ahmet Demirtaş, Ahmet Kani Nivîskar, Ahmet Kılıç Siyasetmedar, Ahmet Kınay, Ahmet Mirza Eyyüpoğlu Siyasetmedar, Ahmet Ok Komela Azadî Osnabrück, Ahmet Toprak Siyasetmedar, Ahmet Zeki Ekinci Siyasetmedar, Ahmet Öztekin Siyasetmedar, Aladin Cep Komala MAAK, Alaeddin Aras Muhendis, Siyasetmedar, Ali Altan, Ali Aslan, Ali Haydar Fırat Siyasetmedar, Ali Nergiz Siyasetmedar, Atilla Kalkan Siyasetmedar, Aydın Kaplan, Aydın Üneşi Siyasetmedar, Aydoğan İnal Rojnamevan, Ayşe Barik Siyasetmedar, Azad Kırboğa, Azad Polat Komkar München, Azad Yosef Erdem (Mamoste & Siyasetmedar), Aziz Özdemir Siyasetmedar, Bahaddin Turan Siyasetmedar, Bahattin Alkan, Bahattin Ayaz Siyasetmedar, Baran Azad, Baran Önen, Bayram Bozyel Nivîskar, Bedir Çınar Siyasetmedar, Bedo Kaplan Muhendis, Bedran Acar Siyasetmedar, Bedrettin Aslan, Behzat Baskin Siyasetmedar, Bekir Topgider, Bilal Beyazıt, Brusk Solduk, Burhan Altunlu Siyasetmedar, Burhan Geçit Siyasetmedar, Can Gülşenoğlu, Cano Amedî, Çeko Pekgöl, Celal Yıldız Siyasetmedar, Cemal Yıldırım, Cemil Aydemir Siyasetmedar, Cemil Erol, Cengiz Acar, Dara Tirej Siyasetmedar, Deysem Sitti, Dicle Kızıl, Diyar Budak Nivîskar, Doğan Ceren Şair Nivîskar, Doğan Engin Siyasetmedar, Dr. Ali Doğan, Dr. Serdar Budak Psikolog, Ednan Musa Nivîskar û Siyasetmedar, Emer Xelikan, Emin Ekinci Siyasetmedar, Emin Karakulak Rojnamevan, Emin Rehmi, Emin Tüysüz Nivîskar, Emrullah Engin Siyasetmedar, Erdal Gökmen, Erhan Yaşar, Eser Karayel Psikolog, Evindar Tekin Siyasetmedar, Eyüp Alacabek Siyasetmedar, Eyüp Karakeçi, Eyyüp Akdeniz Siyasetmedar, Eyyüp Çalman, Fahreddin Başyeşil Siyasetmedar, Fahrettin Tütüncü Siyasetmedar, Fahri Yağar Siyasetmedar, Fahri Ölçer Mamoste, Faiz Eşin Siyasetmedar, Faysal Taşkiran Siyasetmedar, Ferhad Boskan Tercüman, Fevzi Kızılyıldız Siyasetmedar, Feyziye Perişan, Fırat Ateşoğulları, Fuat Yavuz, Garip Özcan, Gıyaseddin Özbey Siyasetmedar, Güven Subaşı, Gönül Dabakoğlu Siyasetmedar, Habip Teke, Hadi Akdoğan Mamoste, Hakan Tayfun, Hakkı Irmak Siyasetmedar, Halid Batmani, Halil Aslan Siyasetmedar, Halil Karacadag, Halit Ağaoglu Siyasetmedar, Haluk Gökalp, Hamdullah Toprak Siyasetmedar, Hamdusena Demirel Siyasetmedar, Hamza İşlek Siyasetmedar, Hanifi Turan Siyasetmedar, Hasan Anuk, Hasan Dağtekin Parêzer, Hasan Daş, Hasan Özmen, Hatip Özer, Haydar Cihaner Siyasetmedar, Hayrettin Alp Siyasetmedar, Hemdullah Akyol, Hetip Xuti, Hidayet Fidan Siyasetmedar, Hüseyin Alpergin (Mamoste û Siyasetmedar), Hüsamettin Acar Siyasetmedar, Hüsamettin Bayram Siyasetmedar, Hüseyin Kaplan Siyasetmedar, Hüseyin Mutlu, Hüsnü Onuk Siyasetmedar, İbrahim Küreken Nivîskar, İbrahim Mehmed Rojnamevan û lëkolînan, İbrahim Yalçın Siyasetmedar, İdris Turgay, İlyas Gülerce, İrfan Engin Siyasetmedar, İshak Car Siyasetmedar, İsmail Engin

Siyasetmedar, İsmail Ay, İsmail Ediş Siyasetmedar, İsmet Elçi Siyasetmedar, Kadir Sümer Siyasetmedar, Kamil Ermiş Komkar Basel, Kasım Aslan, Kasım Ergün Siyasetmedar, Kazım Demir, Kedri Yeşilman, Kemal Adar, Kemal Timur Siyasetmedar, Kemal Yagıcıbulut Deutsch-Kurdisch Freundschaft Verein Duisburg, Kemal Yıldırım, Koe Berz Niviskar, Kovan Amedi Serokê FKKS'ê Federasyona Kurd li Swêd, Kurbanî Demir Siyasetmedar, Kutbettin Yıldız Siyasetmedar, Lezgin Berzan Komala Navenda Çand û Perwerdayî a Kurdî Köln, Lütfü Baksi Siyasetmedar, M. Ali Etdöğër Komkar Leer, M. Baran Boskan Siyasetmedar, M. Celal Baykara Parêzer, M. Emin Acar, M. Ali Akin Siyasetmedar, M. Tahir Bilik Siyasetmedar, Mahir Çiçek Şair, Mahmut Subaşı, Mazlum Deli Komeleyên Kurd li Benelux, Mehmed Selim Uzun Siyasetmedar & Niviskar, Mehmet Elbistan Niviskar, Mehmet Ali Yılmaz Siyasetmedar, Mehmet Aslan Siyasetmedar, Mehmet Aydın Siyasetmedar, Mehmet Baydar Siyasetmedar, Mehmet Bilen Siyasetmedar, Mehmet Dilan Siyasetmedar, Mehmet Dörtayama Siyasetmedar, Mehmet Eren Rojnamevan, Mehmet Ermiş Siyasetmedar, Mehmet Feyyaz Ekmen Siyasetmedar, Mehmet Gül Siyasetmedar, Mehmet Karabulut Siyasetmedar, Mehmet Kaya, Mehmet Salih Kiliçaslan Siyasetmedar, Mehmet Sanrı Rojnamevan, Mehmet Siddik Degirmen, Mehmet Yıldırak, Mehmet Yüce, Mehmed Kalo Parêzer Kobanê, Mehtap Aslan, Mele İmadettin Yetiz Siyasetmedar, Mele Kazım Demir, Mensur Kara Siyasetmedar, Metin Amedi, Midya Boskan, Muhittin Batmanlı, Muhsin Basut, Munzur Çem Niviskar, Murat Dağdelen Niviskar, Mustafa Aygün Siyasetmedar, Mustafa Birden, Mustafa Doran Siyasetmedar, Mustafa Kalhan Siyasetmedar, Mustafa Karaman, Müzafer Kızıl Siyasetmedar, Nadir Yektaş Siyasetmedar, Navser Botani Siyasetmedar, Nedim Önlər, Neşet Bilek Parêzer, Nesim Adıyaman, Nevzat Teker Siyasetmedar, Neziha Karahan Siyasetmedar, Nezir Akat Niviskar, Niyazi Çetinköş Siyasetmedar, Nûrî Botan, Nuri Canpolat Siyasetmedar, Nûrî Çelik, Nûrî Kiliç, Nuri Sınır Niviskar, Nurullah Fikri Timur Siyasetmedar, Nusret Erdöğër Komkar Bremen, Oktay Dumlulu Siyasetmedar, Orhan Kaya Siyasetmedar, Osman Çeper Siyasetmedar, Osman Karavil, Osman Kiran, Ozan Brindar, Ramazan Moray Siyasetmedar, Reşat Dündül Siyasetmedar, Reşit Kırıcı Siyasetmedar, Reşit Sönmez Siyasetmedar, Resul Alınak Siyasetmedar, Rifat Bari Siyasetmedar, Rifat Sefalî (Mamoste & Siyasetmedar) Rodî Rawej Siyasetmedar û Şair, Rojbin Elhan Siyasetmedar, Şaban Aslan Siyasetmedar, Şaban Demir, Sabri Ünler, Said Aksoy, Said Yolal Pedagog, Sait Aksoy Mamoste, Sait Aydoğmuş, Salih Kaplan Siyasetmedar, Samet Polat Siyasetmedar, Şefîq Çakirgöz, Seher Erol, Seid Veroj Niviskar, Selim Çürükaya Niviskar û Siyasetmedar, Seref Akgöl Komkar Hamburg, Şeref Yalçın Siyasetmedar, Şerefhan Cizîrî Niviskar, Serhad Amedi, Serhat Özdemir Siyasetmedar CDU Leer, Serhat Aba Siyasetmedar, Şerif Karakurt Siyasetmedar, Şermîn Bozarslan, Şerzan Kılınçaslan, Sevgi Parmaksız, Sevgi Yıldız Komkar-Swêd, Şêx Davut Çalıştıran, Seyda Ahmed Atasoy, Seyda Goyan. Folklorist Siyasetmedar, Seyfettin Karatay, Şeyhmus Ünal Siyasetmedar, Sîdar Bingöl, Siddik Tanış Siyasetmedar, Siddiq Bozarslan, Sıdkı Zilan Parêzer, Silêman Elmas, Silêman K. Erdem, Sinan Yılmaz Siyasetmedar, Şoreş Erdoğan, Şoreş Zirek Siyasetmedar, Şukri Demir Siyasetmedar, Şukru Urgan (Mamoste & Siyasetmedar), Süleyman Erdem, Suphi İskan İkinci Siyasetmedar, Suzana Bermanî (Hunermend) Süleyman İzgi Siyasetmedar, Süleyman Aliş Siyasetmedar, Tahir Howramî Siyasi aktivist, Talip Sana Siyasetmedar, Tarik Ekmeççi, Tayyip Kızılyıldız Siyasetmedar, Temür Muradî Siyasi aktivist, Ulaş Arslan Siyasetmedar, Vahit Aba

Siyasetmedar, Vedat Bayhan, Vedat Dağtekin Siyasetmedar, Vedat Dede Siyasetmedar, Velat Yamaç, Xidir Uso, Yakup Çetin, Yakup Timur, Yedilbela Delidere, Yehya Kaplan, Yekta Demirkapı Siyasetmedar, Yemlihan Özkan Siyasetmedar, Yılmaz Elçi, Yılmaz Külçek, Yılmaz Yıldız Komkar Kbh, Ümit Tektaş Niviskar, Yusuf Aydın, Z. Abidin Tûran, Zafer Kizil Siyasetmedar, Zehra Kaplan Siyasetmedar, Zeki Sönmez Siyasetmedar, Zeynel Çiftçi, Zeynel Yeşiltepe Siyasetmedar, Zülküf Baran Siyasetmedar, Ömer Erdem Siyasetmedar, Ömer Yıldız, Fahri Karakoyun Parêzer, Hüseyin Sana, Enver Yüzer Mali Muşavir Seyda Alpşen, Cengiz Güngör, Ekrem Hezexî Siyasetmedar, Kerim Cizîrî Siyasetmedar, Abdurahman Bertie Siyasetmedar, Emin Kiliç Siyasetmedar, Mehmet Yatak Siyasetmedar, Zahit Bozarslan Siyasetçi, Abdurahman Damar Xanenişin, Adil Asana Karsaz, Amed Nûdem Pispore civak û siyasetê, Abdurehman Gundikî siyasetmedar, Abidin Alkoyun Karsaz, Drs. Azad Anik Psikolog, Azad Dilokî Karker, Bekir Uçar Siyasetmedar, Bûbê Eser Niviskar, Dr. Celadet Çeliker Doktorê çavan, Celali Xursî Karsaz, Cemal Onursal Ekonom, Cevdet Tuku Dîroknaş, Emin Narozi Lêkolîner, Enver Balta Karsaz, Faik Bulut Lêkolîner, Hacı Kardoxî Rêvebirê Radyoya Aşiti, Hanîfe Polat Aktivist, Hanîfi Sumer Karmend, Hêja Dêrîkî Siyasetmedar, Huseyin Aydın Karkir, İhsan Qadir Sekreterê Giştî ya Yekitiya Herêmên Kurdistanê, İkrâm Oguz Niviskar, İmam Huseyin Kesici Karsaz, İrfan Baysal Karker, Jiyan Aydemir Xwendevan, Kamil Sümbül Niviskar, Kasim Aras Karsaz, Kasim Özkan Rewşenbir, Kazim Budak Rewşenbir, Kutbettin Aliş Rewşenbir, Doç. Maria Taloyan Rewşenbir, Mahmud Kiper Sosyonom, Mamoste Nûjen Karikaturist, Mehmet Ali Yıldırım Serokê Platforma Kurdên Hamburgê, Mehmet Dilan Siyasetmedar, Mehmet Mert Karsaz, Dr. Mehmet Ozalp Serokê berê yê Şaredariya Tetwanê, Mehmet Şêxmûs Cibran Siyasetmedar, M. Tahîr Ergun Karsaz, Mehmet Tanriverdi Civata Kurd li Almanya, Mehmet Zeki Metin Serokê Yekgirtina Mirovatiyê ya Dinyayê, Mela Nûrettin Yekta Xanenişin, Mukades Yancar Siyasetmedar, Musa Em Mamoste, Mustafa Çifî Karkir, Musatafa Sarica Dîzayner, Muslum Demir Karker, Muzafer Sipan Karsaz, Naira Balta Karker, Narin Feqe Hunermend, Nesih Çilgin Rêvebirê sendikayê, Nesrin Rojkan Rojnamevan, Nûrî Aldur Karmend, Omer Xelikî Karsaz, Ömer Okumuş Karmendnê civaki, Osman Tokgoz Karker, Ramazan Aydemir Karker, Dr. Sadettin Mela Endezyar, Salahattin Fazla Şefê IT, Selim Temin Karker, Serdar Aydemir Xwendekar, Seydo Kino siyasetmedar, Songul Kahramaner Kirici Karsaz, Remzi Kerim Mamosteyê zimanê Kurdî, Reşid Azaro Ekonom, Rodî İlgen Siyasetmedar, Rodî Rawej Siyasetmedar, Rokê Mamend Aktivist, Sirac Oguz Niviskar, Sofî Demîr Kêmend, Suphi Karaalp Karsaz, Şivan Axacan Endezyarê Elektrikê, Tahsin Dîrektorê Dibistanê, Têmurî Xelil Sekreterê Komeleya Niviskarên Kurd li Swêdê, Xalit Temli Mamoste, Yurî Nabiev Redaktorê Giştî yê Malpera Rîa Taze Rûsya, Zekerîya Çelik Karsaz, Dr. Zeki Budak Doktorê dirana, Zinarê Xamo Niviskar.